T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

ZİYA HURŞİT: HAYATI VE SİYASİ FAALİYATLERİ (1901-1926)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUZAFFER YARDIMCI

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

ZİYA HURŞİT: HAYATI VE SİYASİ FAALİYATLERİ (1901-1926)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUZAFFER YARDIMCI

TEZ DANIŞMANI:
DOÇ. DR. ALİ SATAN

İSTANBUL 2014

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Muzaffer YARDIMCI'nın "Ziya Hurşit: Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1901-1926)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

		İmza
Tez Danışmanı	: Doç.Dr. Ali SATAN	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Doç.Dr. Cemalettin ŞAHİN	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	
Üye	: Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU	.....
Üniversitesi	Marmara Üniversitesi	

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun ...22../..09.../ 2014 tarih ve ...2014/18-6..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER **1**
ÖNSÖZ ..... **III**
ÖZET ..... **VI**
ABSTRACT ..... **VII**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYETE PARLAMENTER SİSTEMİN ORTAYA ÇIKIŞI **1**
Meclis-i Mebusan'ın Açılması ve TBMM' ye Doğru 9
Birinci Meclis ve Birinci Meclis'te Muhalefet'in Oluşumu 13
I. BÖLÜM ZİYA HURŞİD'İN HAYATI(1901-1926) **23**
1.1. Meclis Faaliyetleri 26
1.1.1. Toplantı Yılı 26
1.1.2 Ziya Hurşit'in Mecliste Toplantı Yıllarına Göre Yaptığı Konuşmalardan Bazıları 26
1.1.3. İcra Vekillerinin Programı Hakkındaki Sözleri 28
1.1.4. Seyyar Jandarma Müfrezeleri Teşkiline Dair Kanun Layihası İle İlgili Olarak Sözleri 29
1.1.5. Başkentin Ankara'ya Taşınması 29
1.1.6. Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa'nın; Gürcistan ve Ermenistan Arasındaki Savaş ve Kafkasya Hakkındaki Beyanatı Üzerine 30
1.1.7. Dahiliye Vekili Fethi Bey Hakkında Verilen Gensoru Hakkında Sözleri 33
1.1.8. Başkumandanlık Kanunu 33
1.1.9. Karadeniz Limanlarına İthal Olunacak Mısır ve Mısır Unları ile İzmit Sancağına Gelecek Buğday, Arpa, Mısır ve Bunların Unlarının Gümrük Resminden İstisnası Hakkında İktisat Encümeni Mazbatası ile ilgili Yaptığı Konuşma 35
1.1.10. Adliye Vekili Hakkında Verilen Gensoru ile İlgili Sözleri 36
1.1.11. Nafia Vekili Fevzi Beyin İzin Alması Sonucu, Dönünceye Kadar Yerine Bir Kişi Seçilmesi ile İlgili Sözleri 38

1.1.12. Ziynet Eşyalarının İthal Edilmesinin Yasaklanması İçin Yapılan Görüşmelerde Yaşanan Tartışma 39
1.1.13. Mudanya Konferansı Hakkında Meclis Görüşmeleri 40
1.1.14. Saltanatın Kaldırılması 41
1.1.15. İstanbul'da Bulunan Bilumum Memurin, Mütekait, Eytam ve Eramil Maaşlarının Sureti İtası Hakkındaki Görüşmeler 43
1.1.16. Halife Vahdettin'in Firarı ve Hal'i Hakkında Müzakerat ve Halifeliğe Abdülmecit Efendinin Seçilmesi 43
1.1.17. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin Kaybolması ve Öldürülmesi 44
1.1.18. Seçim Kararı Alınması 46
II. BÖLÜM TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI 47
2.1. TPCF'nin Ülke Genelinde Teşkilatlanması ve Örgütsel Yapısı 50
2.2. TPCF'nin Meclis Faaliyetleri 51
2.3. Deli Halit Paşa'nın Öldürülmesi 53
2.4. Takriri Sükûn Kanunu ve Muhalefetin Bastırılması 54
2.5. TPCF'nin Kapatılması 57
2.5. Kapatılma Sonrası 58
III. BÖLÜM İZMİR SUİKASTI PLANI VE YARGILAMALARI 60
3.1. İzmir Suikastı Planı ve Ortaya Çıkışı 60
3.2. Suikast Planının İzmir Yargılamaları 70
3.3. Ziya Hurşit'in Sorgulanması 71
3.4. Ziya Hurşit'in Diğer Bazı Sanıklarla Yüzleştirilmesi 83
3.5. Ziya Hurşit'in Son Müdafaası ve Sanıklar Hakkında Verilen Hükümler: 89
3.6. İdamların Gerçekleştirilmesi 92
3.7. Ankara Yargılamaları 96
3.8. Suikast Planından Sonra Sarı Efe Edip ve Suikast planı Hakkında Söylenenler 97
3.9. İstiklal Mahkemesi Kararlarının Hukuki Geçerliliği 99
3.10. Genel Bir Değerlendirme 101
SONUÇ 105
EKLER 107
KAYNAKLAR 139

ÖNSÖZ

Bu çalışma, İstiklal Savaşını başarıya ulaştıran Birinci Meclisin içinde, muhalif bir milletvekili olarak görev yapan Ziya Hurşit'in hayatını konu edinmektedir. Bu çalışmayla Milli Mücadele'den Birinci Meclis'e ve oradan da İzmir Suikast planına kadar giden bir süreç incelenmiştir.

Bu konunun tez olarak seçilmesinde tarihimizde önemli bir yere sahip olan Ziya Hurşit hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması etkili olmuştur. Bununla birlikte yüksek öğrenimini yapmak üzere Almanya'ya giden,Eskişehir Darulmualliminde Almanca hocalığı yapan, Birinci mecliste milletvekili olarak görev alan birinin daha sonra İzmir suikast planının baş faili olmasının sebeplerinin neler olduğunu ortaya koyma isteğimiz bu çalışmanın diğer önemli gerekçesidir.

Bu çalışmada mümkün olduğunca birincil kaynaklardan ve belgelerden faydalanılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kullanılmış, Meclis Zabıtları ve Seçim Mazbatası gibi bilgilere de TBMM Arşivi'nden ulaşılmıştır. Ziya Hurşit'in Meclis Arşivinde bulunan kendi el yazısıyla yazdığı hal tercümesi, Meclis Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanı Mehmet Toprak'la yaptığımız yazışmalara rağmen sicil dosyasında bulanamaması nedeniyle kullanılamamıştır. Bunun dışında bu dönemi anlatan pek çok eserden yararlanılmıştır.

Ziya Hurşit'e yönelik araştırmamızı yaparken kullandığımız kaynakları 3 ana grupta toplayabiliriz. Bunlardan Birincisi arşiv kaynakları dediğimiz Meclis zabıtları, seçim mazbatası, Başbakanlık Osmanlı arşivi ve Cumhurbaşkanlığı arşivinden elde ettiğimiz kısıtlı sayıda belge ve basından kullandığımız bilgilerdir.

İkincisi hatıralardır. Ziya Hurşit'in kendi hatıraları mevcut olmadığı için çoğunlukla ağabeyi Ahmet Faik Günday'ın hatıralarına müracaat edilmiştir. Bunun yanında Ziya Hurşit'le birlikte aynı dönem milletvekilliği yapan Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in hatıralarında Ziya Hurşit'le ilgili mahkemede sorulan sorular dışında bir bilgiye rastlanmamıştır. Mahir İz'in yazdığı "Yılların İzi" isimli hatırat ise Ziya Hurşit hakkında çok kısıtlı bilgi vermiştir.

Üçüncüsü araştırma eserleridir. İzmir Suikastı davalarının mahkeme tutanakları yasak olması nedeniyle yayınlanmadığı için sanıkların duruşmada verdiği ifadeler genellikle araştırma eserlere dayanılarak incelenmiştir.

Çalışmamızda İzmir suikast planının bütün bilinmeyenlerini aydınlatma iddiasında değiliz. Amacımız İzmir Suikast planıyla tarihe mâl olan Ziya Hurşit'in hayatını, siyasi faaliyetlerini ve dramatik sonunu Cumhuriyet Tarihi içindeki yeriyle birlikte ortaya koymaya çalışmaktır.

Suikast hazırlıkları ve yargılamalar konusundaki bilinmeyenlerin tamamen ortaya çıkmamasındaki en önemli sebeplerinden biri İzmir yargılamalarındaki mahkeme zabıtlarının ve zanlılar hakkında toplanan delillerin bulunması gereken Meclis Arşivi'nin hala açık olmamasıdır. Bununla birlikte İstiklal Mahkemelerini izleme fırsatı bulmuş ve bu konuda birden fazla çalışması bulunan Feridun Kandemir'in "*İzmir Suikastının İç Yüzü*" isimli eseri ve Azmi Nihat Erman tarafından yapılan "*İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri*" adlı çalışma bize mahkemedeki yargılamalar hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca, 2011 yılında Marmara Üniversitesi'nde İbrahim Uyar tarafından o dönemin gazete haberleri derlenerek yapılan " *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*" isimli yüksek lisans tezi de dikkat çeken bir çalışmadır.

Ayrıca bu çalışmayla, şimdiye kadar birçok araştırmacının, ana kaynağa inmeden birbirlerini tekrar ederek yaptıkları yanlışlıkları kayankalarına ulaşarak düzeltmeye çalıştık. Bu da bilinen bir konu ve tarih hakkında bile ana kaynaklara inmenin ne kadar gerekli olduğunu göstermiş ve çok sık tekrar edilen doğru bildiğimiz bazı yanlışların düzeltilmesini sağlamıştır.

Bu çalışmamızla ile ilgili birçok bilgiye çeşitli kütüphane ve arşivlerden ulaştık. Arşiv olarak özellikle Cumhurbaşkanlığı ve Meclis arşivinde bulunan belgelerden yararlandık. Bununla beraber Nevşehir-Avanos ilçesinde bulunduğum süre içerisinde Avonos kütüphanesindeki kitapları kullanmama izin veren ve her türlü kolaylığı sağlayan Avanos kütüphanesi çalışanlarına, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığı ve Marmara Üniversitesi Kütüphanesi çalışanlarının hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Bu konuyu çalışmamı tavsiye eden, bana her zaman yardımcı olan, yol gösteren ve tezimin bitirilmesinde bizzat katkısı olan Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU'na, yine aynı şekilde desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, çalışmamı büyük bir titizlikle takip eden ve her aşamasını inceleyen danışmanım Doç. Dr. Ali SATAN'a, hukuki terim ve kavramlarda yardımcı olan ve birçok tavsiyede bulunan Cumhuriyet Savcısı İsmet ÖZKORUL'a çalışmamın birçok yerinde yardımını esirgemeyen Yıldırım Beyazıt

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Erdal YERDELEN' ve Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırma görevlisi İbrahim Ülker'e, desteklerinden ötürü Uluslararası Saraybosna Ünivesitesi Kurucu Vakıf Başkanı Hasan TOPALOĞLU'na, birçok belgeye ulaşmam için yardımcı olan Mehmet BATUK'a, Meclis arşivindeki bazı belgelere ulaşmamı sağlayan Meclis Kütüphane Daire Başkanı Mehmet TOPRAK'a, yine aynı şekilde Mehmet KÜÇÜK'e, eğitim hayatım boyunca beni destekleyen ve her zaman yanımda olan Annem'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Muzaffer YARDIMCI
Haziran 2014

ÖZET

Bu tezde Ziya Hurşit (1890-1926) Bey'in hayatı incelenmiştir. Bu konuyu çalışmamızdaki amaç Ziya Hurşit'in hayatı ve siyasi faaliyetleri ile ilgili gelişmeleri, önemli olay ve durumları tarafsız ve objektif tarih anlayışı içerisinde ortaya koymaktır.

Ziya Hurşit, ilk ve orta öğretimini tamamladıktan sonra Almanya'da Gemi İnşa ve Telsiz Telgrafçılığı öğrenimi görmeye gitti.1920'de Eskişehir Sultanisinde Almanca öğretmenliği yaptı. Eskişehir'de Milli Mücadelenin örgütlenmesinde ve gençlerin işgele karşı bilinçlenmesinde etkin rol oynadı. Mustafa Kemal'in ağabeysine duyduğu yakın ilgi ve Eskişehir deki yararlı faaliyetleri neticesinde TBMM Birinci Dönemine milletvekili olarak girdi. İkinci İnönü savaşına milletvekiliyken gönüllü olarak katıldı. Mecliste muhalif grup arasında yer aldı. Kürsüdeki yaptığı eleştirilerle dikkat çekti. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi muhalefetini daha da artırdı ve İkinci mecliste görev almaması üzerine muhalefetini meclis dışındaki faaliyetleriyle sürdürdü.

Ziya Hurşit muhalif parti Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş çalışmasında görev aldı. Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara ve İzmir'de suikast planında bulundu. Suikast planının açığa çıkmasından sonra İstiklal Mahkemesi kararıyla idam edildi.

Ziya Hurşit'in hayatı Modern Türkiye'nin kuruluşunda iktidar mücadelesini ve muhalefetin tasfiye sürecini anlamak ve bu süreç hakkında bilgi sahibi olmak bakımından çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Hurşit, İstiklal Mahkemesi, Karakol Cemiyeti, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası, İzmir Suikast planı, Türkiye Büyük Millet Meclisi

ABSTRACT

This thesis study focuses on life of Mr. Ziya Hurşit. Our purpose in this study is to show important events of political activities and life of Ziya Hurşit in the scope of objective history comprehension.

After completing elementary and secondary education, Ziya Hurşit studied Ship Construction and Radiotelegraphy in Germany. While working as German Teacher in Eskişehir Sultani, he was elected as a member of parliament for the first period of TBMM. He took part in 2. Inonu War voluntarily while he was parliament member. He had position in Opposition Group in parliament. He drew attentions with his criticisms. He has increased his criticisms after the murder of Mr. Ali Şükrü, Parliament Member of Trabzon, and pursued his opposition outside of parliament as a result of non-being member in the second period of TBMM.

Ziya Hurşit took part in the foundation of the opposition party of Progressive Republican party. He attempted in assassination of Mustafa Kemal in Ankara and Izmir. After he has been known for his attemption to assassin in Izmir, he was put to death by Tribunals of Independent.

Life of Ziya Hurşit takes important place in understanding struggle for power and process of settlement of Opposition, and having information about this stage in the foundation of Modern Turkey.

Keywords: Karakol Cemiyeti, Progressive Republican Party, Izmir Assassination Attempt, The Grand National Assembly of Turkey

KISALTMALAR

BCA	:	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
CA	:	Cumhurbaşkanlığı Arşivi
CHF	:	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
D.N	:	Dipnot
s.	:	Sayfa
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPCF	:	Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası
v.b	:	ve benzeri
İTC	:	İttihat Terakki Cemiyeti

GİRİŞ

OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYETE PARLAMENTER SİSTEMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 200 yıl süren duraklama ve gerileme döneminden sonra Dağılma Dönemi olarak adlandırdığımız 19. Yüzyıl, Avrupa devletlerinin üstünlüğünün giderek kabul edildiği bir dönemdir. Bu üstünlüğe Osmanlı Devlet adamları da Batılılaşma siyasetiyle beraber kendi iç dinamiklerini Batıya yönlendirerek karşı koymaya çalışmıştır.[1] İlk olarak 1729 yılında Osmanlı Devletine iltica ederek Müslüman olan Fransız generali Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) nezaretinde 1735 yılında kurulan humbaracı ocağından[2] sonra II. Mahmut döneminde batı tarzı okulların açılmaya devam edilmesi ve kimi okullarda Fransızcanın eğitim dili[3]olarak benimsenmesi Batılılaşma adına yapılan reformların kalıcı olmasında etkili olmuştur.

Batılılaşmanın getirdiği etkiyle demokratikleşme yönünde de adımlar atılmış, halkın yönetime katılması adına III. Selim'in başlattığı Meşveret Meclisi daha da genişletilerek II. Mahmut döneminde her üyenin kendi görüşlerini serbestçe açıklayabildiği ve gündemli toplanan Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye kurulmuştur.[4] Daha Sonra Ayanlık seçimiyle sınırlı ölçüde de olsa halkın yönetime katılması sağlanmış 1877'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla en büyük aşamasına ulaşmıştır.

Tarihte önemli bir yeri olan, II. Mahmut tarafından hazırlatılan Abdülmecit 'in tahta geçmesinden sonra Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile aralarındaki anlaşmazlığı giderebilmek, ülkedeki milliyetçi başkaldırıları önleyebilmek ve Batılı ülkelerin desteğini sağlamak için 3 Kasım 1839 yılında Gülhane Parkı'nda Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan, Hatt-ı Şerif ya da Gülhane Hattı Hümayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Bu ferman yeni bir dönemi açmış ve o güne kadar gündeme gelmemiş bir takım kişisel hak ve özgürlükler dile getirilmiş zamanla devletin idari yapısında önemli gelişmeler sağlamıştır. Bunun yanında Tanzimat Fermanı, modern

---

1 Eric Jan Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s.15; Enver Ziya Karal, *Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri,* Maarif Vekaleti Yayınevi, s.13

2 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Medeniyet Tarihi,* Editör Ekmeleddin İhsanoğlu, Ircica, İstanbul 1998, Cilt1,s. 278

3 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.17

4 İ.Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s.18

anayasalardaki can, ırz, mal güvenliği gibi temel ilkeleri taşımakla birlikte bir anayasa gibi devletin temel kuruluşunu, devlet organlarının birbirleriyle ilişkilerini düzenlemekteydi.[5]

Tanzimat'ın ilanından sonra II. Mahmut döneminde kurulan Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin görevi de değişti ve bu dönemde Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'ye yasa, tüzük ve yönetmelik hazırlama yetkisi verildi. [6]

Batılılaşmaya yönelik yapılan bu çalışmaların nedeni, kimilerine göre Avrupalı devletleri memnun etmek ve baskıları azaltmak[7], kimilerine göre de devlet sisteminin merkezileşmesini ve daha verimli çalışmasını sağlayarak devleti eski gücüne tekrar kavuşturmaktı. Her ne şartla olursa olsun merkezileşmeyle birlikte iktidar üzerinde sarayın ve Bab-ı Ali'nin etkisi giderek artıyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılması, İltizam usulünün kaldırılışı ve doğrudan verginin getirilmesi, vilayetlerdeki güçlü ailelerin gücünün kırılması, ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaşması bunun en büyük belirtileriydi.[8] Bu şekilde Gittikçe güçlenen merkezi yapı bürokrasinin genişlemesi anlamına geliyor, yeni anlayışla yetişmiş kadrolara ihtiyaç duyuluyordu. Genişleyen bürokrasinin önde gelen mensuplarının genel özelliği Avrupa'da elçiliklerde çalışmış olmaları veya Fransızca bilmeleriydi. Bu durum onların Batı kültürünü çok yüzeysel olarak bilmelerine ve tarihte görülmeyeceği kadar halktan kopuk olmaları sonucunu doğurdu. Islahat ve yenilikler halk için tepeden inme bir nitelikte olacaktı. Bu sebeple de hem müslüman kesim hem de gayrimüslimler ıslahatlara karşıydı. Muhafazakâr müslümanlar ıslahatlar batı taklidi olduğu için redederken gayrimüslimler ise sahip oldukları ayrıcalıklardan vazgeçmek istemiyorlardı.

Batılı tarzda yetişen bu bürokratların Avrupa'daki fikir akımından etkilenmemesi de düşünülemezdi.[9] Tam bu noktada artık Osmanlı Devletinde demokratik yönetim biçimleri, anayasa ve parlamento tartışılmaya başlamış, bunun en büyük savunucuları İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi olmuştu. Bu kişiler İslam devletinin kökeninin demokratik ve meşruti olduğunu söylemekte ve Tanzimat idarecilerinin otorite ve merkezileşme anlayışını eleştirmekteydi.[10]

---

5 Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, AÜHF Yay.,4.baskı, Ankara, s. 313; www.anayasa.gen.tr.
6 Ç.Üçok- A.Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi,* s. 323
7 Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları***,** İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 86.
8 İ.Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s.17
9 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu***,** Doruk Yayınları, Ankara, 2002, s. 40
10 E.J. Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık*, s.21

Gittikçe merkezileşen yapının en büyük muhalifi artık Genç Osmanlılar veya Yeni Osmanlılar olarak adlandırdığımız bu gençlerdi.

Tanzimat'ın ilanından sonra yönetimde, Saray ve Bab-ı Ali'nin kontrolü her geçen gün artıyordu. Bab-ı Ali ilerleyen yıllarda gücünü daha da artırarak istediği bir padişahı tahtan indirip yerine başka birini padişah yapacak kadar güçlenmişti.

Bu Yeni Osmanlılar diyeceğimiz grup da yönetimdeki merkezileşmeye yaptıkları muhalefet sonucu sık sık Bab-ı Ali ve hükümetle sorunlar yaşamaktaydı ve en sonunda ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Genç Osmanlılara ülkeyi terk ettikten sonra sahip çıkan Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa olmuştu[11]

Genç Osmanlılar, Tanzimat'ı desteklemekle birlikte yönetimin mutlakiyetçi tutumunun yabancı müdahaleleri arttırmasını, eşitlik uygulamasının Müslümanlara zarar vermesini ve ekonomik çöküntüyü eleştiriyorlardı. Onlara göre çözüm, özgürlüğün gerçekleşmesi ve anayasalı bir rejimin, yürütmeyi denetleyecek bir meclisin kurulmasıydı.[12] Bunu gerçekleştirmek için Genç Osmanlıların ülkeye tekrar dönmesi ancak Tanzimat'ın paşaları olan Fuat ve Ali Paşa'nın ölmeleriyle mümkün oldu. Genç Osmanlılar ülkeye döndükten sonra da siyasal yönden çok fazla etki gösteremeseler de ortaya attıkları fikirlerle Osmanlı Devleti'nin anayasal ve parlamenter sisteme geçmesine öncülük ettiler.

Sultan Abdülaziz'in tartışmalı bir şekilde tahttan indirilmesi ve Abdülhamit'in tahta çıkarılması Bab-ı Ali'nin saraya karşı olan gücünü gösteriyordu. Dönemin sadrazamı Mithat Paşa Şehzade Abdülhamit'i Kanun-i Esasi'yi ve Meclis-i Mebusan'ı ilan etme karşılığında tahta çıkartacak ve Osmanlı'da meşrutiyet dönemi başlayacaktı. İmparatorluk sınırında yaşayan herkese Osmanlı[13] adını veren Kanun-i Esasi padişahın görev yetkilerini sınırlandırarak ülkenin Meclis-i Umumi tarafından yönetileceğini söylüyordu. Kanun-i Esasi'nin 42. maddesine göre Meclis-i Umumi'nin, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan olmak üzere iki meclisten oluşması gereği belirtilmişti. Meclis-i Mebusan halkın oylarıyla seçtiği temsilcilerden, Meclis-i Ayan ise Meclis-i Mebusan'ın 1\3'i kadar olmak üzere padişahın atayacağı kişilerden oluşacaktı. [14]

---

[11] E.J. Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık*, s.23

[12] Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 123.

[13] Mümtaz'er Türköne, *Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt*, Osmanlı Ansiklopedisi, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999 s.131

[14] İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s.20

II. Abdülhamit, Anayasa'yı kendi seçip atamış olduğu 28 kişiden oluşan bir komisyona hazırlatmış, bu komisyon da padişaha yürütme ve yasama alanında büyük yetkiler vermiştir. Bu Komisyonun hazırladığı 35. maddeye göre; Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) ile Heyet-i Mebusan (Meclis Üyeleri) arasınd a bir ihtilaf çıkarsa, Padişahın Heyet-i Vükelayı değiştirme veya Heyet-i Mebusanı fesih hakkı vardır. 7. madde ile Padişaha Meclis-i Umumiyi toplantıya çağırma ve kapatma yetkisi verilmiştir.[15] 113. maddede padişahın şüpheli kimseleri memleket dışına sürgüne gönderme yetkisini koymuştu.[16] Bu yetkileri kullanan II. Abdülhamit ilk olarak 19 Mart 1877'de toplanan meclisi[17], 14 Şubat 1878'de Osmanlı-Rus savaşındaki başarısızlık nedeniyle Kanun-i Esasi'ye dayanarak (madde 43) Meclis-i Umumiyi tatil etmiş, Mithat Paşa'yı sürgüne göndermiş ve Kasım başında toplanması gereken meclisi bir daha toplantıya çağırmamıştır.[18] Meclisin tatil edilmesiyle otuz yıl sürecek meclissiz bir yönetim dönemi başlamıştır.

Meclis kapandıktan sonra Kanun-i Esasinin getirdiği özgürlükler askıya alındı. Meşrutiyet yönetiminin yararlarına inanmış gençler, Abdülhamit yönetimine tepki gösterdiler ve 1889 yılında İttihat-ı Osmani[19] adı altında yeni bir cemiyet kurdular. Bu cemiyet bir güç oluşturmaya başlayınca Abdülhamit'in tepkisiyle karşılaştı ve bazıları tutuklandı, bazıları ise yurtdışına özellikle de Paris'e kaçarak tutuklanmaktan kurtuldu. Paris'e kaçabilenler, orada dergilerde padişahı eleştiren mülteci Osmanlı meşrutiyetçilerinden küçük bir topluluk buldular. Bu topluluğun önde gelen şahsiyeti, Osmanlı Meclisi'nde mebus olan Ali Rıza Bey'in oğlu Ahmet Rıza'ydı. Ahmet Rıza öteki mültecilerle birlikte Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adında bir cemiyet kurmuştu ve 1895'ten itibaren de Osmanlıca ve Fransızca Meşveret gazetesini yayınlamaktaydı. Topluluk Fransa'da kendisine 'Jön Türkler' adını vermişti[20] 1889 yılında Askeri Tıbbiye 'de kurulan bu örgüt, 1889-1895 arasındaki bir tarihte Osmanlı İttihat ve Terakki adını almıştır.[21] Jön Türklerin partileşme sürecinin uzantısı olan İttihat ve Terakki'nin varlığını resmen duyurması ise 28 Mayıs 1908'dir[22] Yeni Osmanlılar,

---

15 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri* (1789-1856), 5. baskı, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 222-223

16 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi - Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri* (1876-1907), Cilt 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 8.

17 Yılmaz Kızıltan," I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1 2006, s. 270

18 E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi - Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri* (1876-1907) s.510-513

19 İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s.20

20 Nevin Yazıcı, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s.138

21 İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s.21

22 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat-Terakki*, Remzi Kitabevi,İstanbul,1987,s.23

Tanzimat bürokratlarını hedef alırken Jön Türkler II. Abdülhamit'i hedef almışlardı. Yeni Osmanlılar faaliyetleri sonucu I. Meşrutiyet'i, Jön Türkler ise II. Meşrutiyeti ilan ettirmişlerdir.

Padişahın 1897'de cemiyetin Avrupa'ya kaçan idarecileriyle iş birliği yapması örgütü çok zayıflatmıştır.[23] Mizan gazetesinin sahibi ve Avrupa'daki hareketin liderlerinden olan Mizancı Murat'ın İstanbul'a dönmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan Abdullah Cevdet ve İshak Sukuti'nin de Viyana ve Roma elçiliklerinde memuriyeti kabul etmesi harekete büyük darbe indirdi.[24]

Cemiyetin üst yönetimi büyük bir zarar görmesine karşın tamamıyla yok olmamıştı. Öğrencilerinin arasında Ali Fuat (Cebesoy), Halil (Kut), Enver Paşa ve Mustafa Kemal Paşanın da bulunduğu İstanbul'daki bazı büyük askeri okullarda ve başkentten uzak yerlerde cemiyetin fikirleri hala yaşıyordu.[25] 1906 yılına gelindiğinde Harbiye'den yeni mezunların aktif olduğu bir grup Rumeli'de faaliyete geçti ve Osmanlı Hürriyet cemiyeti kuruldu. Talat Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü, İsmail Canbolat[26] Cemal Bey gibi önemli şahıslar bu fırkanın üyesidir. Osmanlı Hürriyet cemiyeti ve Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti 1907 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak birleşmişlerdir. Biri Paris'te diğeri Selanik'te olmak üzere iki merkezi olması kararlaştırılan cemiyetin dahili kanatını oluşturan Selanik Komitesi daha sonra harekete egemen olmuştur. Bu birleşme sonucu İttihat-Terakki siyasi ve eylemci bir yapıya kavuşmuştu. Bu dönem zarfında Avrupalı devletlerin Rumeli'de yapılacak reformları görüşmek üzere Reval'de toplanmaları ve burada Boğazlar meselesi ve Mekadonya konularını konuşmaları üzerine İttihatçılar büyük tepki göstermiş ve büyük devletlerin konsolosluklarına protesto mektubu göndermişlerdir.[27] Reval Görüşmeleri'nden sonra meydana gelebilecek müdahaleleri önlemek ve devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılması için İttihat ve Terakki cemiyeti, vakit geçirmeden meşrutiyeti ilan ettirmek üzere harekete geçmiştir.[28] İttihat ve Terakki'nin mensuplarından olan Enver Paşa, Resneli Niyazi ve bir grup askerle dağa çıkmıştı. Cemiyete mensup subaylar II. Abdülhamit'in bölgeye gönderdiği temsilcilerini

---

23 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları,İstanbul,1997, s.98

24 E.J..Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık,* s.37

25 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s.221; E.J..Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* s.42

26 Daha sonra İzmir suikastı dolayısıyla yargılanıp idam edilmiştir

27 Faik Reşit Unat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.158

28 A.B. Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 250

çalıştırmamışlardı. Cemiyet, Meşrutiyet ilan edilmezse Rumeli'de veliahta padişah olarak biat edileceğine, hutbenin onun adına okunacağına ve 100.000 kişiyle İstanbul'a yürüneceğine dair tehdidini II. Abdülhamit'e bildirmişti. İmparatorluğu kurtarma fikriyle yola çıkan Jön Türklerin muhalefeti ve Balkanlardaki kıpırdanmalar, II. Meşrutiyeti doğuran nedenler arasındadır. Jön Türklerin Makedonya'daki eylemlerinden çekinen II. Abdülhamit, iç ve dış baskılar sonucu 23 Temmuz 1908'de Meclis-i Mebusan'ı yeniden toplantıya çağırdı. Böylece II. Meşrutiyet Dönemi başlamış oldu. Yeni seçimler yapılmadan hemen önce de İttihat ve Terakki "Fırka" adını alarak faaliyetlerini fırka olarak devam ettirmiştir.[29]

17 Aralık 1908'de açılan mecliste İttihat ve Terakki, hükümeti kurma görevini üzerine almıştı. 13 Nisan 1909'da İstanbul'u heyecan ve korku içerisinde bırakan 31 Mart Vakası meydana geldi. İttihatçıların tabiriyle Hadise-i irtica (irtica olayı) olarak bilinen olay, bazı iddialara göre ise İttihat Terakki yöneticileri tarafından halk üzerinde büyük etkisi olan II. Abdülhamit'i tahttan indirmek için tertip edilmişti.[30] Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Harekât Ordusu bu ayaklanmayı bastırmak için İstanbul'a geldi. Bu olayların sonucunda 27 Nisan 1909'da II.Abdülhamit tahtan indirilerek yerine Mehmet Reşat (1909-1918) getirildi.[31] İlk Mebusan meclisinde ezici bir üstünlük sağlayan İttihat ve Terakki, bu üstünlükten faydalanarak kısa zamanda padişah ve hükümet üzerinde baskı kurmuş ve yönetimi denetim altına almıştı. 1876 Anayasasına göre seçilmiş olan milletvekilleri yeni bir anayasa yapmak yerine Kanun-i Esasi'nin 21 maddesinde değişiklik yaptılar. Bu değişiklik ile padişahın yetkileri ve meclisi tek basına feshetme hakkı sınırlandırıldı. Meclisin yetkileri genişletildi, parlamento üyelerinin kanun önerme hakları kesinleşti. Meclis-i Mebusan'a, hükümeti güvensizlik oyuyla düşürebilme hakkı verildi. Padişahın, polis soruşturmasına göre ülkenin düzenini bozan kişileri sürgüne gönderme yetkisini içeren 113. Maddedeki bu hüküm kaldırıldı.[32]

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı muhalefet yükselmeye başlamıştı. Jön Türkler'in yurda dönmeleri, İttihat Terakki'nin yurda dönenlerin önemli bir bölümüne yakınlık göstermemesi muhalefeti meydana getirdi. 1911 senesinde bütün muhalif fertler, partiler ve zümreler birleşerek Hürriyet ve İtilaf

---

29 Zafer Tarık Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler(1859-1952):II.Meşrutiyet Dönemi*, cilt 1 Arba Yayınları, İstanbul, 1995, s.38

30 Zekeriya Türkmen, *Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*,Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.17-18

31 Z.Türkmen, *Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal* s.70; Mehmet Selehaddin Bey, İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1989,s.34

32 Üçok-Mumcu, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* s.320.

isimli bir muhalefet partisi kurmuşlardır. Jön Türk hareketini temsil eden bu kitlenin adayı olan Tahir Hayrettin Bey, 11 Aralık 1911 de İstanbul'da yapılan ara seçimleri tek oy farkla (195'e karşı 196 oy almıştır.) kazanınca halk üzerindeki etkisi daha çok artmıştır. İttihat ve Terakki Bab-ı Ali Baskınına kadar iktidardan uzaklaşmıştır. Altı aylık bir süreden sonra şiddet ve zor kullanarak Bab-ı Ali Baskını ile iktidara gelmiş ve 1918'e kadar tek parti olarak Osmanlı Devleti'nin idaresini üzerine almıştır.[33]

Bab-ı Ali baskınından önce Balkan Savaşı'yla Avrupa Türkiyesi olarak adlandırdığımız Batı Rumeli ve Edirne kaybedilmişti. Edirne'nin kaybedilmesi, iktidarı bir darbe ile ele geçiren İttihatçıların itibarını sarsmıştır. Balkan Savaşı'nın galip devletleri olan Sırplarla Yunanlılar kendi aralarında Bulgarlara karşı, bir ittifak hazırladılar. Yunanistan Osmanlılarla Bulgarlara karşı bir ittifak zemini aradı. Nisan 1913'te aynı maksatla Romanya'ya da müracaat etti. Sırbistanda Romanya'ya bazı toprak tavizleri vererek onu yatıştırmaya çalıştı. Sonunda Bulgarlar, Sırp ve Yunanlılara saldırınca, İkinci Balkan Harbi patladı. Bulgarlar yenildiler ve çekilmeye başladılar. Bu durum karşısında İstanbul'daki hükümet Çatalca Ordusu ve Bolayır kolordusunu harekete geçirerek Doğu Trakya'ya saldırdı. İstanbul üzerinden gelen kuvvetin önünde Enver Bey vardı, Bolayır Kolordusu'nun kurmay başkanı da Mustafa Kemal'di. 20 Temmuz 1913'te Türk kuvvetleri Edirne'ye girdiler. Şevket Süreyya Aydemir'e göre ilk giren kıtalar Bolayır kuvvetleridir Fakat Edirne'nin kurtarılışı şerefini İttihat ve Terakki Enver Bey'e mâl etmiştir.[34] Ayrıca I. Balkan savaşında Rauf (Orbay) da Hamidiye Kruvazörü ile Karadeniz ve Akdeniz'de düzenlediği ani baskınlarda gösterdiği başarılardan dolayı, "*Hamidiye Kahramanı*" olarak ün yapmıştır. Yedi buçuk ay süren bu harekat Akın Harekatı olarak bilinmektedir.[35]

Birçok Cumhuriyet Dönemi yazarı, Enver Paşa ve Mustafa Kemal arasındaki rekabetten bahsetmekte ve Enver Paşa'da bir Mustafa Kemal kompleksi olduğunu söylemektedir. Şevket Süreyya Aydemir "*Tek Adam*" da bu rekabetin ve çekememezliğin II. Meşrutiyet'ten sonra Mustafa Kemal'in kenara itilmesiyle başladığını söyler ve hem Enverde, hem de Mustafa Kemal'de birbirlerine karşı bir kompleks olduğundan bahseder.[36] Eric Jan Zürcher bunun tam tersini söylemekte ve

---

33 Tarık Zafer Tunaya*, Hürriyetin İlanı, Baha Matbaası*, İstanbul, 1959, s. 44-45

34 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam,* Remzi Kitabevi**,** İstanbul, 1991, s.183-184

35 Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, http://www.dzkk.tsk.tr/turkce/tarihimiras/HamidiyeninSeyri.php; Mustafa Alkan, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 59, Cilt: XX Temmuz 2004

36 Ş.S. Aydemir, *Tek Adam*, s. 116-117

"*Mustafa Kemal'in anılarında Enver komplesi olduğu bellidir*." demekte; bunu da "*Enver İttihat Terakki'de önemli bir konumdayken, Mustafa Kemal İttihat Terakki veya orduda önemli bir görevde değildi ve Enver'in yerini tehdit edecek konumda bulunmamıştır*." diyerek desteklemektedir.[37] Buna karşın Zürcherde İttihat Terakki'nin tek sorumlusuymuş gibi Enver'i göstermesi ve İttihat Terakki'nin yönetiminde siyaset (sivil) alanını temsil eden Talat Paşa'yı yok sayması nedeniyle eleştirlmektedir.[38] Rauf (Orbay) da hatıratında[39], Enver'le Mustafa Kemal arasında bir çekişmeden bahsetmekte ve Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i övmekle beraber siyasetle uğraşmasından rahatsız olduğunu söylemektedir. Bu söylenenlere karşın Şükrü Hanioğlu, Enver-Mustafa Kemal Paşa rekabetini pek gerçekçi bulmamakta ve böyle bir düşüncenin tarih yazımından kaynaklandığını söylemektedir.[40]

İttihat Terakki'nin sivil alandaki en önemli mensuplarından biri Talat Paşa'ydı. Enver, ordu ve Teşkilat-ı Mahsusa'ya hakimken, Talat[41], İttihat Terakki Fırkasının

---

37 E.J. Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık*, s. 80

38 Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi Ankara 2001 s.37-38

39 Osman Selim Kocahanoğlu, *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul, 2005,s.156-160
"Mustafa Kemal Paşa nedense sadece vazifesine taalluk eden noktalardaki kanaatlerini söylemekle kalmıyor. Askerlikle bağdaştırılması kabil olmayan hususi ve siyasi tahrikleri de teşebbüs ediyor. Her halde duymuşsundur, bir defa bazı Ordu kumandanlarına telgraflar çekerek hepsini birlikte harekete davet ve itaatsizliğe teşvik etmişti. Haber alınca kendisini çağırarak görüştüm. Siyaset yapmak istiyorlarsa askerlikten çekilmesini söyledim. Mebusluğuna delalet edeceğimi vaat ettim, Fikir ve kanaatlerimi Mecliste müdafaa etmesinin daha doğru ve münasip olacağını söyledi anlattım. Aksi takdirde kumandan olarak orduya intizamsızlığa sevk ve müdafaayı zorlaştıracak harekete devam ederse, önleyici tedbirler almaya kalacağımı söyledim. İtiraz etti, Hareketin yanlış anlaşılmış olmasında üzüldüğünü, Meclis ve Mebusanlık düşünmediğini, askerlikte kalmayı tercih ettiğini söyledi. Ben de bundan memnun oldum. Hiç şüphesiz, hizmetinden memleketin istiğna gösteremeyeceği değerli kumandanlarımızdandır. Bunu daima takdir ettiğim cihetle, tekrar ordu kumandanlığına tayin ettim".

40 Şükrü Hanioğlu, "*Yakın Tarihimizde Perspektif ve Ölçü Meselesi ve İdeolojikTarih Yazımı*" Haz. Yusuf Çağlar,Kanun-i Esaside'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet, Zaman Kitap, İstanbul, 2008, s.64

41 Mithat Şükrü Bleda *İttihat Terakki Katibi Umumisi, İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitap evi İstanbul 1979, s.150-151 Talat Paşa ile ilgili bir anı:
Talat Paşa Berlin'e gelip yerleştiği günden itibaren daima para darlığı çekerdi. Şahsi serveti olmadığından buraya gelirken getirdikleri ile geçinmek hayli güç hatta imkansızdı. Talat Paşa'nın Almanya'daki hayatını yakından bilenler onun Sultan Reşat tarafından hediye edilen otomobil, birkaç kıymetli eşya ve elmas saatini satarak geçindiğini hatırlayacaklardır. İşte yine böyle parasızlıktan sıkıntıya düştüğü bir zamanda kendisine çok yardımda bulunduğu Emanuel Karasu'nun Berlin'e gelen oğluna gönderdiği birkaç kıymetli eşya karşılığı para vermesini ister. Fakat zengin olduğunu bilmeyen kalmamış bu adam bin dereden su getirerek parasızlıktan bahsedip Talat Paşa'nın arzusunu yerine getirmez. Bunun üzerine Talat Paşa Berlin'de tefecilikle geçinen Safarani ismindeki Yahudiye müracaat edip bir rehin karşılığında para alır. Safarani bu olaydan bir müddet sonra Talat Paşa'dan aldığı kıymetli eşyaları bir banka müdürü olan Herr Wasserman'a götürür
Wasserman meşhur frengi ilacını bulan Wasserman'ın küçük kardeşi olup gayet anlayışlı ve kibar zattı, Wasserman kendisine getirilen bu eşyaların Talat Paşa'ya ait olduğunu anlayınca çok üzülür ve Safarani'ye şu cevabı verir:
-Bu kıymetli eşyaları alıp derhal Talat Paşa'ya götürün. Şu an iki yüz bin marklık (O tarihte 100 İngiliz Lirası tutardı.) çeki benim tarafımdan kendisine takdim edin ve söyleyin ki eline para geçtiği zaman iade etsin, katiyen acelesi yoktur…
Ne çare ki Talat Paşa bu çeki bozdurup karşılığı olan parayı harcamaya vakit bulamamış ve o meşum suikastın kurbanı olmuştu. Aradan birkaç gün geçince refikası hanımefendi bu çeki Wasserman'a iade etmek istemiş, fakat banka müdürü "Bu bir borç değildir, ben o gün Talat Paşa'nın izzeti nefsini rencide etmemek için böyle konuştum " diyerek çeki almamıştı

yönetimini siyasi alanda elinde tutan biri olarak bilinirdi.[42] İttihatçılar içinde lakabı Büyük Efendi'ydi.

Osmanlı Devleti Balkan Harbi'nin sona ermesinden onüç ay sonra 1.Dünya savaşına katıldı ve başarısız oldu. Savaşın sonuna doğru Enver ve Talat Paşa Abdülhamit'i ziyaret etmişlerdir. 31 Mart Vakası ile tahtan indirilen eski padişah, paşalara artık çok geç olduğunu ve bu savaşın daha başlangıçta kaybedildiğini ifade etmiştir.[43]

Meclis-i Mebusan'ın Açılması ve TBMM' ye Doğru

30 Mart 1918'de Ege Denizi'ndeki Limni Adası'nda küçük bir liman kenti olan Mondros'ta Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan ateşkes antlaşmasıyla bir savaş sona ererken Anadolu'da yeni bir mücadele başlıyordu.

1918 Ekim sonu Kasım başlarında, Talat Paşa'nın ülkeyi terk etmeden verdiği direktif doğrultusunda[44], gizli olarak Karakol Cemiyeti kuruldu. İki önemli İttihatçı'nın kurucusu olduğu cemiyetin kurucularından biri Kara Kemal'di. 1.Dünya savaşı sırasında Esnaf Örgütleri liderliği ve İaşe Nazırlığı yapmıştı.[45] İttihatçılar arasında Talat Paşanın lakabı Büyük Efendi iken Kara Kemal'in Küçük Efendiydi. Diğer kurucusu olan Kara Vasıf'da İttihatçı bir miralaydı; Ali Fuat (Cebesoy)'un harp akademisinden sınıf arkadaşıydı. Cemiyetin ismide Kemal ve Vasıf'ın lakaplarından gelmekteydi. Sonradan Kara Kemal ve Kara Vasıf hakkında İzmir Suikastı nedeniyle idam ve mahkumiyet kararı veren ve Ankara İstiklal Mahkemesi Reisi olarak ünlenen Kel lakaplı Ali (Çetinkaya) da Karakol Cemiyeti'nin üyesiydi.[46]

Kara Vasıf'ın kaleme aldığı Karakol Cemiyeti'nin nizamnamesinde kuruluş amacı şöyle açıklanmaktadır: "Karakol Cemiyeti, milletin vahdeti, hürriyet ve hakimiyet-i mutlakasını ve vatanın, siyasi, coğrafi ve iktisadi tamamı ve istiklalini temine çalışır. Bu mukaddesatı tabiye-i milliye ve mülkiye muhil her nevi ukud, kuyud, ve şurutu katiyede red ve keenlemyekün ad ve ilan eder. İş bu hukuku milliye ve

---

Talat, hayata veda ettiği gün İttihat ve Terakki de son nefesini vermiş oldu. Sonradan onun dirildiğini iddia edenler boş bir kuruntuya düşmüşlerdir. Talat bu tarihi fırkanın düşünen beyni, gören gözü ve işleyen makinesi idi.. O, ortadan kaybolunca ne beyin düşünür, ne göz görür ne de makine işleyebilirdi.
Bütün faniler hakkında yaptığımız duayı burada tekrar etmek yerinde olur. İttihat Terakki'de İttihat ve Terakki gayeleri uğruna ölenlerin de Allah hatıralarını iyi niyetlerine bağışlasın, taksiratlarını affetsin…

42 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, İttihat Terakki, cilt 3* Hürriyet vakfı yayınları, 1989 s. 221-222
43 Azmi Özcan, "Sultan Abdülhamit*", Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.927-928
44 T.Z.Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler* s. 520, www.mit.gov.tr/tarihce/birinci bolum B3.html
45 E.J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s.126
46 E.J. Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık*, s.126-127

mülkiyeyi her mütecaviz ve müstevliye karşı icabında silah kuvvetiyle müdafaa ve muhafaza için Karakol Cemiyeti, milletin kudret ve hakimiyet-i milliyesine alemi İslamin salabet ve gayreti diniyesine, milletlerin hukuku tabiiyelerine teslim ve müdafaa eden teşkilatı beynelmilliyenin müzahereti medeniye ve nacibanesine istinaden Türkiye'de berveçhi ati teşkilatı icra ve izar eder."[47]

Karakol Cemiyeti İttihat ve terakki teşkilatlarını kullanarak Anadolu'da hızlı bir şekilde örgütlenecekti.

Gizli olarak faaliyet gösteren Karakol Cemiyeti, 1919 Ağustos başında nizamname ve talimatnamesini bütün ordu birliklerine göndererek varlığını açıkça duyurmuştur. Mustafa Kemal bu bildiriden Erzurum Kongeresinden sonra haberdar olmuştur[48] ve *Nutuk*'ta Karakol Cemiyetinin bu hareketinin ordu komutanlarınca kendisi tarafından yaptırıldığını sandıkları için kumandanları uyararak nizamname ve talimatnameyi uygulamaya koymamalarını istemiş ve bu teşebbüsü araştırmakta olduğunu söylemiştir[49]

Karakol Cemiyeti Milli Mücadelede önemli görevler üstlenmişti. Doğan Avcıoğlu'na göre Müdafaa-i Hukuk teşkilatının İstanbul koluydu.[50] İngilizlerin işgalinden sonra kapatılan meclisin birçok önemli üyesi Karakol Cemiyeti tarafından Ankara'ya kaçırıldı, İstanbul'dan Anadolu'ya silah kaçırmakta Karakol Cemiyetinin yaptığı faaliyetlerdendi.[51] Bununla birlikte Karakol Cemiyeti birçok tartışmaya da konu olmuştur. Ahmet Demirel bu cemiyetin Milli Mücadele dönemindeki rolü üzerinde hiç durulmadığını söylerken[52] Emel Akal, *Milli Mücadele'nin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm* kitabında Tarık Zafer Tunaya'dan 'atıfla cemiyetin kurucularından olan Kara Vasıf'ın Rauf (Orbay)'a bağlı olduğu ve Erzurum ve Sivas kongrelerine Karakol Cemiyeti adına katıldığını yazmıştır[53] ama Rauf (Orbay)'ın hatıratında bunu gösteren hiç bir ima yoktur. Hatta Karakol *için "Kara Vasıf ve arkadaşlarının idare ettikleri gizli teşkilat"* olarak bahsetmektedir.[54] Ayrıca Karakol Cemiyeti'nin gizli bir teşkilat olması onun askeri hiyerarşide üstü olan komutanlardan gizleneceği ve bu cemiyeti sadece kurucularının bileceği anlamına

---

47 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, İttihat Terakki* s.521

48 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt1, TTK yayınları1986 2. Baskı, s.136-141

49 *Nutuk* , Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1980, s.86-88

50 Doğan Avcıoğlu; *Milli Kurtuluş Tarihi,* cilt III İstanbul, Tekin yayınları, 1981, s.1180

51 E.J. Zürcher*, Mili Mücadelede İttihatçılık*, s.129

52 Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İstanbul, 2009, s. 71

53 E. Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, s.154,

54 Osman Selim Kocahanoğlu, *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları*, Temel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2005 s.237

gelmez. Muhtemelen bu cemiyet işgal devletlerinden gizlenmekteydi ve askeri erkan tarafından bilinmekteydi Rauf (Orbay)'ın da bu cemiyetten haberi vardı ama cemiyetin başkanı kesinlikle değildi.

Zürcher de Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası isimli çalışmasında Karakol Cemiyeti ve Mustafa Kemal ilişkisi hakkında; "*1919 da Mustafa Kemal, Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy) Karakol örgütünün liderleriyle görüşmeler yaptı. Mustafa Kemal'e liderliğe geçmesi teklif edildiyse de o Damat Ferit'in verdiği yetkiyle Anadolu'ya üçüncü ordu müfettişi olarak geçmiştir. Mustafa Kemal'e bu yetkiyi Harbiye Nezareti vermiştir. Karakol Cemiyetinin Harbiye üzerinde geniş yetkisi vardır ve Mustafa Kemal Anadolu da iken Anadolu'daki Karakol Cemiyetinin önderleri, Harbiye Nezareti, üst rütbeli subaylar ve Anadoludaki yerel İttihat Terakki cemiyeti başkanları Mustafa Kemal'in liderliğini kabul etmişlerdir. Mustafa Kemal görevde olduğu sürece ona bağlı olan kişiler ve kurumlar onun askeri disiplin içinde yer aldığından bir sorun yapmamışlar ama azledildiği vakit ona bağlılıklarının ortadan kalktığı düşünülmüştür. Mustafa Kemal böyle zor bir durumdan Kazım Karabekir'in koşulsuz ve açık desteği ile kurtulmuş ve Ordunun başında kalmıştır.*[55] şeklinde değerlendirme yaparken Mili Mücadelede Karakol Cemiyetinin rolü ve etkisi üzerinde durulmadığını söylemektedir. Buna Karşın Zürcher 1919' da Mustafa Kemal'e Karakol liderliğinin teklif edildiğini söylerken, Enver Ziya Karal[56], *"Erzurum ve Sivas Kongresinden sonra Mustafa Kemal'in Kara Vasıf'la görüştükleri ve Cemiyetin lideri kim diye sorunca sizsiniz cevabıyla tatmin olmamış ve teşkilatın kapatılmasını istemiştir."* şeklinde yazmaktadır.

Ahmet Demirel de, Mustafa Kemal'le Karakol Cemiyeti arasındaki mücadelenin sebebinin iktidar meselesi olduğunu ve Karakol Cemiyetinin bu sebepten ötürü tasfiye edildiğini söylemiştir.[57]

Tevfik Paşa'dan sonra 4 Mart 1919'da İstanbul'daki hükümetin başına geçen Damat Ferit ile Sivas Kongresi'nden hemen sonra Bölgesel direniş örgütlerini birleşmesiyle oluşan Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Anadolu'daki hareketi temsil eden Sivas Temsil-i heyetiyle ilişkiler iyice gerginleşti. Anadolu'daki harekete açıkça karşı çıkan Damat Ferit hükümetiyle Mustafa Kemal Paşa bütün

---

55 Eric Jan Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası* ,İstanbul, İletişim Yayınları, 2005 s. 30-33

56 Enver Ziya Karal, *Atatürk ve Devrim*, s.218, TTK.yayınları, 1980; Osman. Seli Kocahanoğlu, *Atatürk'ün Üç Muhalifi*, Temel Yayınları, İstanbul 2010 s. 115

57 A.Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, s.79

ilişkilerini kesti ve Damat Ferit istifa etmek zorunda kaldı. Anadolu'daki hareketle ilişkileri yumuşatma yoluna giden Ali Rıza Paşa hükümeti Sivas Temsil Heyeti'yle Mebusan seçimlerinin tekrar yapılması konusunda anlaştı. Mustafa Kemal Paşa Mebusan Meclisi'nin Anadolu'da toplanmasını istiyordu. Bunun kabul görmemesi üzerine Meclis-i Mebusan İstanbul'da toplandı ve tarihe son Osmanlı Mebusanı olarak geçti.

Meclis başkanlığına Erzurum mebusu Celalettin Arif seçildi. Yine Erzurum mebusu olarak son meclise giren ancak hiçbir oturumuna katılmayan Mustafa Kemal Paşa'nın gayretleriyle, Felah-ı Vatan Grubu kurulmuştur. Üç aylık kısa bir ömrü olan son Meclis'in Misak-ı Milli'yi kabul etmesi sonucu İtilaf Devletleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal ettiler, yaklaşık 150 kişiyi tutukladılar ve Malta'ya sürgün ettiler. İki gün sonra parlamento protestolar altında oy birliğiyle faaliyetine son vererek kendini fesh etti.

Meclis'in fesh olması üzerine Mustafa Kemal Ankara'da kurulacak bir meclis için seçim çağrısı yaptı ve yeni meclis için kolordu kumandanları ve valilerle temasa geçerek Ankara'da bir kurucu meclis (Meclis-i Müessisan) toplanması için çağrı yaptı. Ankara'da toplanacak bu meclis Kurucu Meclis adını taşıyacak ve her livayı temsilen beşer üye seçilecek, seçimlere gayrimüslimlerin katılması sağlanacak, her fırka, zümre, ve cemiyet tarafından Kurucu Meclis'e aday gösterilebilecekti. Seçimlerin hızlıca tamamlanabilmesi için yalnızca Liva, il idare ve Belediye meclis üyeleriyle Müdafaa-i Hukuk Heyet-i merkeziyeleri oy kullanma hakkına sahip olacaktı.[58]

Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) tabirine başta Kazım Karabekir olmak üzere III. Kolordu Komutanı Albay Selahattin ve Sivas Valisi Reşit Paşa karşı çıkmıştır. Kazım Karabekir Paşa böyle bir ismin *"bazı su-i tefehhüm ve telakkilere sebebiyet vereceğini"* belirterek meclisin "*Meclis-i Milli*" isminde olmasının daha uygun olacağını ve bu meclise İstanbul Meclis-i Mebusan'ından kaçıp gelenlerle, yürürlükte olan seçim kanuna göre seçilecek yeni mebusların katılması gerektiğini belirtmiştir. Bu görüşmelerin ardından 19 Mart 1920'de yeni seçimlerin yapılacağı tüm yurda duyuruldu. Ülke 66 seçim bölgesine ayrılmıştı ve her seçim çevresinden 5 milletvekilinin seçilmesi istenmişti. Buna göre yeni meclis bu bölgelerden seçilecek milletvekilleri ve İstanbul'dan gelebilecek milletvekillerinden oluşacaktı.[59]

---

[58] İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*,s.58
[59] İ.Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, 60-64

Seçimin ardından, yeni seçilen mebuslarla, İstanbul Meclis-i Mebusan'ından gelen mebusların katılımıyla 23 Nisan 1920 Cuma günü Hacı Bayram Cami'inde kılınan namazdan sonra en yaşlı üye olan Sinop Milletvekili Şerif Bey'in konuşmasıyla Büyük Millet Meclisi açıldı.

Başlangıçta Anadolu'daki harekete ve Mustafa Kemal'e açıkça cephe alan ve yerine Kazım Karabekir'i geçirmeye çalışan[60] Harbiye Reisliği ve Harbiye Nazırlığı yapmış Fevzi Çakmakda İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinin ardından Anadolu'ya geçerek 27 Nisan 1920'de Ankara'da tren istasyonunda Mustafa Kemal tarafından törenle karşılandı ve birinci dönem TBMM'ye Kozan milletvekili olarak katıldı[61]

19 Mayıs 1919'dan, 23 Nisan 1920'ye kadar geçen zorlu süreçte kurulan bölgesel direniş güçleri Sivas Kongresinden sonra Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında toplanmıştı. Meclisin açılmasından sonra bütün direniş güçleri bu cemiyet adı altında birleşti. Talat Paşa'nın direktifiyle Kara Kemal'e kurdurulan ve İttihat Terakki adına iktidar mücadelesi veren, Milli Mücadeleye de önemli katkıları olan Karakol Cemiyet'i de Meclis açıldıktan sonra tasfiye edildi ama tamamıyla tasfiyesi İzmir Suikast planından sonra olacaktı.

Birinci Meclis ve Birinci Meclis'te Muhalefet'in Oluşumu

Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarla Anadolu'da toplanmasını istediği[62] Mebusan Meclis'i İstanbul'da toplanmıştı. Meclis'in Anadolu'da toplanması konusunda Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Bahriye Nazırı Salih Paşa'yla Amasya'da anlaşılmasına rağmen Meclis'in Anadolu'da toplanması mümkün olmadı.[63] Mustafa Kemal Paşa da İstanbul'daki meclise seçildiği halde güvenlik sorunu nedeniyle katılmadı. Bunun üzerine Meclis'te Müdafaa-i Hukuk grubu kurulmasını ve kendisinin de Meclis başkanı seçilmesini istedi. Bu istekleri gerçekleşmedi ve Rauf (Orbay)'ın önderliğinde Felah-ı vatan grubu kuruldu.[64] Meclis Başkanlığına da Celalettin Arif Bey seçildi. Müdafaa-i Hukuk grubunun yerine Felah-ı Vatan grubunun kurulmasıyla Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasındaki ilk ciddi ayrışma başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa sekiz yıl sonra Meclis kürsüsünden okuduğu Nutuk'un da Rauf (Orbay) ve

---

60 E.J. Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası* (1924-1925), s. 36

61 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*,Remzi Kitapevi İstanbul, 1991, 2. Cilt, 240-250

62 Süleyman Beyoğlu, "*Kendi Kaderini Belirleyen Millet: Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne* ", *Modern Türkiye Tarihi*, Editör: Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014, s.99

63 *Nutuk* , s.297, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1980; Mete Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)*, İstanbul, 1989 s.37

64 O. S. Kocahanoğlu, *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları*, s.249

arkadaşlarını kastederek *"Bu grubu kurmayı vicdan borcu, millet borcu bilmek durumunda ve kabiliyetinde bulunan efendiler imansız idiler… korkak idiler… cahil idiler. "* sözleriyle çok ağır bir şekilde eleştirecekti.[65]

İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra Meclis-i Mebusan'ın birçok üyesi tutuklanıp Malta'ya gönderildi. Malta'ya esir olarak gidenler arasında Rauf (Orbay), Ali Fethi Okyar gibi Anadolu daki hareketin önde gelen isimleri, birçok İttihat Terakki mensubu ve ileride adı İzmir Suikastı'na karışacak birçok isim vardı. Bunlar arasında; Hüseyin Cahit Yalçın, İsmail Canbolat, Kara Kemal, Kara Vasıf, Ali Çetinkaya (Ankara ve İzmir İstiklal Mahkemesi Reisi), Rafet Paşa, Ahmet Şükrü Bey, Galatalı Şevki Bey ve yazar, mebus, komutan, vali gibi birçok üst düzey insan bulunuyordu. Meclis-i Mebusan'a seçilip, Ankara da yeni kurulacak Mecliste görev alması gereken birçok üye Ankara'da yeni meclis açıldığında Malta'da hapisteydi.

1921 yılına gelindiğinde Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde Anadolu Müdafaa-i Hukuk grubu olarak bulunacaktı. Bu gruba meclis genel kurulunda fiili çoğunluğu sağlayacak kadar (başlangıçta 133, daha sonra bu sayı 261'e kadar çıkmıştır.) mebus üye olmuştur. İlk iki oturumun sekreterliğini,[66] Mustafa Kemal Paşa'nın amansız bir muhalifi ve saltanatın kaldırılması sırasında meclis oturum başkanın *"oy birliğiyle kabul edilmiştir."* sözüne *"hayır ben karşıyım oy birliği ile değil, oy çokluğuyla kabul edilmiştir."* diyerek *"Tek Muhalif*" olan, daha sonra İzmir Suikastı'nın baş faili olacak Ziya Hurşit yapmıştı.[67]

20 Ocak 1921'de Meclis'in 85 sayılı kanun olarak kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla Meclis hükümeti sistemi yasal bir çerçeveye oturuyor ve yeni anayasa kabul ediliyordu. Bu Türkiye'nin ilk sivil ve en demokratik anayasası olarak tarihe geçecekti. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun koyduğu ilkeler çerçevesinde 10 Mayıs 1921'de kurulan Anadolu-Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun programı birçok tepkiyi de beraberinde getirdi. Erzurum Kongresi'nin ev sahibi ve etkin kişisi Raif Hoca bunun saltanatın ve hilafetin kaldırılmasının bir parçası olduğunu düşünerek Erzurum

---

65 Nutuk, s.437; M. Tunçay, *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi, (1924-1931*) s. 39

66 M. Tunçay, *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi, (1924-1931*) s. 43,; İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı*, s.198

67 TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24.Cilt, 129.Birleşim s. 315
Ahmet Demirel Birinci Meclis'te muhalefet isimli kitabında saltanatın oy birliği ile kaldırıldığını söylemekte, Hakan Özoğlu ise Saltanatın ezici çoğunlukla kaldırıldığını ve Ziya Hurşit'in aleyhte ki tek oyu verdiğini söylemekte, bu kez Ahmet Demirel 487. sayfada Ziya Hurşit'in muhalefetinden bahsetmektedir. Bu Çelişkili bilgilere nazaran işin aslı şöyledir: Saltanat kaldırılışında yeterli çoğunluk sağlanamayan ve red edilen ilk oylamada 132 kabul 2 red 2 çekimser oy verilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen oylamada Ziya Hurşit'in tek başına muhalefetine rağmen oy birliği ile kabul edilmiştir. A.Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup s.484-487;* Hakan Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn ve İzmir Suikastı*, s.13 D.N.9; TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24.Cilt, 129.Birleşim s.296

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adını Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti olarak değiştirdi. Tüzüğüne de *"Hilafet ve saltanat*" makamının aynen korunacağı kaydını koydurtup bir beyanname ile civar illere bunu duyurdu. Mustafa Kemal Paşa, bunu duyar duymaz 11 Nisan 1921 tarihli telgrafla Raif Hocayı (Dinç) uyarmış ve nifakın önlenmesi için Karabekir'den yardım istemiştir. Karabekir Raif Hoca'yla görüşmesinde ondan şu cevabı alır: "*Mustafa Kemal saltanat ve hilafet idaresini Cumhuriyet'e dönüştürmeyi hedefliyor, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti olarak gayemiz bunu önlemektir."* [68]

Meclis açıldığında tüm meclis üyeleri A-RMHC'ti üyesi sayılmasına rağmen, bu Meclis'in birçok hizipe bölünmesine engel olmadı. Meclis içinde; Halk Zümresi, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, İttihatçı Grup ve Islahat Grubu isimlerinde ilk gruplaşmalar meydana geldi. 1920'nin sonlarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası olarak iki de parti mevcuttu.[69] Bu durum mecliste hızlı karar almayı oldukça zorluyordu. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Meclis'teki ayrılıklara son vermek ve Meclisi düzenli ve disiplinli bir yapıya dönüştürmek için Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu kurdu. Grubun bazı mebusların dışarıda bırakılması suretiyle kurulması ayrı bir muhalefet konusu oldu. Grup dışında kalan Erzurum Mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) Bey tepkisini Meclis Başkanlığına bir soru önergesi vererek gösteriyor ve kendilerinin de cemiyetin programındaki aynı amaçlar[70]

---

[68] O. S. Kocahanoğlu, *Atatürk'ün üç Muhalifi*, s.226
Mete Tunçay bu olaydan şu şekilde bahsetmiştir. *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi, (1924-1931*) s.44,
Mustafa Kemal Paşa'ya göre " Raif Efendinin saltanat şeklinde cumhuriyetçiliğe kalbi mahsus olduğu (dönüştürüleceğinin sezinlendiği) hakkındaki fikri bir vehm-i Mahzından (salt kuruntusundan) başka bir şey olamaz" eleştirilmeyi hak eden kişilerin yönetimde görevlendirildikleri yolundaki görüşüyle, Mustafa Kemal Paşa doğrudan doğruya yadsımayarak, bunun yetişmiş adam kıtlığından ileri geldiğini belirtmektedir.Onca bu gibi kanıtlanmamış kuruntu ve savlamalarla, A-RMH sistemini zayıflatmaya kalkmak, "eğer cahilane bir cinnet değilse, herhalde bir hıyanet olarak telakki edilmelidir." Fakat, günün koşullarına uygun bir program yapılması gerekmektedir.Şimdilik durum kongrenin toplanmasına elverişli olmadığından, bu görev grup heyet-i idaresinin üstüne kalmıştır. Karabekir'in kendi çekinceleri hakkında ise, Mustafa Kemal Paşa evrensel bir akım olan halkçılığın benimsenmesini savunarak,"Türkiye'nin başında Halife-i İslam olacak bir hükümdar ve sultan bulunacaktır" güvencesini vermektedir. Sorun, hükümdarın yetkilerinin nasıl sınırlandırılacağıdır; ama bu konuda saptanmış kesin bir ilke henüz yoktur.Karabekir'in Mustafa Kemal Paşa'nın grup başkanlığına geçmiş bulunmasını uygunsuz görmesi bile karşılık da, Mustafa Kemal Paşa kendisinin bir yürütme kurulunun başı olmakla "bir ekseriyet fırkasının mensubu bulunması"nın zorunluluğunu ileri sürmektedir

[69] İ.Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı* s. 165-215

[70] Cemiyetten gruba dönüşen A-RMH Grubu kuruluş nedenlerini belirten uzun bir tüzük ve kuruluş amacını belirten 2'de madde yayınlamıştı. Buna Göre grubun amacı;
1- Büyük Millet Meclisi'nde oluşan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun umde-i esasisi Milli Mücadele'nin başından beri Erzurum, Sivas Kongrelerinde tespit ve son Osmanlı Meclisi Mebusan'ı ile Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve teyit olunan Misak-ı Milli esasları içinde memleketin tamamını ve milletin istiklalini temin edecek sulhu istihsal eylemektir
Grup bu gaye-i maksadın istihsali için milletin tüm kuva-yı maddiye ve maneviyesini, icap eden hedeflere tevcih ve istimal edecek ve memleketin resmi ve hususi bilimum teşkilat ve tesisatını bu maksada hadim kılmağa çalışacaktır."
2-Grup, bu gaye-i milliyenin istihsaline çalışmakla beraber devlet ve milletin teşkilatını Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dairesinde peyderpey tespit ve ihzara sa'y edecektir.

için çalıştıklarını söylüyordu.[71]Mustafa Kemal Paşa, Raif Efendi'nin itirazı ve Meclis'te yükselen diğer itirazlar üzerine Karabekir'e çektiği telgrafta; A-RMHG' nun meclis üyelerinin hemen hemen tümünü kapsadığını belirtmekteydi: *"Grup dışında kalanlar Erzurum Mebusu Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Efendi ile birkaç emsalinden ve tavrı hareketlerinde serbest kalmak isteyen bir kısım zevattan mürekkeptir."* sözleriyle telgrafı tamamlıyordu.[72] Mecliste zaten var olan muhalefet giderek belirginleşiyor ve oluşmaya başlıyordu.

Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun kurulmasıyla meclis, grubun içinde olanlar ve dışında kalanlar olarak ikiye bölünmüş gözüküyordu ama Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de tam bir dayanışma yoktu. İstanbul basınında; milletvekillerinden bir kısmının bu gruptan ayrılıp yeni bir fırka oluşturacakları ve birçok askerinde yeni fırkaya katılacağına ilişkin haberler çıkmaktaydı[73]. Bunun yanında İngilizlerce Malta'da tutulan çoğu İttihatçı olan tutsaklar 1921'in sonunda esir değişimi sonucu serbest bırakılıp Meclis'e katıldıklarında muhalefetle birlikte hareket edeceklerdi. Bu durum da İkinci Grup diye bir grubun ortaya çıkışını hızlandırdı.

İkinci grubun kuruluşunda bazı yazarlar farklı tarihler vermektedir. Ahmet Demirel başkumandanlık kanununun etkisiyle ikinci grubun 1922 Temmuz'unda örgütlü bir yapıya girdiğini söylemekte,[74] bunu da Selahattin Köseoğlu'na[75] ve Hüseyin Avni, Bey'in 30 Nisan 1923'te Tevhid-i Efkar'a verdiği demecine dayandırmaktadır.[76] İhsan Güneş ise[77] grubun kuruluşu ile ilgili tam bir tarih vermekten kaçınmakta *"O dönem grup içinde bulunmuş ve milletvekili olup da anılarını yazan meclis üyelerinin verdikleri bilgiler arasında görüş birliği yoktu. Hatta yer yer çelişkiler var."* demekte ve grubun kuruluşunun 1921'in sonları ve 1922 başlarında olduğunu söylemektedir. Ahmet Demirel'in 2.Grubun kuruluşu ile alakalı söyledikleri için de belge göstermeksizin[78] bu yorumu yapmaktadır demektedir. Bu konuda iki yazarın yorumunu da kapsayacak değerlendirmeyi Mete Tunçay yapmaktadır. Tunçay, ikinci grubun kuruluş gerekçesinin "*Mustafa Kemal'in kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmak"* olduğunu ve *"Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin üçüncü uzatılışında resmen*

---

71 İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s. 200-201; TBMM Tutanak Dergisi, 10. Cilt, 33.Birleşim s.296-267
72 M. Tunçay, *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi, (1924-1931*) s. s.45
73 İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s.203
74 A.Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup* s. 260-261
75 A.Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup* s. 379 dipnot 1
76 A.Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup* s.380 dipnot no1
77 İ. Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s. 206- 207
78 İ.Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s.504 dipnot numarası:322

oluşmuş kabul edilmekle birlikte, bu tür bir muhalefetin çok daha eskilere dayandığı bellidir" şeklinde yazmaktadır. O dönemin bizzat yaşayanı ve Mecliste vekil olarak bulunan Ali Fuat Cebesoy da Başkumandanlık yasasıyla Meclis Reisi'nin istediği takdirde, hem İcra Vekilleri Heyeti'ne, hem de Meclis'in yetkilerine karışabileceğini bu nedenle Mustafa Kemal'in diktatörlüğe doğru gittiğini düşünüyor ve buna muhalif olan vekillerin ise ikinci grup dahilinde *"Esaslı faaliyete"* geçtiklerini söylüyordu.[79] Rauf (Orbay) ise ikinci grubun ortaya çıkışını İzmir Suikastı'nde Ankara İstiklal mahkemesinde gıyaben mahkum olmasından sonra 12 Ekim 1926'da Paris'ten yazdığı ve Meclis Başkanı Kazım Özalp'ın mektubuna verdiği cevapta gizli olarak kurulan bir örgüte bağlamıştır. Rauf (Orbay) mektubunda bununla ilgili olarak;[80]

"Birinci Büyük Meclisinde, İkinci grubun teşekkülü sebebine gelince, sizce de unutulmamış olacağı veçhile "Müdafaa-i Hukuk Grubu" içinde -bu gün mahkeme riyasetini işgal eden- zatın da (Ali Çetinkaya) dahil bulunduğu muhalif ve gizli bir komitenin teşkili ve gizli müzakerelerde bulunarak ve gruptaki diğer arkadaşlarının iyi niyetlerini ve emniyetlerini kötüye kullanarak grup mukarreratına (Kararına) "mütehakkim ekalliyet (tahakküm eden azınlık)" şeklinde tesir yapmağa kalkışmaktan ibarettir."

diye belirtmekteydi. Bu gizli cemiyetin esas amacının artan muhalefete karşı daha organize hareket etmek olduğu söylenebilir ama birçok Birinci Grup meclis üyesinin de Selamet-i Umumiye Komitesi olarak kurulan bu oluşumdan haberi yoktu.

Selamet-i Umumiye Komitesi'nden bahsedecek olursak; Mustafa Kemal Paşa tarafından ve O'nun başkanlığında Birinci Grup üyesi bir grup mebus tarafından gizli bir komite olarak kurulmuştur. Amacı yoğun muhalefetin olduğu konularda Meclis çoğunluğunun sağlanması için önceden tedbir almaktı. Şöyleki; meclis gündemine gelen maddeleri komite içinde tartışacaklar, aldıkları kararları grupta yakın hissettikleri arkadaşlarına "telkin" edecekler ve meclisten bu yönde karar çıkartmaya çalışacaklardı. Bu gizli komitenin Mustafa Kemal ile ilişkisini Dr. Adnan ve İhsan Bey sağlaycaktı.[81]

Günümüzdeki adıyla bakanlar kurulu olarak bilinen ve o günkü adıyla İcra Vekil'i ya da Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumluluklarının düzenlenmesi konusu

---

[79] Ali Fuat Cebesoy, "*İkinci Grup Meclis Reisi'nin Diktatörlüğe Doğru Gittiğinden Şüphe Ediyordu*", Ed. Cemil Koçak, *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998 s.336-337

[80] O. S. Kocahanoğlu, *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları*, s.392-404*;* Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* II.cilt s.236

[81] İ.Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı,* s. 204

iktidarla muhalif mebuslar arasında büyük bir çatışma konusu olmuştu[82]. Bu konu Müdafaa-i Hukuk grubu arasındaki çatışmayı da ortaya çıkardı. 1922 yılı Temmuz ayında icra vekillerinin seçimine ilişkin yasanın kabul edilmesi sırasında Müdafaa-i Hukuk grubu tek vücut halinde hareket edemedi ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçtiği Fevzi (Çakmak) Paşa istifa etti. Onun yerine muhalefetin de desteğiyle Rauf (Orbay) Bey liderliğinde yeni bir hükümet kuruldu.

Rauf (Orbay) İcra Vekilliğine seçildiği sırada; Mecliste'ki Muhalefetin her fırsatta hükümeti tenkit ettiğini, bunun da Mustafa Kemal Paşa ile muhalefet arasındaki anlaşmazlıkların artmasına neden olduğunu ve Karabekir Paşa'nın da Ankara'da alınan kararları tasvip etmediğini söylüyor ve devamla şöyle diyor:

"Ben bu anlaşmazlıkları gidermek için durmaksızın çalışmak zorunda kalıyordum. Muhaliflerin başında görünen Hüseyin Avni (Ulaş), Çolak Selahattin (Köseoğlu) ve bilhassa Kara Vasıf Beyler, benimde Mustafa Kemal Paşa'nın da arkadaşlarımızdı. Bunların başlıca muhalefetleri; *"Devlet ve hükümet işlerinin meclis murakabesinden sıyrılarak, tek elden idare edilmeğe doğru gittiği"* kanaatlerinden doğup, bunu önlemeğe matuf görünüyordu. Bu nokta da pek hassas olduklarını belirterek, bilhassa Mustafa Kemal Paşa'nın hem meclis, hem hükümet başkanı ve aynı zamanda Başkumandan olarak, bütün yetkileri elinde toplamış olmasından, endişe ettiklerini gizlemiyorlardı. Halbuki, o günkü durumda, böyle olması zaruriydi. Başka çare yoktu İcra selahiyeti de elinde bulunan meclisin, o zaman ki şartlar içinde, hükümeti de kendi reisinin başkanlığında bulundurması gerekiyordu. Buna Rağmen bizzat Mustafa Kemal Paşa da mesela Başkumandanlık meselesinde, bu geniş yetkiyi isterken suiistimal edilmesi ihtimalini, *"Nazar-ı dikkatinizi celb ederim"* diyerek işaretle üç ayda bir yenilenmesi şartıyla istemişti[83].

Diğer bir ifadeyle Rauf (Orbay), muhalefetle hükümetin uzlaşmasını sağlamak için hareket ettiğini söylemekteydi.[84].

Nutuk'ta bu olaydan bahseden Mustafa Kemal Paşa Meclis'in çoğunluğunun Rauf Bey'den İcra Vekilleri Heyeti Reisi olmasını istediğini, kendisinin de bunu uygun

---

82 A.Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup* s. 233-239,

83 O. S. Kocahanoğlu, *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, s.301-302

84 Rauf (Orbay) özellikle Nurşen Mazıcıtarafından İkinci grubun önde gelenlerinden ve üyesi olmakla nitelendirilmiştir Aynı zaman da Nurşen Mazıcı İkinci Grubu tutucu olmakla nitelendirmektedir. Ahmet Demirel *Birinci Mecliste Muhalefet* isimli kitabında Nurşen Mazıcı'nın ortaya attığı savı Mete Tunçay'ın Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931) adlı kitabından aynen aldığını söylemekte, onun Rauf (Orbay) ve İkinci Grup hakkında söylediklerine katılmamaktadır. Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk döneminde Muhalefet* (1919-1923), Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984 s.60-61

bulduğunu söylemiş ama Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Reisliğinin Meclis başkanına bağlı olduğunu ve bir serbestliğinin bulunmadığını söyleyerek bu görevi istemeyerek kabul ettiğini söylemekte ve: *"Vasıf Bey'le Rauf Bey'in muhalefetin doğmasında, desteklenmesinde ve idaresinde, ilk günden beraber ve lider bulunuyorlar. Fakat Rauf Bey, açıktan ikinci gruba geçmeyerek, bizim içimizde kalmak durumunu tercih ediyor. Bu hal üç yıl devam etti. Rauf Bey, sonunda kendi ifadesiyle "Açıkça beraber bulunmaya imkan kalmadığı zaman" ayrılığını ilan etmek zorunda kaldı."*[85] şeklinde bahsetmekteydi.

1921 yılı aynı zamanda Kurtuluş Savaşı'nın en kritik ve en zor olduğu dönemleriydi. 10 Temmuz 1921'de Yunan Ordusu taarruzu sonucu, Türk ordusu büyük kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna kadar çekilmişti. Bu durum Ankara'da da paniğe neden olmuştu. Bunun neticesinde Başkumandanlık Kanunu gündeme geldi[86]. 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği önerge kabul edilmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkileri üç aylık bir süreyle Mustafa Kemal'de toplanmıştır.[87] Mustafa Kemal Paşa bunun üzerine Mecliste *"Bizi köleleştirmeye çalışan düşmanlarımıza Yüce Allah'ın yardımıyla galip geleceğimizden şüphe etmiyorum."* şeklinde bir konuşma gerçekleştirmiştir.[88] Meclis yetkilerinin tek bir kişide toplanması mevcut olan muhalefeti daha da artırdı. Daha önce bahsettiğimiz gibi Mete Tunçay; İkinci Grubun meydana gelmesinde en büyük etkenin bu olduğunu söylemekte ve İkinci Grubun kuruluşunun Başakumandamlık kanununun 3. Uzatılışından sonra resmileştiğini yazmaktadır.

Meclisteki muhalefetin yanında bu dönem Enver Paşa'nın da yurda dönmek için çalıştığı bir dönemdi. Eric Jan Zürcher 1920-1921 yıllarının Mustafa Kemal Paşa'nın konumunun hem sağ hem soldan gelen muhalefetle tehdit edildiği ve yerini ve ordudaki saygınlığı ile bağlantılarını koruyan Enver Paşa'ya kaptırma tehlikesiyle yüz yüze kaldığı bir dönem olduğunu ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin Enver'in geri dönme girişimlerinin de zirveye ulaştığı günler olduğunu yazmıştır. Ayrıca Enver'le ilgili olarak;

"Bakü'den dönüşünde, Enver hem Moskova'daki milliyetçi temsilcilerle yaptığı görüşmeler hem de kendisi ile yaptığı yazışmalar aracılığıyla bir yandan Mustafa

---

85 Nutuk, s. 267-268

86 Emin Karaca, *Birinci Mecliste Muhalifler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007,s. 85

87 TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 2.Cilt, 62.Birleşim s. 174-175

88 Emin Muhammed Said-Kerim Halil Sabit, *Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk Biyografisi, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hayatı Anadolu'da Türk Milli Mücadelesi*, Çev. Zekeriya Kurşun, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s.80

Kemal'i bağlılığına ve iyi niyetine inandırmaya çalışırken, diğer yandan da Sovyetler 'in desteğini elde etmek yoluyla hem Türkiye'de hem de dışarıda Mustafa Kemal'e bir seçenek olduğunu ortaya koymak gibi karmaşık bir oyun oynadı. Berlin'de bir dizi eski Teşkilat-ı Mahsusa üyesiyle birlikte İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adlı bir örgüt ve ardından da bunun Türkiye deki şubesi olarak Halk Şuralar Fırkasını kurdu. Hiç kuşkusuz, bu arada Ankara'dan pek çok kişiyle temasını sürdürerek propaganda malzemelerinin Türkiye'de dağıtılmasına çalışıyordu."[89]

Zürcher meclisteki farklı düşüncelere değinmesine rağmen Enver'in hala Meclis üzerinde etkisi olduğunu söylemekte ve bu durumun Mustafa Kemal için tehlike arz ettiğinden bahsetmektedir. Zürcheir bu düşüncesi doğru değildir. Çünkü Meclis'in Enver'in etrafında toplanabileceğini söylemek akıllarda bir soru işaretidir Muhtemel ki böyle bir durumda Enver'i Meclis'te destekleyecek İttihatçı Grup etkili olamayacaktır. Homojen yapıda olmayan Meclis'in Enver'in etrafında toplanması da neredeyse imkansızdır. Enver'in ordu üzerinde hala etkili olduğu inkar edilemez bir gerçektir ama bu onun dönmesini sağlayacak kadar etkili olmamıştır.

Enver Paşa, Türkiye'ye girmek için Batum'a geldiğinde orada küçük bir kongre toplamıştır. Daha sonra bu kongre İzmir Suikastın'dan sonra Ankara'da kurulan İstiklal Mahkemesi'nin de önemli konularından biriydi. Küçük Talat Bey'e[90] bu kongre sorulunca *"Enver Paşa*[91] *tuhaftır, üç dört kişiyi topladı mı kongre oldu der. Batum'da da öyle yaptı."*[92] demiştir.

1922 yılı Büyük Taaruz'un kazanıldığı ve saltanatın ilga[93] edildiği bir yıldı. Saltanatın kaldırılışından yaklaşık üç ay sonra 16 ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa İzmit'te İttihatçıların lideri konumunda olan Kara Kemal'le bir görüşme yaptı. İzmir

---

89 E.J. Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası* s.37-38

90 İttihat Terakki Mensubu Nevşehirli Küçük Talat Bey, Bazı kaynaklarda Muşkuralı Talat Bey olarakta geçmektedir.

91 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, cilt III, s.647-653, İstanbul 1992
Kurban bayramının ikinci günüdür. Enver paşa, maiyetinde kalanların, evinin önünde toplanmasını ve onların bayramını kutlayacağını söyler. Herkes bu hüzünlü Kurban bayramının havası içindedir. Bilinir ki bu günler artık son beraberlik günleridir. Arkadan ve çevreden ise düşman ilerler. Doğudaki Pamirler yüz vermez karlı dağlardır. Bir gün önce kesilen kurbanların, toprağa akan kanları hala tazedir. İşte tam bu tören sırasındadır ki Çegan tepesi istikametinden silah sesleri gelir. Bu bir baskındır ve tören yerindeki kalabalık, baskıncıların makineli tüfek ateşleri altında eriyebilir. İşte o anda Enver Paşa atına atlar ve 25 kadar atlıda hemen onu takip eder. Doğu Çegan tepesine yönelinir. Enver Paşa en öndedir. Atını yıldırım gibi sürer. Kılıcıyla havayı yararak koşar. Yanındakilerde ondan geri kalmazlar. Bir Kumandanın, bir Başkumandanın bir baskın müfrezesine karşı en önde ve atla, kılıçla karşı çıkışı, askeri savaş usullerine sığmaz. Ama burada artık askerlik değil, yolun sonu, son hamle ve beklenen sonu arayış konuşacaktır. Bu son ise ölüm ve şehadettir….
Enver Paşa ve şehitleri, Amuderya suyu kenarında ve vadisindeki Abıderya köyünde, bir pınarın başındaki ceviz ağacının altına gömüldüler. 1908 Haziranın da Makedonya dağlarında başlayan serüven, Orta Asya'nın Pamir eteklerindeki Abıderya köyünde böylece bitmiştir…

92 F. Kandemir, *İzmir Suikastının Iç Yüzü*, Ekicigil Yayınları, İkinci cilt II, s.24

93 Saltanatın kaldırılması kanunla değil, kararname ile gerçekleşmiştir

Suikastı'nın Ankara yargılamalarında savcı bu görüşmeyi Cavit Bey'e sorduğunda; Cavit Beyde cevaben: *"Bu görüşmede Mustafa Kemal'in yaklaşan seçimlerde İttihatçı kadroların tavrının ne olacağını sorduğunu, Kara Kemal'in de bu hususta sadece kendi adına konuşabileceğini, arkadaşları hakkında bir şey söyleyebilmek için arkadaşları ile görüşmesi gerektiğini söylediğini belirtmiştir."* Cavit Bey, ayrıca *"Kara Kemal'in artık siyasetle uğraşmak istemediğini, kendisinin de sadece ev sahibi sıfatıyla olaya karıştığını, bunun nedeninin de Milli Mücadele'nin başında bulunan Mustafa Kemal'in hizmetinde bulunmak olduğunu ve bunu Gazi Paşa'ya bizzat kendisi söyleyecekti"*[94] şeklinde beyan etmiştir.

Bu görüşme, Kara Kemal ile Mustafa Kemal Paşa'nın ilk görüşmesi değildi. Bundan önce de Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da bulunduğu günlerde kendisini Harbiye Nazırlığı görevine tayin ettirmeye çalıştığı olmayınca da Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'yı Sadaretten indirmek için Kara Kemal ile gizli olarak görüştüğü Rauf (Orbay) tarafından anlatılmaktadır.[95] Zürcher bu durumu daha farklı bir şekilde anlatmakta ve Kara Kemal'le Mustafa Kemal'in hayat ve hürriyetleri tehlike altında olan ittihatçıları Anadolu'ya kaçırabilmek için Ahmet Tevfik Paşayı kaçırarak, bulununcaya kadar yeni bir sadrazam atamasını önlemek ve bu süre zarfında *"İttihat Terakki karşıtı bir hükümet kurulmasına engellemiş olacaklardı."* şeklinde anlatmakta ve bu planının Bekir ağa bölüğünde tutuklu olan Canbolat'ın evinde yapılacağını ve bu sebeple kimsenin şüphelenmeyeceğini söylemektedir. Lakin bir paragraf sonra Rauf ve Ali Fethi'nin anılarına dayanarak tutuklu olduğunu söylediği İsmail Canbolat'ın bu plana uymayı reddettiğini sanlatmaktadır.[96]

Bu anlattıklarımız I. Meclisin yapısının oluşumunu ve sonra oluşacak muhalefetin fikir ve görüş ayrılıklarını göstermekteydi. Muhalefeti meydana getiren ve ikinci grup[97] altında birleşen milletvekilleri bu ayrışmanın birer sonucuydu ve en etkin muhalefeti daha sonra İzmir Suikastı'na kadar gidecek süreyi de kapsayacak şekilde

---

94 F. Kandemir, *İzmir Suikastının Iç Yüzü, Cilt1,* s. 35-36

95 O.S. Kocahanoğlu, *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları,* s.168; Polat Tunçer, *İttihatçı Cavit Bey*, Yeditepe İstanbul 2010, s.286
"Mustafa Kemal Paşa'nın bu hususta herhangi bir bilgi vermemesine karşılık, Rauf Bey, İsmail Canbolat ile birlikte, Mustafa Kemal Paşa ve Kara Kemal Bey arasında geçen konuşmalara şahit olduklarını, İsmail Canbolat'ın sinirlenerek evden çıktığını, bu olayı sorması üzerine de Paşa'nın "*ben komitacılık yaparmıyım, Kemal Bey'in ağzını arıyorum*" dediğini ve bu durumu Paşa ile birlikte İsmail Canbolat'ın evine giderek ona anlattıklarını ve bu planın orada konuşulmaktan öteye gitmediğini." Söylemektedir

96 E.J.Zürcher*, Milli Mücadelede İttihatçılık,* s. 172-173

97 Ahmet Faik Günday, Kardeşinin Paris sefaretinde bir göreve memur edilmesini istediğine, İsmet İnönü'nün "Bu İkinci gruptandır Devlet kadrosunda buna ve bunun gibilere yer verilmez" demiştir. Bu ifadeler İkinci grup üyeleri için o zaman ki devlet idarecilerinin görüşünü yansıtmaktadır. Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011 s. 458

onlar yapmıştı. İzmir Suikastı'nın baş faili olacak Ziya Hurşit de I. Meclis'te bu grupla hareket eden muhalif bir vekil olarak bulunacaktı.

I. BÖLÜM

ZİYA HURŞİD'İN[98] HAYATI(1901-1926)[99]

1901[100] yılında Lazistan[101] sancağının, Atina (Pazar) kazasına bağlı Hemşin'de doğdu[102]. Meclis arşivinden elde ettiğimiz seçim mazbatasında[103] doğum tarihi ve yeri yazmamakla birlikte *"Memleketi ve memleketindeki mufassal (ayrıntılı) adresi*" kısmı altında *"Atina'da Hemşin Nahiyesi Kürtzade[104] Ziya"* olarak yazmaktadır. Annesi Emine Hanım[105], Babası 35 sene kadılık ve kadı naipiliği[106] yapan Hurşit Efendi'dir[107]. İlk ve orta öğrenimini memleketinde tamamladıktan sonra Almanya'da Gemi İnşa

---

98 Meclis arşivinde ve Yasama Organı Üyelerinin Tercüme-i Halleri Arama Formu üzerinden yaptığımız araştırmalarda Ziya Hurşit'in Hal tercümesi (Tercüme-i Hal) belgesi bulunamamıştır. Yaptığımız yazışmalarda tercüme-i Hal belgesinin mevcut olmadığı söylenmiştir. Bu sebeple Ziya Hurşit'e ait sadece seçim mazbatası kullanılmıştır. MERNIS'ten çıkarılan vukuatlı nüfus kayıt örneğinde kendisinin soyadı almadığı, adının "Ziya" olarak kayıtlara geçtiği, Babasının ismiyle birlikte Ziya Hurşit olarak anıldığı erkek kardeslerinin "Günday" soyadını aldığı görülmüştür. (Vukuatlı Nüfus kaydı örneği 2010 yılında yayınlanan Meclis albümünden alınmıştır.)
Ziya Hurşit meclisin en genç mebusudur. O'ndan sonra mecliste en genç vekil, 1892 doğumlu Antalya Mebusu Halil İbrahim Bey'dir. Ziya Hurşit'in kendi imzaladığı Seçim Mazbatasında doğum tarihi 1890 olarak gözükmektedir.

99 Ziya Hurşit'in MERNIS'ten elde bilgilere göre ölüm Tarihi 16.09.1926 olarak gözükmektedir. Doğrusu 14.07. 1926 olmalıdır. Ziya Hurşit gün olarak 13'ü, 14'e bağlayan gece idam edildiği için bazı kaynaklarda ölüm tarihi 13 bazılarında 14 olarak geçmektedir.

100 Ziya Hurşit'in yaşı Milletvekili seçilmesi için mahkeme kararıyla 9-10 yaş büyütülmüştür. Bu durum mahkemede gündeme gelmiştir. Ali Çetinkaya Ziya Hurşit'e *"Kanuni yaşta olmadığınız halde, evvelce Büyük Millet Millet Meclisine aza olduğunuz anlaşılıyor*" sorusuna Ziya Hurşit *"Evet öyledir*" şeklinde cevap veriyor.(bkz. 70) Milliyet gazetesine bir yazı dizisi hazırlayan Mekki Said Esen de Ziya Hurşit'in 1901 doğumlu olduğunu ve yaşının mahkeme kararıyla 9 yaş büyütülerek Vekil seçildiğini söylemektedir. Aynı bilgi ağabeyi Ahmet Faik Günday'ın hatıratında da mevcuttur. Ahmet Faik Bey, 1920 yılında Eskişehir İngiliz işgali altındayken kardeşinin 19 yaşında olduğunu yazmıştır. S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, s. 353; Mekki Said Esen, " *Atatürk'ü Öldürmek İstemişlerdi*", 24 Şubat 1964 Milliyet Gazetesi; Ayla Alıgan, *"Medeni Dostluk*" Akşam
Fahri Çoker'in "*Türk Parlamento Tarihi*" isimli eserinde ve 1994'de basılan "Türkiye Büyük Millet Meclisi albümünde" Ziya Hurşit'in doğum tarihi 1892 olarak geçmektedir. 2010 yılında basılan "Türkiye Büyük Millet Meclisi albümünde" ise doğum tarihi 1890 olarak geçmektedir. Fahri Çoker, "*Türk Parlamento Tarihi*", Cilt III; Türkiye Büyük Millet Meclisi vakfı yayınları no:6, s.721; "*Türkiye Büyük Millet Meclisi albümü, 23 Nisan 1920-20 Ekim* 1991", Ankara 1994, s. 34; "*Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-2010, Cilt I 1920-1950*", Ankara 2010, s.4

101 Lazistan Sancağının merkez kazası olan Rize, 20.04.1924 tarihinde il olmuş ve kayıtlarda bu şekilde geçmeye başlamıştır.

102 Fahri Çoker, "*Türk Parlamento Tarihi*", Cilt III, Türkiye Büyük Millet Meclisi vakfı yayınları no:6, s.721

103 http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_306_1_1.pdf

104 Ziya Hurşit'in babası, Hurşit Efendi yaklaşık 35 yıl çeşitli kadılıklarda ve Bingöl'ün Kığı ilçesinde Kadı Naipliği görevinde bulunmuştur.Rize'ye sonradan tekrar gelmişlerdir. Muhtemelki Kığı bölgesinden Rize'ye gelmeleri üzerine oranın halkı adet üzerine Kürtzade olarak lakap takmıştır**.**

105 S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, s. 27

106 Süleyman Beyoğlu, "Bir Bürokrat ve Milletvekilinin Portresi, Ahmet Faik Hurşit Günday*", Yakın dönem Türkiye Araştırmaları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, Sayı 7 s.43

107 http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_306_1_1.pdf
Ziya Hurşit'in babası Hurşit Efendi Erzurum Kongresi sırasında Erzurumda Vali Vekilliği yapan Hurşit Efendi ile karıştırılmaktadır. Ahmet Faik Günday Hatıralarında babası Hurşit Efendinin Kadı'lık yaptığından bahsederken, Erzurum'da Vali Vekilliği yaptığından söz etmemektedir. Ali Birinci ise Erzurum'da Vali Vekilliği yapan Hurşid Efendi'nin, Ziya Hurşit'in babası olmadığını, Yine Rize'nin Pazar Kazasının Hemşin Nahiyesinde doğduğunu ama lakaplarının Kürtzade değil Numanzade olduğunu yazmaktadır. S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları s*. 27; Ali Birinci*, Kadı El Hac Mehmet Hurşit Efendi kimdir*, Dergah Yayınları, Sayı 124 Haziran 2000 s.16-17

Mühendisliği ve Telsiz Telgrafçılık eğitimi alırken 3. sınıfta iken okulu bırakarak[108] Milli Mücadele'ye katılmak üzere Anadoluya döndü . 1920 yılında Eskişehir Sultanisinde Almanca Öğretmenliği yaparken. Eskişehir'de Milli Mücadelenin örgütlenmesinde ve gençlerin işgele karşı bilinçlenmesinde etkin rol oynadı. Mustafa Kemal'in ağabeysine duyduğu yakın ilgi ve Eskişehir deki yararlı faaliyetleri neticesinde Mustafa Kemal Paşa'nın, dikaktini çekerek, ağabeyi Ahmet Faik Günday'ında etkisiyle TBMM I. Dönemine Lazistan Milletvekili olarak girdi. 24 Nisan 1920'de Meclise katıldı. I ve II. toplantı yıllarında Dışişleri Komisyonu'nun katipliğini yapmakla beraber Bütçe ve Tapu-Kadastro komisyonlarında çalıştı. Çok iyi Almanca ve Fransızca bilgisiyle muhalif olana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın yakınında yer aldı. II. ve III. toplantı yıllarında divan katibi oldu.[109] Asker kaçakları ve Yozgat bölgesindeki ayaklanmaları ile ilgili sorunlar için kurulan Yozgat İstiklal Mahkemesi[110] üyeliğine seçildi ise de bu göreve Hukukçu olamdığı için gitmeyi kabul etmedi.[111] İnönü Savaşına Kazancı sırtlarında II. Süvari Grubunda diğer yedi milletvekili arkadaşı ile gönüllü olarak katıldı. Düşman siperlerine 300 metre kadar yaklaşarak ateş baskını yaptıklarından dolayı özel kurdeleli İstiklal madalyası almaları meclise teklif edildi ama bu talep CHF'li mebusların itirazıyla kabul edilmedi.[112] Cesur ve Ateşli birisiydi öyleki, İngiliz'ler Porsuk nehri üzerindeki köprüyü kapattıklarında elinde tüfekle bir grup genci yanına alarak köprüden çekilmedikleri taktirde ateş edeceklerini söyleyince İngilizler karargahlarına çekilmişti.[113]

Düşüncelerini ve fikirlerini söylemekten çekinmezdi. Mustafa Kemal Paşa Sakarya Savaşı'nı kazanınca Mecliste, tezahürat ve alkışlar eşliğinde büyük bir törenle karşılandığında, Ziya Hurşit Mecliste bulunan kara tahta üzerine Tevfik Fikret'in "*Beşerin böyle delaletleri var, Putunu kendi yapar kendi tapar*."[114] beyitinden esinlenerek "*Bir millet putunu kendi yapar, kendi tapar*" diye yazacaktı.[115] Her ne

[108] Ziya Hurşit'in Almanya'da ki eğitimini yarıda bıraktığı bilgisi Ziya Hurşit'in günümüzde yaşayan aile bireylerinden alınmıştır.

[109] Fahri Çoker, "*Türk Parlamento Tarihi*", Cilt III, Türkiye Büyük Millet Meclisi vakfı yayınları no:6, s.721

[110] Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri,* Bilgi Yayınevi, Ankara 1975, 1. Baskı, s. 175

[111] Ergün Aybars "İstiklal mahkemeleri" isimli çalışmasında, Ziya Hurşit'in mahkemedeki görevini yapıp yapmaması konusunda herhangi bir değerlendirme yapmamıştır; Buna karşın Fahri Çoker Ziya Hurşit'in bu göreve gitmediğini söylemektedir. E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.175-178; Fahri Çoker, "*Türk Parlamento Tarihi*", s. 721

[112] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem, 1.Cilt, İçtima 6, s. 91-92; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),Tarih:5/8/1923, Sayı:2645 Dosya: Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 7.27.6

[113] S.Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları,* s. 353

[114] Ziya Hurşit'in bu beyitden esinlendiğini, büyük amcası olan Ziya Hurşit'in hayatını "Ziyan" ismiyle romanlaştıran Hakan Günday söylemektedir. Hakan Günday, *Ziyan,* Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s.209,

[115] Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* Der. Hulusi Turgut, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012 s.462

kadar, her işe itiraz ve muhalefet ettiğini söyleyenler[116] olsada mecliste gerçekleştirdiği konuşmalarda yaptığı yapıcı eleştiriler, kanunun eksiklikleri hakkındaki yerinde görüşleri, yaptığı katkılar ve kanun oylamalarında verdiği kabul oylarının yüksekliğionun böyle bir yapıda olmadığını göstermektedir. Fakat Meclis Zabıtlarından yaptığımız araştırma ve tespitlerimize göre karşı olduğu kanun veya kanun maddesine olan muhalefetini de sonuna kadar sürdürmüştür.

Muhalefeti sadece bununla sınırlı kalmadı. Müdafaa-ı Hukuk Grubunun kurulmasından sonra, muhalefetteki II. Grup üyeleri arasında ateşli bir hatip olarak yer aldı[117]. İkinci Grup üyesi Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi Ziya Hurşit için bir kırılma noktası oldu ve meclis içi ve dışı muhalefetini daha da artırdı. İkinci grup üyesi olmasından dolayı II. Dönem Meclis seçimleri için aday gösterilmedi. Aday gösterilse Lazistan, Trabzon ve Gümüşhane'den seçilme olasılığı yüksekti. Seçilme olasılığı olmadığı halde Ziya Hurşit'e karşı tertibat alınmış ve ağabeyi Ahmet Faik Günday bunu hatıratında; "*gerekirse Lazistan'da İsyan çıkmış ve asilerin başına geçmiş demeyi ve iftira etmeyi dahi kararlaştırmışlardı*." şeklinde ifade etmekteydi. Vekillikten sonra bir süre akrabası olan Esat Bey'le ortak iş yaptı. Ağabeyi Ahmet Faik Bey tarafından hariciye müsteşarı Tevfik Kamil Bey vasıtasıyla İsmet Paşa'dan Paris sefaretinde bir göreve getirlmesi istendiyse de İsmet Paşa'nın "*bu İkinci gruptandır; devlet kadrosunda buna ve bunun gibilere yer verilmez"* cevabıyla ticarete devam etmek zorunda kalmıştı.[118] 1925 yılında kurulan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın Samsun şubesi kuruluş çalışmasını yürüttü. Anakara da ki uygun vakitlerinde kulüpte kendisinin ve karşısındakinin kaç sayı alacağını hesap edecek derecede bildiği piket oyununu oynardı.[119] Milletvekilliği süresince 53'ü meclis oturumunda, 27'si gizli oturumlarda olmak üzere toplam 80 konuşma yaptı.[120] Toplam 96 oylamaya katılıp 2 müstenkif (çekimser), 17 red, 79 kabul oyu vermiştir.[121]

---

[116] Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990 s.98; Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* Der. H.Turgut, s.461

[117] İpek Çalışlar, *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s.371

[118] S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, s. 458

[119] Ömer Faruk Lermioğlu, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 238

[120] Fahri Çoker Ziya Hurşit'in Mecliste toplam 75 konuşma yaptığını söylemektedir. 1. Dönem Meclis zabıtlarında yaptığımız taramada Ziya Hurşit'in toplam 80 konuşma yaptığını tespit ettik. Fahri Çoker, "*Türk Parlamento Tarihi*", s.722

[121] TBMM Tutanak dergisi, 1. Dönem Meclis Zabıtları, F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt1 s.32; Fahri Çoker, "*Türk Parlamento Tarihi*", 3. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi vakfı yayınları no:6, s.721-722 Ziya Hurşit'in oylamalarda verdği red ve kabul oyları 1. Dönem Meclis zabıtlarından yaptığımız tarama sonucu katıldığı oturum ve tutanaklarda mevcut olan bilgiden alınmıştır.

1.1. Meclis Faaliyetleri

1.1.1. Toplantı Yılı

TBMM 23 Nisan 1920'de 104'ü yeni seçilen, 23'üde İstanbul'dan gelen olmak üzere 127 üye ile açılmıştır. Toplantı yılının sonu olan 28 Şubat 1921 tarihine kadar meclise katılanlarla busayı 358'i bulmuştur. Ziya Hurşit de bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün teşviki ve gayretiyle meclise Lazistan (Rize) Milletvekili olarak girmiştir. Olağanüstü yetkilerle donatılmış bu meclis, 23 Nisan 1920'de en yaşlı üye Şerif Bey'in başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır.[122] 6 Mayıs Perşembe günü Lâzistan Mebusluğuna seçilmiş olan Ziya Hurşit, Dr. Abidin ve Esad Beylerle İbrahim Şevki ve Necati Efendilerin intihap mazbataları meclis kürsüsünden okunmuştur. *"Lâzistan livasınca Trabzon Kadısı İbrahim Şevki Efendi ile Eskişehir Mektebi Sultanisi Almanca Muallimi Ziya Hurşit ve serbest etibbadan Doktor Abidin ve Hemşinli Necati ve Ankara mektupçusu Esad beylerin mazbata-i intihabiyeleri hakkında Tetkiki Mezabıt Encümeninin mazbatası okundu. İşbu mazbata münderecatı bittetkik muvafıkı usul ve kanun olduğu anlaşılmakla tasdik ve Heye-ti Umumiye arz olunur*" denilerek meclis reisi tarafından oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.[123]

1.1.2 Ziya Hurşit'in Mecliste Toplantı Yıllarına Göre Yaptığı Konuşmalardan Bazıları

Meclisteki faaliyetlerinde Ziya Hurşit'in ilk görüş belirttiği kanun 16 Mart 1920 tarihinden itibaren yabancıların etkisine giren İstanbul Hükümetinin bundan sonra yapacağı siyasi, ticari anlaşmaların ve sözleşmelerin yok sayılması (keenlemyekün) hakkındaki kanun münasebetiyle 29 Nisan 1920'de yaptığı konuşmaydı. Dr. Adnan Bey (İstanbul) Aydın Vekili Cami Bey'in verdiği bu teklifi[124] Hüseyin Avni Bey ve arkadaşlarının verdikleri teklif izleyecekti.[125]

Burada Yusuf Kemal Bey kanun ile ilgili çekincelerini bu düzenlemenin yalnız iç hukukta değil, dışta da etkili olacağını söyleyerek: "*Efendim, bu yapmakta olduğumuz kanunun hem dahilîdir, hem haricîdir bu kanunu yapmakla bir takım antlaşma ve sözleşmeleri yoksayarak hükümeti tazminattan kurtarırız zannetmeyin. Bu kanun neticesi olarak mesele Lahey Hakem Heyetine arz edilir, orada çözülmesi gerekebilir.*

[122] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 1.Cilt, İçtima 12, s.1
[123] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 1.Cilt, İçtima 12, s.221
[124] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 1.Cilt, İçtima 7, s.145
[125] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 1.Cilt, İçtima 7, s.145

Millete birçok tazminat yükletilmek ihtimali vardır. Onun için 'kanunu yaparken gelecekte olabilecek neticeleri unutmayalım" demiştir.

Ziya Hurşit de yaptığı konuşmada:

Efendim, mütarekenin tarihi akdi der demez evvelâ aklımıza gelen mütarekedir efendim. Mütarekeyi imzalayan İzzet Paşa kabinesidir ve bazı rüfeka söylediler ki, mesela: İzzet Paşa milletin emin ve itimadına mazhar olmuştur ve bunun için böyle bir adamın imzaladığı mütarekeyi ret mi edeceğiz? Bendeniz bu hususta böyle düşünüyorum, İzzet Paşa mütarekeyi imzalamaya gittiği zaman gazetelerde okuduk, Meclisi Mebusanda Harbiye Nâzırı sıfatıyla ordularımızın inhilalinden, Bulgar cephesinin yakıldığından bahis eyledi ve mutlak bir surette mütarekeyi kabul etmemizin elzem olduğuna dair beyanatta bulundu. Mebusan bunu tasdik eyledi. O zamanki Meclis-i Mebusandan mebus arkadaşlarımız varsa bilirler veyahut gazetelerde vardır. Yusuf Kemal Bey biraderimiz hep hukuk-u esasiyeden bahsediyorlar. Evvelâ; bütün vilayeti Şarkiye'de, Ermeni malıdır, diye hukuku tasarrufiyemiz açıktan açığa iptal olunmuş, mallarımız taşınmış, götürülmüştür. Rus ordusunun bizlere sattığı, ricat ederken terk eylediği şeyler elimizden tekrar alınmıştır. Şimendiferlerimize vaziyet edilmiş, nazırlarımız götürülmüştür. Bunlar bütün güya, imza ettikleri mütareke şeraitine riayet ettiklerinden yapılmıştır. Saniyen; bugünkü halimizi, vaziyetimizi düşünelim. Biz, bugün Avrupa'dan tamamıyla mücerret bir haldeyiz. Hukuk-u esasiyeyi, Lahey Sulh Konferansını düşünüyoruz. Bizi burada bile tasdik etmiyorlar. iptida mütareke mebdeinde Avrupa gazetelerinin yazdıkları; Türkiye inhilâl etmiştir ve sonra da Paris'te söyledikleri gibi biz, İstanbul'u Türklere şerait-i sulhiyeyi imza ettirmek için tedabir-i cebriye kabilinden olmak üzere işgal ediyoruz. Türkler'e arz ettikleri şerait-i sulhiye ne idi? İzmir, Bosna – Hersek gibi oluyor. Adana keza, Lâzistan Ermenistan'a mahreç, ordumuz, maliyemiz kontrol altına alınıyor, ya biz bunu kabul edeceğiz veyahut İstanbul'un bugünkü işgaline razı olacağız. Bunu kabul etsek veya İstanbul işgaline razı olsak bunlar birer ziyandırlar. Biz bunları düşünürken yine mi Devletlere karşı mesuliyetten korkuyoruz? Tarihte misli görülmemiş değildir. Rus Meclis-i müessesanı eskiden beri olan şeylerin hepsini yıkmış götürmüştür.[126]

Kısaca Ziya Hurşit; yabancı devletlerin kendilerini Lahey'de de olsa hiçbir zaman kabul etmediklerini ve antlaşmalarla sabit olan haklarımızı çiğnediklerini

[126] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 1.Cilt, İçtima 12, s.228

örneklerle anlatmakta, "Bizim onca hakkımız gaspedilmişken, hakkımızı yerlerken devletlere karşı mesuliyetten korkuyoruz, tarihte misli görülmemiştir" demekteydi.

1.1.3. İcra Vekillerinin Programı Hakkındaki Sözleri

Bir hükümet kurulmasının zorunlu olduğuna dair Mustafa Kemal Paşa ve diğer milletvekillerinin önergeleri neticesinde düzenlenen Kanun Tasarısı 1 Mayıs birleşiminde gündeme gelmiş ve görüşülmeye başlamıştır. Tasarıda Büyük Millet Meclisi'nde on bir kişiden oluşan bir icra vekilliği heyeti kurulması, icra vekillerinin Büyük Millet Meclisi'nin salt çoğunluğu ile seçilmesi, icra vekilleri arasında çıkacak anlaşmazlığın Büyük Millet Meclisi'nce çözüleceği, meclisin toplanmadığı zamanlarda vekillerden istifa eden olursa, sonradan meclisin onayına sunulmak üzere, Meclis Başkanının üyeler arasından uygun göreceği kişiye, kendi sorumluluğu altında vekillik işlerini gördürmesi öngörülmekteydi.[127] Ziya Hurşit'in bu kanun hakkındaki görüşleri şu ifadesinde görülmektedir:

"*Bendeniz Hükümetin beyannamesini çok musip gördüm. Bilhassa adliyenin tensikat ve teşkilâtı hususundaki şeylerini çok beğendim. .Maariften bahsolunurken Rıza Nur Beyefendinin maarif hususundaki düşüncelerini ve mektepleri ne suretle ıslah etmek lâzım geldiği hakkındaki beyanatlarını çok güzel takdir ettim. Fakat burada bir eksik gördüm. O da maariftedir, adliyede hükkâm düşünüldüğü halde maarifte maarif memurini için hiç ciheti terfih düşünülmemiştir. Sanki muallimler ve müdiran güzel terfih edilmişler, maaşları 'boldur, iyi bir halde bakılıyorlar. Böyle bir halde düşünülüyor. Biliyoruz ki, muallimlerde bir Muhasebe-i hususiye derdi vardır. Maaşları kamilen alamıyorlar. Zaten bu maaş bir muallimi idare edecek bir halde değildir. Bugün bir muallim talebesine ders verirken hıfzıssıhhadan, iyi giyinmekten, iyi yatmaktan, iyi evlerde oturmaktan bahsediyor. Halbuki kendisine verdiğimiz para bunu katiyen temin edemiyor. Maarif umurundan bahsolunurken 'bundan katiyen bahsolunmamıştır. Ümit ederim ki inşallah Muhterem Vekilimiz Rıza Nur Beyefendi bu hususu düşünürler. Bilhassa bütün maarif müntesibininin, muallim ve müdiranın terfihini düşünürler, maaşlarına kâfi derecede zamaim verilmesini temin ederler. Ancak, 'bu suretle düşünüyorum. Şunu da söylerim ki, Türkiye'de namuslu sınıf olmak üzere yalnız bir maarif sınıfı vardır. Müntesibin ve müdiranı*." Demesi üzerine mecliste şiddetli gürültüler olmuştur. Ziya Hurşit konuşmasına devamla *"Fakat maarif*

[127] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 1.Cilt, İçtima 8, s. 153-190; Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi*, cilt 1, Ankara 1994 s. 110-111

münfesihimi katiyen lekelenmemiştir. Bendeniz bunun için diyorum. Bunlar terfih edilmeli." diyerek bu kanunu desteklemiş ama öğretmen maaşlarının yetersizliğinden ve öğretmenlerin zor durumunan bahsederek öğretmen maaşlarının düzenlenmesini **istemiştir.**

1.1.4. Seyyar Jandarma Müfrezeleri Teşkiline Dair Kanun Layihası İle İlgili Olarak Sözleri

7 Haziran 1920'de yaptığı konuşmada Ziya Hurşit kısaca şöyle demiştir: "*Dahiliye Vekâleti kendi jandarma kadrolarını tanzim etmelidir. Kadrolarını büyütmelidir. Bu suretle ıslah etmelidir. Harice ise bu suretle para vermemelidir. Çünkü biz henüz ücretli asker usulünü kabul etmedik. Birçok askerlerimiz cephede bedava harp ederken bir kısmına on beş lira veremeyiz. Birçok yerlerde görülmüştü, Harbi Umuminin bidayetinde askerler alaylardan kaçıyorlar, teşkilâta iltihak ediyorlardı. Bu sırada da gördük ki asker vazifesinden kaçıyor. Kuvayı Milliyeye İltihak ediyor. Sebebi nedir? Orada biraz fazla para var, biraz serbestiyet var. Onun için başka bir suretle teşkilât yapılsın. Ömer Lütfi Beyefendinin buyurdukları gibi bir avcı alayı teşkil olunsun. Eğer lüzum görürse Dahiliye Nazırı veyahut vali ,o kuvvei askeriyeden, eskiden olduğu gibi, istifade etsin. Böyle jandarma teşkiline lüzum görülmesin. Asayişi dâhilî vazifesi Dahiliye Vekâletine bırakılsın. Bendenizin fikrim budur*."[128]

1.1.5. Başkentin Ankara'ya Taşınması

Başkentin İstanbul'dan Ankara'ya taşınması anlamını taşıyan; "*Bir merkezi hükümet teşkili*" için komisyon kurulması ve bu komisyonda Beyazıt Mebusu Dr. Refik, Sivas Mebusu Rasim, Çorum Mebusu İsmet Bey olmak üzere meclisten de üç âza bulundurulması teklifine Ziya Hurşit karşı çıkmış ve teklifin reddedilmesini istemiştir.

Ziya Hurşit 31 Ocak 1921'de gerçekleştirdiği konuşmada; Heyet-i Vekile'nin verdiği mazbatanın yanlış olduğunu, burada geçen *"İstanbul'u kurtarsak"* bile sözünün yanlış bir ifade olduğunu çünkü İstanbul'un Misak-ı Milli sınırları içinde yer aldığını, "*kurtarsak bile"* diyerek şarta bağlamanın doğru olmadığını söylemiş ve meclisteki konuşmasında kısaca:

[128] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 2.Cilt, 25.Birleşim s.108

"*Payitahtı Merih'e nakledelim yahut Zühre'ye Encümeni mahsus mazbatası çıktıktan sonra memleketin her tarafı cennet olacaktır ve payitaht İstanbul'da kalacaktır, orası darülhilâfedir. Müslümanların gözünde tütüyor. Sultan Hamid kadar olsun orada bir siyaset takip edemiyoruz. Merhum İstanbul ahalisinden asker almıyordu. Bu suretle İstanbul'da Müslüman nüfusunu teksif ediyordu*." Sözleri üzerine alkışlar yükselmiş ve *"Orayı Müslüman şehri yapmak için çalışıyordu. Böyle giderse biz oradaki bütün Müslümanları dağıtacağız."* sözleriyle teklifin reddini istemiş *"Bunun kemâl-i şiddetle reddini teklif ederim."* diyerek sözlerini tamamlamıştır.[129]

1.1.6. Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa'nın; Gürcistan ve Ermenistan Arasındaki Savaş ve Kafkasya Hakkındaki Beyanatı Üzerine[130]

21 Şubat 1921'de Heyet-i Vekile Reis'i Fevzi Paşa Gürcistan ve Ermenistan arasında meydana gelen savaşta meclise gayet uzun ve önemli bir beyanat vermiştir. Fevzi Paşa mecliste yaptığı uzunca konuşmada:

"Kafkasya'da bir haftadan beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştır. Vaziyet bizim için gayet mühimdir. Şimdiye kadar Kafkasya'da sükut etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasya'da bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükümetler arasında yeni yeni tesirler ikasına başlamıştır. Malûmu âlinizdir ki mütareke at olunduğu sırada bizim ordumuz Kars, Ardahan ... ve mütarekenin bir maddesi mucibince bittetkik buraların biz tahliyeyi taahhüd etmiştik. Bu tetkikatımızı nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Burada ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcüler'e bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve hayatı millîyemizi boğmaktan ibaret idi. Bunu şimalden cenuba doğru şu veçhile şeyedebiliriz. Gürcü Hükümeti, Ermeni Hükümeti Nasturilerden yapacakları Hristiyan bir hükümet, Musul'da İngiliz Hükümeti, Suriye şimalinde ve Adana'da Fransız Hükümeti, Antalya'da İtalya Hükümeti, Marmara ve se-vahilinde beynelmilel bir hükümet, bir de şimalde Pontus hükümeti. Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik. Fakat İngilizler tekrar bunu ikmal etmek ve İslamların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda zuhura gelen ademi emniyet ve husumetlerini daha ziyade körükleyerek İslâmları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve Hristiyanları dahi Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartıyla orada

[129] TBMM Tutanak Dergisi, 1. Dönem, 8.Cilt, 141. İçtima s. 11-12
[130] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 1.Cilt, 154.Birleşim s.446-457

bir Kafkas konfederasyonu teşkil emelinde uğraşmaya başlamışlardır" demiş ve konuşmasının sonuna doğru:

Gürcüler Ardahan, Artvin'in bize terkine mütemayil bulunuyorlar. Fakat Batum' dan sureti katiyede feragat edemeyeceklerini bildirdiler. Ardahan ve Artvin'i hemen şimdiden işgalini ve kendisi tarafından tahliyesini ve bunların memleketimize ilhakını, Batum için plebisite müracaat ederek ... göstereceği neticeye göre karar verilmesini teklif ettiler. Şimdi ordumuza ileri hareket emrini vermek Gürcü ordusu ile muharebe ederek buralarını almak vardır. Bir de kan dökmeksizin ordumuzu daima muntazam bir vaziyette bulundurarak ahvale göre sevk etmek vardır. Şüphesiz ki biz kan dökmeksizin buralarını almak ve ordumuzu daima kuvvetli bir vaziyette bulundurmak istedik ve bunu tercih ettik. Ancak Gürcüler bizi oyalayarak tamamıyla Bolşevikleri mağlup ve ordularını takviye ettikten sonra ve ihtimal ki İtilâf Hükümetlerinden de lâzım gelen muaveneti gördükten sonra buralarını katiyen vermemek isteyeceklerdir. Buna karşı biz oralara girip İslâmları Gürcülerin elinden kurtarmak, orada teşkilâtı askeriye yaparak Müslüman kardeşlerimizi tahlis edecek veçhile şimdiden oralarını işgal etmeyi talep ettik. Aynı zamanda Taşnaklar da zuhur etmişti. Bize iltica etti ve dedi ki biz ancak Türklerin sayesinde temini mevcudiyet edebileceğiz. Onun için biz ancak sizin himayenizi istiyoruz ve sizden lütuf bekliyoruz, diyerek bize iltica etti. Şüphesiz ki yeni teessüs etmekte olan bu hükümet bidayette gayet zaif bulunduğu için bu gibi hareketlerde bulunabilirler. Fakat bir tarafta böyle hakikî bir düşman, bir tarafta kesbi kuvvet eden bir düşman bulunduğu için ... diğerinin denizden şimendiferle her türlü muavenete ... Bunların içinde biz ordumuzu tabiî takviye ediyoruz, tahşid ediyoruz. Bunların da en ziyade muzir olanlarını istihdaf ediyoruz. En ziyade muzir olan en ziyade kuvvetli olandır. Ancak bu kuvvet şimdi düştüğü muztar vaziyetten kendisini kurtarmak için bize istediğimiz yerleri muharebesi verecek olurlarsa oralarını alırız. Ordumuzun bir kısmiyle istediğimiz gibi hareket ederiz. Vermeyecek olurlarsa vakit geçtikçe onları kuvvetlendirmemek için bir tedbir ittihaz etmek lâzımdır. O da harptir. Harp ve sulh etmek Meclisi Âlinize aittir. Meseleyi arz ediyoruz.[131] diyerek tamamlamıştır.

[131] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 1.Cilt, 15.Birleşim s.446-451

Daha sonra Hüseyin Avni Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmuş onlardan sonra söz alan Ziya Hurşit yaptığı konuşmada *"Derhal buraları işgal etmeliyiz*." demiştir. Ziya Hurşit'in yaptığı konuşma şöyledir:[132]

"Efendim, bugün ister İngiliz parmağıyla olsun isterse ... Gürcülere karşı Sovyetler ve Azerbaycan kuvvetleri harbe başlamıştır. Hariciye Vekili Muhtar Beyefendinin buyurdukları gibi, biz de Gürcülere ... Gürcü Hükümetine komşuyuz malûmu âliniz ... Bugün Misakı Millî hududu dahilinde bulundurduğumuz bu meseleye biz bigâne kalamayız... Şimdi Gürcüler, bizden, Batum, Ardahan ve Artvin'i tahtı işgalde bulunduruyorlar. Halbuki ahd ve Misakı Millî programınca bu arazi bize aittir. Yani biz bunları haritalarımız dahiline it-hal etmişizdir. Fakat malûmu âliniz bunlar o vakit İngilizler tarafından işgal edilmişti, getirdiler buraları Gürcülere işgal ettirdiler. Bu arazinin bizim olduğuna dair hepimizin kanaati var ve burayı hiçbir zaman terk etmeyeceğiz. Buna da hepimizin ayrı ayrı kanaati var. Şimdi bizim Heyeti Vekile'nin bir cihet teklifi ... Meselâ; ... doğrudan doğruya istiyoruz.

İkinci meseleyi ben zaif buldum. Faraza Batum ve havalisi için reyim usulüne müracaatı teklif ediyorlar. Bendeniz buna taraftar değilim. Plebisit nasıl olacaktır? Eğer oralar, Hristiyan Gürcülerin tahtı idaresinde iken plebisit yaparsak; her yerde olduğu gibi orada da, kuvvetli olan kazanacaktır. Binaenaleyh bendenizin fikrimce Heyeti Celile'niz buna karar vermelidir ve biz Batum ve havalisini Misakı Millî mucibince tamamıyla işgal etmeliyiz. (Mecliste yalnız Batum olmaz sesleri, her tarafını...) Müsaade buyurun. Burada korkulacak cihetler Mösyö Çirkin'in, Batum'u bir Rus şehri olarak ilân etmesi hatıra gelir ve Ruslar nereye giderlerse o memleketi Bolşevize etmeleri varidi hatır olur ve fakat Ruslar Batum'u işgal ettikten sonra yine bizim hududumuza gelecekler ve bu Bolşeviklik propagandalarına devam edecekler.

Saniyen Sovyetler her yerde serbest referandum ve arayı âmme taraftarıdırlar. Bunu bize, bundan epey zaman evvel Mösyö Çiçerin Paşa Hazretlerine yazdığı bir notada bildirmiştir. Binaenaleyh biz burayı işgal edersek derhal orada plebisit ... Bendenize göre derhal buraları işgal etmeliyiz." diyerek Ardahan, Batum, Artvin'in Gürcülerce, İngilizlerin desteğiyle işgal ettirildiğini ve buraları derhal almamız gerektiğinden bahsetmektedir.

[132] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 1.Cilt, 15.Birleşim s.455

1.1.7. Dahiliye Vekili Fethi Bey Hakkında Verilen Gensoru Hakkında Sözleri

29 Ekim 1921 deki gizli oturumda Ziya Hurşit ve onbeş arkadaşı Dahiliye Vekili Fethi Bey hakkında bir gensoru önergesi verdiler. Ziya Hurşit yaptığı konuşmada Merkez ordusu kumandanı bulunan Nurettin Paşa'ya sert eleştiriler yöneltti. Samsun'da Rum çetelerinin Nurettin Paşa'nın tecrübesizliğinden dolayı birçok köyü yaktığını ve birçok Müslümanı öldürdüğünü söyleyerek yoğun gürültüler altında görevden alınmasını istedi. Ziya Hurşit Yaptığı konuşmada özetle:

Rum çeteleri Samsunda pontusçuluk faaliyetleri ile bir cumhuriyet kurmaya çalışmaktadır. Nurettin Paşanın idaresizliğinden ve takibatı idame edememesi yüzünden Müslüman köylerine taarruz ettiler. Çünkü Nurettin Paşa silahlı Rum çetelerine karşı önlem almamış, sivil Rumların tehciri esnasında da yanlış ve düşmanlığı artıracak uygulamalarda bulunmuş Rum Çeteleri dağa çıkmış ve Müslüman ahaliye saldırmıştır. Bu suretle şimdiye kadar otuz Müslüman köyü yanmıştır ve Müslümanların erkekleri hep askerde olduğu için, bunların kadın ve çocukları hep doğranmıştır. Nurettin Paşa bu hareketi yaptığı zaman kadınlara ve çocuklara karşı en fena surette yapmıştır... Halbuki daha evvel çetelere karşı önlem alsaydı bu hadiseler olmazdı diyerek konuşmasını şöyle bitirdi. "*Binaenaleyh Meclisli âli derhal bu adamı mevkiden atmalıdır. Dakika fevti lazım değildir."*[133] demişti.

Meclisteki bu konuşmalar daha sonra Cumhurbaşkanlığı'na da bildiriliyordu. Cumhurbaşkanlığınada, Ziya Hurşit ile Osman Nuri Beyin soruları üzerine yapılan müzakerelerde Erzincan Mebusu Emin Bey'in Dahiliye Vekili Fethi Bey'e kayıtsız şartsız destek vermesi gerektiği belirtiliyordu. [134]

1.1.8. Başkumandanlık Kanunu

Kütahya-Eskişehir savaşlarından sonra TBMM Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Ağustos 1921 Tarihli Kanun ile Başkumandanlık yetkisi verdi[135]. Başkumandanlık kanunu daha sonra üçer ay arayla 30 Ekim 1921[136], 4 Şubat 1922[137], 6 Mayıs 1922[138] tarihlerinde olmak üzere üç sefer uzadı. 20 Temmuz'da ise Başkumandanlık yetkisi

[133] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 2.Cilt, 101.Birleşim s.388-409
[134] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 14440, A-III-7, D 18, F 73
[135] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 2.Cilt, 62.Birleşim s.164-185
[136] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 2.Cilt, 102.Birleşim s.413
[137] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 2.Cilt, 154.Birleşim s.203
[138] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 39.Birleşim s.329-330

TBMM tarafından süresiz hale getirildi. Ancak yetkileri kısıtlandı.[139] Bu yetkiyi Mustafa Kemal Paşa 29 Ekim 1923'te cumhurbaşkanı seçilinceye kadar sürdürdü.

TBMM'de Yetkilerinin bir şahsa verilmesi hususunda önceden var olan muhalefet, Başkumandanlık kanunu'nun süresinin ikinci uzatmasının sona ermeden bir gün önce, 4 Mayıs 1922'de gizli oturumda gündeme gelen yeniden uzatma konusu sebebiyle bu sefer öncekilere nazaran çok daha sert bir şekilde ortaya çıkmıştır. Oturum açıldığında konunun gizli birleşimde görüşülmesi için onbeş imzalı önerge teklif edilmesi üzerine, Hüseyin Avni Beyden sonra söz alan Ziya Hurşit[140]:

"Efendim bendenizce celse-i hafiye için verilen bu takrir nabemahaldir, sırasızdır. Çünkü ortada müzakere edilecek bir kanun olur ve o zaman o kanunun müzakeresi için celse-i hafiye istenir. Nizamname-i dâhilîde gayet sarihtir. Kanunlar evvelâ alelusul Lâyiha Encümenine gider, oradan gelir; ruzname müzakerata alınır ve ondan sonra müzakeresine geçilir. Müzakerenin hafi veya alenî olacağı, kanunun ruznameye girmesinden sonra anlaşılacak bir iştir. Şimdi bu teklif de alelusul evrakı varide meyanında okunur, Lâyiha Encümenine gider, gelir ve ondan sonra ruznameye alınarak müzakere edilir. Hüseyin Avni Bey biraderimizin de buyurduğu gibi Meclis, bu işe bir fevkalâdelik verip de kendi prensibini, Nizamnamei dâhilîsini katiyen bozamaz. Ruznamesini hiç bir vakit ihlâl edemez. Binaenaleyh; teklif ruznameye alındıktan sonra müzakeresi alenî mi olacak, Meclisi Âli bu hususta kararını verir. Binaenaleyh evvelâ bu kanun alelusul Lâyiha Encümenine gönderilmelidir. Her halde fevkalâde, birinci derecede, ikinci derecede diye bir şey yoktur." demiştir.

Kanun önerisinin Layiha Encümenine gönderilmesini isteyen Ziya Hurşit[141], gizli oturumda görüşmenin iç tüzük hükümlerine aykırı olduğunu, milletvekillerinin ister açık ister gizli oturumlarda istediğini söyleyebileceğini ama fırka kararı alınırsa konuşmasının kısıtlı olacağını söyleyerek sözlerini, *"Demek istediğim nokta, hafi celseye ait sözleri mebus alenî celsede de söyler ve katiyen menedilemez, şimdiden söylemek isterim."* diyerek tamamlamıştır.

Aralarında Ziya Hurşit'in de bulunduğu Selahattin (Köseoğlu) Bey (Mersin) ve onbeş arkadaşı tarafından Kanunun 2. Maddesi olan ve kısaca; Başkumandan'ın,

---

[139] Süleyman Beyoğlu, "Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığa Getirilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2013 Kasım-Aralık Dönemi,* s.11

[140] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 39.Birleşim s.310-311

[141] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 39.Birleşim s.318

Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkisini Meclis adına fiilen kullanma yetkisinden bahseden maddenin kaldırılmasını öngören bir (takrir) önerge verilmiştir[142].

Riyaseti Celile'ye

Temdidi teklif olunan Başkumandanlık Kanununun ikinci maddesinin idamesi Meclisi Âlinin salâhiyeti teşriiyesini tahdit ve tenkis etmekte olduğundan bu maddemin lağvını ve lağvı hususunun tayini esami ile reye vaazını teklif eyleriz.

Oyların sayımından sonra Reis vekili (Başkan) Musa Kâzım Efendi kürsüden[143]; *"Celse kuşat olundu. Efendim, Başkumandanlık Kanununun ikinci maddesinin tayyına dair olan teklife iştirak eden zevatın adedi (176), muamele tamam 11 müstenkif, 73 beyaz, 91 kırmızı. Binaenaleyh tay teklifi reddedilmiştir. Madde bakidir."* diyerek 73 kabul, 11 çekimser ve 91 red oyu verilmesiyle maddenin olduğu gibi kaldığını bildirmiş ve uzatma önerisinin 6 Mayıs 1922'de olduğu gibi kabul edildiğini tebliğ etmiştir.[144] Başkumandanlık yetkisi 20 Temmuz 1922'de süresiz hale getirilmiştir.[145]

1.1.9. Karadeniz Limanlarına İthal Olunacak Mısır ve Mısır Unları ile İzmit Sancağına Gelecek Buğday, Arpa, Mısır ve Bunların Unlarının Gümrük Resminden İstisnası Hakkında İktisat Encümeni Mazbatası ile ilgili Yaptığı Konuşma

Ülkenin değişik yerlerinde buğday, arpa, mısır gibi mamullerin; un fiyatlarının yüksek olması sebebiyle 4 Şubat 1922'de İktisat Vekili Sıtkı Bey tedbir amacıyla bu mamullerin vergiden muaf tutulmasını istemiştir. Bu konu hakkındaki ilk konuşmayı da kendisi yapmıştır.[146] Daha sonra kürsüye gelen Ziya Hurşit bu konuda aşağıdaki konuşmayı yapmıştır

"Efendim İktisat Vekili Sırrı Beyefendi, bu kürsüden söylediler. Bu seneki zeri yatın, geçen seneki zeriyatın yüzde yirmisi olduğunu beyan ve bunu müemmen vesait ile yaptıkları tahkikata istinat ettirdiler. Ondan sonra ikinci şey olarak söylediler ki, vesaiti nakliyeyi temin eden hayvanatın miktarı müthiş bir surette azalmıştır. Aynı zamanda ta «Kokmuş burunu» ndan; yani şimdi bütün İzmit'i dahil tutunuz, ta İzmit'e kadar bütün Karadeniz ve diğer Adana mıntıkasındaki yerlerde bir de açlık vardır. Şimdi efendiler burada şekille uğraşılıyor. Kavanini iktisatla uğraşılıyor. Bunların hepsi doğrudur.

[142] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 39.Birleşim s.328
[143] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 39.Birleşim s.328
[144] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 39.Birleşim s.329-330
[145] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 21.Cilt, 77.Birleşim s.435
[146] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 2.Cilt, 154.Birleşim s.681-688

Fakat bu gün yalnız bir hakikat vardır. Hükümeti dolaştıktan sonra bize kadar geliyor. Buna bir tedbir ittihaz edip bunları idare edecek komisyonlar teessüs edecek, emirler yazılacak, derken sahilde açlık mütemadi ve mühlik bir vaziyette tesiri gösterecektir. Ahalinin kuvvei maddiye ve maneviyesinin inkisarını kim ister; rica ederim? Böyle bu ahalinin açlıktan ölmesini arzu eden bir fert tasavvur edemem.

Saniyen bizim sevahile zehair yalnız Rusya'dan gelirdi; Trakya'dan, Vuak havalisinden gelirdi. –Müsaade buyurun- Samsun havalisindeki ahvali hepimiz biliyoruz. Bizim sevahilimizde yegâne mısır verecek olan mıntıkada zeriyat yoktur. O havali ahalisi açlıktan ölüyorlar. Şikâyet filân etmiyoruz. Bu gün yegâne çare -bendenizin fikrimce- derhal memlekette ihtar ettirmektir ve memleketin her tarafında müsmir tesirini gösterecektir, bu. Saniyen ordu meselesi; buyurdular ki pek doğrudur. Bendeniz harbi umumide, malumu âliniz Almanya'da idim. Almanya, açlıktan sukut etmiştir. Alman ordusunun garp cephesinin arkasında Almanya, bir senelik iaşe edilecek zahire bırakmıştır. Alman Erkânı harbiyesi bittabi memlekete ihanet etmemiştir. Bu gün ordu kendi mıntıkası dairesinde birçok erzaka vaz'ıyed etmek ve bunları kendi tahtı emniyetinde tutmak mecburiyetindedir. Bu suretle memleketlerin aşağı, yukarı zahire ambarı olan yerlerden de sevk i yat yapamıyoruz. Zaten vesaiti nakliye de yoktur. Düşmanların eline kuvvetli bir silâh vermemek için Hükümetin teklifini kabul etmek bizim için vacip ve zaruridir Kanaat'ındayım.[147] Sözleriyle hükümetin verdiği kanun teklifini desteklemiştir.

1.1.10. Adliye Vekili Hakkında Verilen Gensoru ile İlgili Sözleri

18 Mart 1922'de Ziya Hurşit başta olmak üzere arkadaşlarıyla birlikte Adliye Vekaleti hakkında 18 maddelik istizah takriri yani gensoru vermişlerdi. Bu takririn önemli maddelerinden biri olan son maddesin de Adliye Vekili Refik Şevket Bey'in Trabzon'da yargılanmasında gerçeğe aykırı beyanda bulunarak suç işlediği ile alakalıydı. Şöyle ki; Trabzon'da Avukatlık yaparken Elâzığ'a adliye müfettişi tayin ettiği arkadaşı Halil Bey'in göreve başlamadan maaş almasını sağlamak için kendisine Trabzon istinaf mahkemesini teftiş etme görevi vermiştir. Böyle bir görevi olmasına karşın Trabzon'da avukatlık yapmasına da izin verilmiştir. Ayrıca Bir Rum'un yargılanmasında da gerçeğe aykırı beyanda bulunarak, duruşmaya gelmeyen Rum'un uzaklaştırma cezası aldığı için duruşmalara katılmadığını ileri sürmüş. Bu iddianın

[147] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 2.Cilt, 154.Birleşim s.681-682

gerçeğe aykırı olması nedeniyle Halil Bey hakkında soruşturma açıldığı ama Adliye Müfettişi olunca etki altında soruşturmanın kapatıldığından bahsedilmiştir.[148]

Bunun üzerine söz alan Adliye Vekili maddelere tek tek cevap vermeye çalışmış; Ziya Hurşit, Refik Bey'in konuşmasına birçok müdahalede bulunmuştur. Tartışmaların uzun sürmesi nedeniyle maddeler üzerindeki görüşmeler ertesi güne sarkmıştır. Son maddeye Adliye Vekili Refik Şevket Bey kısaca; Halil Bey İzmir lisesinde son sınıfta öğrenci iken kendisinin birinci sınıfa yeni başladığını ve bir defa bile görüşmediğini, Trabzon'a teftiş için emir verildiğinde orada savcılık yapması nedeniyle hakimleri tanıdığını ve bu görevin kendisinden alınmasını istediğini, Trabzon da adliye müfettişi iken avukatlık yaptığını bilseydi engel *olacağını "mahkeme üzerinde etkisi olduğu söyleniyor buna da bilmediğinden bir şey yapmadığı*"[149] şeklinde cevap vermiştir.

Refik Bey'den sonra söz alan Ziya Hurşit, Refik Şevket Bey'i suçlayarak özetle; Trabzon savcısıyken temyiz mahkemesi üyeliğine Trabzon'dan ayrılmak istemediği için gitmediğini Elazığ'a müfettiş olarak atandığında yine gitmediğini ve bu adam hangi maksatla avukatlık yaptığı Trabzon'a, müfettiş olarak niçin atandığını sorarak *"avukat olduğunu bilmiyorum diyor. Peki siciline neden bakılmadı. Sonra müfettiş yapılan bu kişinin bir Rum'un avukatı olduğunu ve Rum'un Trabzon dan zorla uzaklaştırıldığını söylemesine rağmen mahkemenin Trabzon da bulunduğunu ispatladığını ve avukat olarak mahkemeye girme yetkisi dahi olmaya birinin Mahkemeyi teftişle görevlendirildiğini*"[150] söylemiştir. Tartışmaların uzun sürmesi nedeniyle görüşmeler bir haftadan fazla uzamıştır.

Daha sonra kürsüye gelen Refik Şevket *Bey, "Çok isterdim ki, Ziya Hurşit Bey, bu gençliği ile, dimağının ve zekâsının hararetiyle biraz da hukuk meseleleriyle uğraşsın ve kitap ve araştırmaların verdiği güçle konuşsun, dışarıdan aldığı belgelerle burada söz söylemesin."* diyince Ziya Hurşit; "*O senin hüsnü kuruntun. Göreceksin ispat edeceğim. Göreceksin hangimizin araştırma yaptığını*" diyerek söz istemiştir . Söz hakkı verilmeyince *"Hasmım sekiz defa çıktı ben bir kez*" demiş hasmım sözüne gelen tepkiler üzerine bu sözü geri almıştır. [151]

---

[148] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 18.Cilt, 10.Birleşim s.271
[149] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 18.Cilt, 10.Birleşim s.354
[150] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 18.Cilt, 10.Birleşim s.359
[151] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 18.Cilt, 10.Birleşim s.381-382

Yapılan oylamada Adliye Vekili 186 oydan 94'ünü alması gerekirken 112 oy alarak sınırda bir sayıda güven oyu almıştır.[152]

1.1.11. Nafia Vekili Fevzi Beyin İzin Alması Sonucu, Dönünceye Kadar Yerine Bir Kişi Seçilmesi ile İlgili Sözleri

Nafia (Bayındırlık) Vekili Fevzi Beyin memleketi ve ailesini görmek için 3 ay süreyle izin alması[153] üzerine dönünceye kadar bu görevi sürdürecek bir kişinin seçilmesini öngören tezkerenin 23 Mart 1922'de mecliste okunması üzerine yapılan seçimde iki kez salt çoğunluk sağlanamaması ve Emin Bey'in ikinci kez yapılan seçimden sonra sona kalan iki adaydan birinin seçilmesini istemesi nedeniyle[154] aday gösterme yönteminde tartışmalar olmuştur. Üçüncü kez yapılan seçimden sonra da hiçbir çoğunluk sağlanamamıştır.

Bunu üzerine Ziya Hurşit yaptığı konuşmada meclisin üzerinde hiçbir kuvvet olmadığını, seçimlerde hiçbir adayın salt çoğunluğu sağlayamadığını, meclisin sona kalan iki adaydan birini seçmeye zorlanamayacağını söyleyerek[155]:

"Nihayet mesele iki kişiye münhasır kalıyor. Bunlardan birini meclis intihap edecektir demek, Meclisi Âlinin hukuk ve hâkimiyetini sıfıra indirmektir. Bendenizce bu böyledir. Meclisi Âli icbar edilemez, illâ bu iki kişiye rey veriniz denilemez ve bu olamaz. Bizim teamülümüz ve kanunumuz mucibince intihap edilen zat buraya gelip programını okur ve bizden itimadını alır, şimdiyse buradan elli, altmış rey kopardı mı, gidip icrayı vekâlete başlayacaktır. Binaenaleyh artık bendenizin kanaatimce birinci intihaptan sonra ikinci intihaba lüzum yoktur, fakat ikinciden sonra üçüncü de oldu. Ondan sonra artık intihap olamaz. Aynı zevat üzerinde ısrar edilemez."

Dedikten sonra konuşmasının ilerleyen bölümünde meclis sırasından yükselen gürültüler arasında:[156] *"Dünyanın en mutlak meşrutiyetiyle idare olunan imparatorluklarında imparator, nazırları kendisi tayin eder. Tabiî nazırı doğrudan doğruya hemen yekten tayin etmez, evvelâ fırkalarla görüşür, Meclis reisleriyle görüşür. O nazır Meclise gelir, yekten gidip sandalyeye oturamaz. Meclisten itimat ister. Meclis itimat göstermedi mi o adamı bir daha o imparator da namzet gösteremez. O nazır da bir daha katiyen bu sandalyeye oturamaz. Düşününüz, dünyanın en mutlak*

[152] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 20.Cilt, 10.Birleşim s.385
[153] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 20.Cilt, 43.Birleşim s.38
[154] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 20.Cilt, 46.Birleşim s.129-130
[155] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 20.Cilt, 46.Birleşim s.152-153

meşrutiyetiyle idare olunan memleketlerinde böyledir. Yani Rusya Çarı Nikola, Almanya imparatoru memleketlerini böyle idare ederlerdi…

Reylerimizden döne döne birinci intihapta bir zata 50, ikincide 60, üçüncüde 80 rey verirsek buna âlem ne der? Bu ne biçim intihaptır? Müsaade buyurun. Meclisi Âli içinde çamaşır değiştirir gibi iki günde kanaatini değiştirecek zevat var mıdır? Bu ne demektir? Rica ederim 50 rey alan bir zat bilahare 100 rey alacaktır. Bu ne demektir? Hariçte nasıl tevil edilecektir? Hangi sihir bunları birleştirdi de elli zat yüz zat oldu, denmez mi?" şeklinde konuşmuştu. Daha sonra yoğun tartışmalar eşliğinde Nafia vekilliğine Dr. Adnan Bey seçilmiştir.[157] Görevi kabul ettiğini belirtmek için konuşan Dr. Adnan Bey kürsüden inerken Ziya Hurşit "*Usul hakkında söz istiyorum*" demiş ama kendisine söz hakkı verilmemiştir.[158]

1.1.12. Ziynet Eşyalarının İthal Edilmesinin Yasaklanması İçin Yapılan Görüşmelerde Yaşanan Tartışma[159]

6 Mayıs 1922'de ziynet eşyalarının ithal edilmesinin yasaklanması müzakereleri esnasında Mudanya Mütarekesinde sağlanan barışı tebrik etmek için Fransız Bakan Henry Franklin Bouillon tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraf mecliste okunmuştur.[160]

Daha sonra *"Ziynet eşyalarının ithalinin yasaklanması hakkında"* söz alan Refik Bey İsmet Paşa'yı *"Mudanya konferansında"* ki durumundan ötürü tebrik etmek isteyince Ziya Hurşit, Meclis *Reisi'ne "Reis Bey ne hakkında söz aldı, şimdi neye dair söylüyor?"* diye seslenince Mustafa Kemal Paşa da, *"Sen ne karışıyorsun? Niçin hatibin sözünü kesiyorsun? Ne bozuyorsun? Otur yerine! " diye bağırmıştır Ziya Hurşit; "Ben ne mi karışıyorum ? Bir mebus olmak sıfatıyla söz söylemeye hakkım vardır."* demiştir.

Mustafa Kemal Paşa da: *" Sadet haricinde söylediğinden sadede davet ediyorum"* diyerek tartışmayı noktalandırmıştır[161].

---

[156] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 20.Cilt, 46.Birleşim s.153-154
[157] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 20.Cilt, 49.Birleşim s.214
[158] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 20.Cilt, 49.Birleşim s.214
[159] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 117.Birleşim s.346
[160] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 117.Birleşim s.352-353
[161] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 23.Cilt, 117.Birleşim s.353

1.1.13. Mudanya Konferansı Hakkında Meclis Görüşmeleri

10 Ekim 1922'de Mustafa Kemal Paşa meclisteki konuşmasında "*Arkadaşlar, tabii İsmet Paşa ile konferans hakkında cari olan muhaberatı biz sizden daha fazla okuduk, belki beş kere, on kere birçok defatla tetkik ettik ve okuduk. Binaenaleyh birçok noktalar üzerinde müteredditbulunuşunuzu ve bütün noktaları, şümulüyle verilen kararları tartmakta müşkülâta maruz bulunuşunuzu pek tabii görüyorum*." ve kısaca aklınıza gelecek bütün soruları cevaplıyım demiş ilk soruyu kendi sorup kendi cevaplamıştır[162]. "*Evvelâ ilk suali ben sorayım. Bu askeri konferanstan ne talep edilebiliyor, hangi matlabla bu konferansa gittik? Herhangi bir arkadaş cevap versin"* demiş ve Hakkı Hami Bey'in verdiği cevabtan sonra: *"Efendim; Beyefendinin izah ettiği gibi, Mudanya Konferansı Yunan ordusunun çekileceği hattı tespit içindir ve buna mukabil biz de bitaraf tesmiye ettikleri mıntıkalardan geçmeyeceğiz. Şimdi bu onların matlubu idi. Biz buna fazla bir şey ilâve ettik ve dedik ki; biz bu şartlan yaparız, Yunan Ordusu yalnız değil, Yunan Hükümetiyle birlikte olmak üzere bütün Trakyayı tahliye edecektir. Binaenaleyh şimdi bir hattı askerî çekmek ve onun gerisine orduyu götürmek değildi. Memleketi bir kıtayı tamamen askerî ve idarî bir surette tahliye ettirmek ve hükümetimizi şimdiden orada tesis etmektir. Maksudumuz budur. Buna mukabil taahhüt ettiğimiz bir şey vardır ki Marmara'dan oraya ordu geçirmeyeceğiz. Zannederim maksat bunu istihsal etmektir*." demiştir.

Daha sonra Ziya Hurşit söz almış, yaptığı konuşmada bazı önerilerde bulunmuştur. Şöyle ki; "*Efendim; bendenizin burada anlamak istediğini bir şey vardır. Malumu âliniz Mudanya konferansı ordumuzun galibiyeti üzerine kurulmuş askerî bir konferanstır ve bunda en ziyade alâkadar olan Yunan generali bizden evvel imza edecektir. Çünkü bizden evvel vazı imza edecek olan generallerin Yunan meclisini... temin eden salâhiyet nedir bir? Bir de konferansın müzakeratı esnasında bendenizce unutulmuş bir nokta vardır zannederim. O da Yunan ordusu tahliye ettiği zaman oraya bir heyet gönderilmelidir. Bir 'heyet nezaret etmeli ve bizim de bir galip sıfatıyla o heyette bir zabitimiz bulunmalıdır. Nasıl ki Mudanya konferansında İsmet Paşa Riyaset etmiştir. Bu şeref de bize ait olmalıdır. Galip sıfatıyla Yunan ordusunun tahliyesine nezaret edecek heyete bizlim büyük rütbeli zabitimiz riyaset etmelidir. Bu unutulmamalı yazılmalıdır diyorum. "*[163]

[162] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Ceridederi, 3.Cilt, 116.Birleşim s.940-941
[163] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 116.Birleşim s.941-942

1.1.14. Saltanatın Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması ile ilgili meclis görüşmeleri 30 Ekim 1922'de başlamıştı. Dr. Rıza Nur Bey'le 78 arkadaşının imzasıyla birlikte "*Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur Beyle 78 arkadaşının, Osmanlı İmparatorluğunun münkariz olduğuna ve yeni Türkiye Hükümetinin onun vârisi bulunduğuna ve Makamı Hilâfetin esaretten kurtulacağına dair* "[164] bir önerge vermişlerdir. Yapılan oylama sonucu 132 kabul, 2 red, 2 çekimser oy çıkmasına karşın 161 olan görüşme yeter sayısına ulaşılamadığı için toplantının 1 Kasım 1922'ye bırakılmasına karar verilmiştir.[165]

Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, Hilafetin niteliği ve tarihi süreci konusunda bir konuşma yapmıştır.[166] Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta geçen *"……. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabiî görürse, fikrimce uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek gerektiği şekilde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir."*[167] Şeklinde ki konuşmasının bazı kaynaklarda mecliste yaptığı söylensede[168] Meclis konuşmalarında böyle bir ifade yoktur. Muhtemelen bu konuşmayı Saltanatın kaldırılması hakkında verilen kanun önergesi görüşülürken ya da ilk oylmada kabul edilmemesi üzerine Meclis komisyonunda yapmıştır.

1 Kasım 1922'de yapılan oturumda önceki oturumda gelen eleştiriler de dikkate alınarak teklifin hilafetle ilgili konusuyla alakalı Hüseyin Avni Bey ve 24 arkadaşı tarafından değişiklik getiren aşağıdaki 2 maddelik teklifi vermişlerdir;

Riyaseti Celile'ye Esbabı mucibesi şifahen arz olunacak olan mevaddı âtiyenin kabulünü teklif ederiz :

1. *Teşkilâtı Esasiye Kanuniyle Türkiye halkı, hukuku hâkimiyet ve hükümranisi mümessili hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde gayrikabili terk ve ferağ olmak üzere temsil ve bilfiil istimale ve irade-i Milliyeye istinat etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misakı Millî hudutları dâhilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka şekli Hükümet tanımaz. 16 Mart 1336 tarihinden itibaren hâkimiyeti şahsiyeyse müstenit olan İstanbul'daki şekli Hükümeti tarihe müntakil addetmiştir.*

---

[164] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24.Cilt, 129.Birleşim s.292
[165] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24.Cilt, 129.Birleşim s.297
[166] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24.Cilt, 129.Birleşim s.306-311
[167] *Nutuk II*, s. 691
[168] Taha Akyol, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s.351-352; Ekrem Buğra, Ekinci, "Tabutuna Haciz Konmuştu", *Türkiye Gazetesi*, 10.11.2010,

2. *Hilâfet, Türkiye Devletine ve Hanedanı Âli Osman'a ait olup halifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Bilahare evleviyet usulüyle intikal etmek üzere bu hanedanın ilmen ve ahlaken erşed ve aslah olanı nisabı müzakerenin Sülüsanı ekseriyeti ârasiyle intihap olunur. Makamı Hilâfetin istinatgahı ancak Türkiye Devleti'*dir.

Bu değişikliklerden sonra oylamaya geçilmiştir. Oylama süresince Ziya Hurşit ısrarla söz istemiş, Meclis Reisi'ne hitaben "*Efendim, söz söylenmeden takrirler nasıl müzakere olunur?"* diyerek itiraz etmiştir. Reisin "Oturun yerinize." demesi üzerine *"Müsaade buyurunuz söz söyletmiyorsunuz. Bir kişinin söz almasıyla olmaz."* diyerek reise seslenmiştir. Görüşmelerin devamında Ziya Hurşit; "*Reis Bey bu gayet mühim olan mesele hakkında söz verilmezse yüz kere encümene, Gruba gidip gelecek..."* demiştir. Reisin yine söz vermemesi üzerine "*Bu mesele hakkında söz isterim. Takrirde benim de imzam vardır*." diyerek itirazlarını sürdürmüştür.[169]

Meclis Reisinin oylama *sonucunda "Üç encümenin müttefikan ihzar ettikleri beyanname ve mevaddı kabul buyuranlar lütfen ellerini kaldırsın. Efendim müttefikan kabul edilmiştir."* yani oy birliği ile kabul edilmiştir.[170] beyanı üzerine Ziya Hurşit *"Ben muhalifim. Binaenaleyh ittifakla değil, ekseriyetle kabul edilmiştir."*[171] Demesiyle tek muhalif olarak kayıtlardaki yerini almıştır.

O gün toplantı salonun başkanlık makamına göre sağ yanına düşen dinleyici locasının merdivenin yanındaki direğin dibinde ve her zamanki gibi ayakta yer aldım diyen Hıfzı Veldet Velidedeoğlu saltanatın kaldırılmasını şöyle anlatıyor:

"*İki nokta hiç belleğimden çıkmaz, Birisi başkanın;"Oybirliği ile kabul edilmiştir" sözüne karşı, Rize Milletvekili Ziya Hurşit'in "Ben muhalifim, oy birliğiyle değil, çoğunlukla kabul edilmiştir " diye bağırmasıdır. Unutamadığım ikinci nokta ise, bu kararın verildiği akşamın 12 Rebiyülevvel gününe rastlaması, yani Peygamberin doğum günü olmasıdır. Bu sebeple Baş vekil Rauf (Orbay) kürsüye gelerek bu (Kut)sal günü hatırlattı ve o gece ile ertesi günün bayram olması ve kürsüde bir dua okunmasını önerdi. Bu öneri alkışlarla kabul edildi. İşte 650 yıllık bir saltanat gözlerimin önünde böylece sona erdi."*[172]

---

[169] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24.Cilt, 129.Birleşim s.311-314

[170] Saltanatın kaldırılması yaygın kanının aksine kanunla değil, Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1922'de kabul ettiği "Osmanlı İmparatorluğu münkariz olduğuna dair" 308 numaralı kararname ile gerçekleşmiştir

[171] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 24.Cilt, 129.Birleşim s. 315

[172] *Atatürk Ansiklopedisi, May yayınları, Mart 1981, s.279-280*

1.1.15. İstanbul'da Bulunan Bilumum Memurin, Mütekait, Eytam ve Eramil Maaşlarının Sureti İtası Hakkındaki Görüşmeler

11 Kasım 1922 'de Emin Bey ve onbeş arkadaşı İstanbul'daki memur, emekli, yetim ve dul maaşlarının gizli celsede görüşülmesi için meclise bir takrir vermişlerdi. Bunun üzerine Ziya Hurşit: *"Müzakere aleni olmalı; katiyen millet duymalıdır."* demiş ama takrir oy birliğiyle kabul edilmiştir. Görüşmenin gizli celsede olmasına Ziya Hurşit şiddetle karşı çıkmış, Hüseyin Rauf (Orbay)'la ikisi arasında tartışmalar yaşanmıştır. Kendisine geç söz verilmesi üzerine Ziya Hurşit " *Söz isterim reis bey diyerek*" şöyle devam etmiştir: "*Efendiler, sükûnetle dinler isek gayetle fena bir teamül yapacağız. Bir mebus söz istediği zaman söz verilmez mi? Burada böyle bir teamül yapılmamalıdır. Mebus söz istedi mi kendisine söz verilmek mecburiyetindedir. Bu hakkıdır. Yani söz verilmesin diye Mecliste bir karar kabul edilirse Meclis böyle makine gibi yürümez. Söz istenince verilir. Eğer böyle bir teamül kabul edilirse, bu sonra hafide konuştuktan sonra fikrinizi alenide söyleyemeyeceksiniz diye söz kesilemez. Rica ederim yalnız siz değil, alenî celsede milletde var. Onlara karşı ben 'kendimi tebrie için sözlerimi söyleyeceğim. Bu hakkı benden nezeden hangi kuvvet vardır? Makamı riyasetten soruyorum."* Böylece Rauf (Orbay)'a seslenmiş ve aleni celse isteğini tekrar etmiştir. Ziya Hurşit'in ısrarlı tutumuna karşı, Rauf (Orbay)'ın :" *Eğer bu tekrar celsei aleniyede müzakere edilecekse nedir bu milletin zamanını, vaktini zayi edip durmak? Bu komedyadan başka ne demektir?"* sözüne Ziya Hurşit tepki göstererek komedya sözünü geri almasını istemiştir. Reisin; *"Rauf Bey lütfen sözünüzü geri alın*" demesi üzerine " *Aldım efendim aldım. Ama buna başka türlü ne dersiniz."* demiştir.

Mecliste sataşmalar devam etmiş yapılan oylamayla Ziya Hurşit'in istediği gibi açık celseye geçilmiştir.[173]

1.1.16. Halife Vahdettin'in Firarı ve Hal'i Hakkında Müzakerat ve Halifeliğe Abdülmecit Efendinin Seçilmesi

18 Kasım 1922 yılında Sivas Mebusu Vasıf Bey, Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ve arkadaşları İstanbul'un işgalden kurtulana kadar halifenin Ankara'ya davet edilmesi ve bunun da bütün dünyaya ilan edilmesi hususunda bir takrir vermişlerdir.[174] Aynı mealde aynı gün başka takrirler de verilmiştir ancak önce halifenin seçilmesini isteyen

[173] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 116.Birleşim s. 1022-1039
[174] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 140.Birleşim s.1059

sesler yükselmiştir.[175] Yapılan konuşmalardan sonra Ziya Hurşit, Rauf (Orbay)'ın Refet Paşa için kullandığı tabir üzerine bazı tartışmalar yaşamıştır Şöyle ki:

Rauf (Orbay), Refet Paşanın Trakya bölgesini idare etmek için, oraya" *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Başkumandanlık mümessili*"[176] sıfatını kullanınca Ziya Hurşit : *"Meclisi Âlinin değil Hükümetin mümessilidir"* demiştir. "Rauf (Orbay) cevaben: *"Rica ederim. Hükümet nerenin ve kimin hükümetidir?"* sözüne karşılık Ziya Hurşit: "*Şimdi söylediniz: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin mülkî mümessilidir.» dediniz. Onun için söylüyorum. Başkumandanlığın askeri mümessili diyorsunuz. Tezat vardır. Buna cevap veriniz Rauf Beyefendi"* diye cevap vermiştir. Rauf (Orbay) da : *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti kimin hükümetidir? Rica ederim. Bunu soruyorum. Meclisi Âlinizin Hükümeti değil midir? Meclisi Âlinizin Hükümetidir. O Hükümetin memuru Meclisi Âlinizin memurudur."* Ziya Hurşit; *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti mümessili kim oluyor?* Hüseyin Rauf Bey (Devamla) *"Ziya Hurşit'i Bey, rica ederim"*. Araya başkanın girmesiyle Rauf (Orbay) konuşmasına devam etmiştir.[177] Daha sonra görüşmelerin açık celsede devam etmesi oylamaya sunulmuş ve açık celsede devam edilmiştir.[178]

1.1.17. Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin Kaybolması ve Öldürülmesi

Trabzon mebusu, emekli deniz binbaşısı, Osmanlı devleti adına Amerika'da görev yapan ve İkinci Grubun önde gelenlerinden olan Ali Şükrü Bey'in[179] 27 Mart 1923'de aniden ortadan kaybolması ve iki gün boyunca haber alınamaması üzerine, 29 Mart 1923'te Mecliste bununla ilgili bir müzakere açılmıştır. Bu konuyla ilgili ilk sözü alan Hüseyin Avni Bey Mecliste yaptığı konuşmada çok ağır ifadeler kullanarak:

"*Efendiler; bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar.*" diyerek, Bu Millet ölmez zihniyet ölmez fikir ölmez sesleri arasında "*Ey Kâbe-i millet! Sana da mı taaruz? Ey arayı millet! Sana da mı taaruz? Ey milletin mukaddesatı! Sana da mı taaruz?...*"[180] ve devamla

---

[175] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 140.Birleşim s.1101
[176] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 141.Birleşim s.1072
[177] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 141.Birleşim s.1073-1074
[178] TBMM Tutanak Dergisi, Gizli Zabıt Cerideleri, 3.Cilt, 141.Birleşim s.1082
[179] Teoman Alpaslan, *Mustafa Kemal Paşa'nın Koruma Birliği Komutanı "Öncü Kuvvacı" Gazi Milis Yarbay, Topal Osman Ağa,* Kum Saati Yayınları, İstanbul,2007, s.577
[180] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 13.Birleşim s.226

"*Efendiler; Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır? Efendiler! Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi, namusuna hâkim bir milletin mebusu kayboluyor. Hükümet bulamıyor, iki gündür kayıptır bulamıyor ve böyle hükümet olamaz*." Lanet olsun sesleri arasında; "*Efendiler! Allahtan çok isterim ki, memleketin elim zamanlarında bu hal bir cürmü adi neticesi zuhur etsin. Evet âdiyen zuhur, etsin. Ya siyasi ise efendiler! Ya siyasi ise? Demek ki bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı ölecektir. Hiçbir zaman ölmez.*" [181] demiştir.

Ziya Hurşit'te yaptığı konuşmada Ali Şükrü Bey'in bulunamaması nedeniyle İcra vekili Reisi (Hükümet Reisi) Hüseyin Rauf (Orbay)'ı suçlamış ve Meclis kürsüsünden birbirlerine sataşmışlardır. Ziya Hurşit konuşmasında:[182]

"İcra Vekilleri Reisi Beyefendinin beyanatını kâğıt üzerinde okuyacak olursak görürüz ki pek büyük bir kıymeti vardır. Fakat hepimiz tarih okuduk. Birçok şeyler olur, birçok vukuat olur. Bütün Reis kârda bulunan hükümetlerden daima böyle beylik sözler işitildiğini biliyoruz. Fransız Meclisinde böyle söylendi. Kont Rostor katl olunduğu zaman Avusturya Reisi Hükümeti böyle söyledi, tabiî böyle söylenir. Tabiî Hükümet Reisinden burada bundan başka bir söz sudur edeceğine intizar edilmezdi. İnsan ne kadar ahmak ve akılsız olmalıdır ki, böyle bir şey söylesin, tabiî öyle söyliyecekti. Hükümet Reisi Beyefendi söylenmesi lâzım gelen klişeyi burada söylediler." diyerek özetle Trabzonda daha önce meydana gelen Yahya Kahya olayından bahsetmiş ve onlarında faillerinin bulunamadığını şu sözlerle ifade etmiştir.*"Rauf Beyefendi o zaman da Hükümet Reisi idi. Katillerin bulunacağını vaat etti hala vaadini bekliyoruz ve bekleyeceğiz."*

Daha sonra söz alan Hüseyin Rauf (Orbay)'da Ziya Hurşit'e Trabzondaki olay için: *"Meclisi Âliniz kuvvei icraiyesine istinaden bir Heyeti Tahkikiye izam etti"* demesi üzerine Ziya Hurşit Meclis sırasından "*Salahiyetsiz bir Heyeti Tahkikiye*." diye seslenmiş ve "*Trabzon'da öğrendik ne kadar salâhiyeti olduğunu"* demiş ve tartışmaları kısa bir süre daha devam etmiştir. [183]

Ali Şükrü Bey'in cesedi Çankaya'ya birkaç kilometre mesafede Mühye köyünde ıssız bir yere gömülü olarak bulunmuştur. Cesedin bulunmasında büyük sineklerin gömü yerinde çoğunlukla uçuşlarının en büyük etken olduğu söylensede, Osman

[181] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 13.Birleşim s.227
[182] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 13.Birleşim s.231
[183] TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 13.Birleşim s.232

ağa'nın adamı olan iki laz kardeşin cesedin olduğu yeri jandarmaya ihbar ettiği daha gerçekçidir.[184]

Daha sonra yapılan tahkikatta cinayeti işleyenin Topal Osman Ağa olduğu anlaşılmış ve öldürülmüştür.[185] Van Mebusu Haydar Bey'le arkadaşları meclise Topal Osman'ın cesedinin meclis kapısı önünde teşhir edilmesi için bir takrir vermişler ve bu teklif oy birliğiyle kabul edilmiştir.[186]

Ziya Hurşit'te Topal Osman'ın arkadaşlarından Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'nın rütbesinin düşürülmesi ve hapishaneye nakledilmesine dair takrir vermiş ve bununla ilgili de tartışmalar yaşanmıştır. Ziya Hurşit'in "*zapta geçmesi kafidir*" sözüne karşın Meclis Reisi bu meselenin adli bir mesele olduğunu ve devletin diğer kurullarının karar vereceğini söylemiştir.[187]

Ali Şükrü Bey'in ölümünden sonra Ziya Hurşit Meclisten üç ay süreyle izin almıştır.[188] Ali Şükrü Bey'in cenazesi al bayrağa sarılmış bir otomobille Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendinin ettiği dualar eşliğinde önce arabayla Kastamonu'nun ilçesi İnebolu'ya oradanda vapurla Trabzon'a gönderilmiştir. Cenazeye Ziya Hurşit, Abidin, Nebizade, Ahmet Hamdi Bey'lerde eşlik etmişlerdir. Ziya Hurşid, Ali Şükrü Bey'in cenazesiyle meclisten "arz-ı veda" ederken, Hüseyin Avni Bey'de, Ziya Hurşit'e "hemşehrilerime selam et!.." diye seslenerek cenazeyi yolcu etmiştir. Ali Şükrü Bey'in gömüldükten sonra hanımının mezara koymaları için verdiği çiçek demetini Ziya Hurşit mezarına koymuştur. [189]

1.1.18. Seçim Kararı Alınması [190]

1 Nisan 1923'te Meclis seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir. Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın seçimin yenilenmesi için yaptığı konuşmadan sonra, Ziya Hurşit: *"Daha önce böyle bir teklif verildi reddine taraftar olanlardan biriydiniz."* diye seslenmiş. *"Daha sonra itiraz yok ittifakla kabul ediyoruz."* demiştir. Yapılan oylamayla seçimlerin yenilenmesine karar verilmiştir.

---

184 Salih Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında, Çağdaş* Yayınları İstanbul, 1985 s.118-119
185 Süleyman Beyoğlu, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 276; S. Bozok-Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında,*s.118
186 TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 16.Birleşim s.308
187 TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 16.Birleşim s.310
188 TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 16.Birleşim s.310
189 Kadir Mısıroğlu, *Trabzon Mebusu Şehidi Muazzez Ali Şükrü Bey*, İstanbul 1978, s.251, 255-256
190 TBMM Tutanak Dergisi, Zabıt Cerideleri, 28.Cilt, 16.Birleşim s.284-287

II. BÖLÜM

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

1 Nisan 1923'te Meclis seçimlerin yenilenmesine karar verilmişti. Temmuz ayında yapılan seçimlerden sonra aralarında Ziya Hurşit'in de olduğu birçok mebus meclise giremedi.

Eric Jan Zürcher[191], muhalefeti ortadan kaldırmak amacıyla Mustafa Kemal'in seçimlere katılacak adayları *"kendi seçtiğini"* ve *"eski ikinci grup üyelerinden yanlış bir ifadeyle sadece üç kişiyi aldığını*[192]*"* söylerken, Mete Tunçay[193] bu seçimi "*Güdümlü seçimler*" diye niteleyerek muhalerfetin meclise alınmadığını ifade eder. Buna karşın daha sonra birçok vekilin Halk Fırkasından istifa edip Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'na katıldığı unutulmamalıdır. Yani muhalefetin tamamen yok edildiği veya muhalefetin kaldırılmak istendiği kanısı tam olarak doğru değildir.

Seçimlerden sonra meclisteki derin görüş ayrılığı ilk olarak kendini 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanında gösterdi. Cumhuriyet'in ilanı kararı; Rauf (Orbay)[194], Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Adnan (Adıvar), Kazım Karabekir'in[195] Ankara'da olmadığı bir sırada alınmıştı. Rauf (Orbay)'ın İstanbul basınına verdiği mülakatta bu duruma tepki göstermiştir. Rauf (Orbay); cumhuriyetin bir günde ilan edilmesinin, bir sorumsuzluk örneği olduğu[196], ismine rağmen devletin baskıcı olduğunu dile getirmiştir. Rauf Orbay'ın bu sözleri Halk fırkası içinde tartışmalara yol açmıştır. Bunun üzerine Halk Fırkası üyelerini bir toplantıya çağırarak Rauf (Orbay)'dan açıklama istemiştir.[197] Cumhuriyetin ilanının hilafetin sonunu getireceği endişesi taşıyan İstanbul Barosu Başkanı da halifeye bir mektup göndererek ondan daha etkin olmasını istemiştir. Benzer bir mektup Hintli Müslümanlar, Emir Ali ve Ağa Han tarafından da gönderilmiş ve bu mektubun Ankara'ya ulaşmadan İstanbul basınında yayınlanması üzerine

---

191 E.J.Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık* s.199

192 Eric Jan Zürcheir'in verdiği bu üç rakamı daoğru değildir.Yaptığımız taramada 2. Grup Mensuplarından hiç biri meclise girememiştir.

193 M. Tunçay, *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi, (1924-1931*) s. 49-55

194 O.S. Kocahanoğlu, *Rauf Orbay'ın Hatıraları* s.347

195 O.S. Kocahanoğlu, *Atatürk'ün Üç Muhalifi*, s.447

196 *Tevhid-i Efkar*, 1 Kasım 1923, s.1; Mustafa Ekincikli, "Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu",*Akademik Bakış* Cilt 6 Sayı 11 Kış 2012,

197 H.Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn ve İzmir Suikastı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 118-119

mecliste İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderme kararı alınmıştır. Ertesi günde Tanin, Tevhid-i Efkar ve İkdam gazetelerinin sahip ve mesul müdürleri gözaltına alınmış İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey de *"Saltanatçılık"* yaptığı iddiasıyla İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanarak beş yıl hapse mahkum edilmiştir.[198]

Bu yaşananlarla birlikte Paşaların tutumu da sadece bunlarla sınırlı kalmadı Artan muhalefet CHF'de ki istifalarla kendini gösterecekti. 26 Ekimde Kazım Karabekir Birinci Ordu Müfettişliği'nden 30 Ekim'de Ali Fuat (Cebesoy) İkinci Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiler.[199] Sebep olarak Kazım Karabekir ordu müfettişi olarak verdiği raporların dikkate alınmadığını söylerken, Ali Fuat (Cebesoy) bir sebep göstermeyecekti.[200] İstifanın arka planı ise bambaşkaydı. İzmir'in kurtuluş yıldönümü için İzmir'de bulunan üç lider Rauf (Orbay)'ın annesinin İzmir'deki evinde *"Gerek Ankara'da Rauf Bey hakkında gerek de paşalar aleyhinde gizliden gizliye hafiyelik yapılıyor, onların mektupları açılıyor, Genelkurmay'a verdikleri raporlar dikkate alınmıyordu. Mustafa Kemal Paşa tüm işlerini kolordu komutanlarıyla yürütüyor. Kendilerine müfettişlik yaptırılmıyordu."* şeklinde konuşarak istifa kararlarını Rauf (Orbay)'ın Şişlideki evinde almışlardı.[201]

Mustafa Kemal Paşa bu istifaları kendisine karşı bir oyun olarak değerlendirerek[202]; *"Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri bir tertip düşünmüşler ve orduyu kendi lehlerine kazandıktan sonra uygun bir anda siyasete geçmeyi düşünmekteydiler."* diyecek ve buna da *"Paşalar Komplosu"* olarak nitelendirecekti.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, mecliste vekil olan bütün subayların siyasetten ayrılmasını istedi ve 30 Ekimde onlara bir telgraf çekti.[203] 31 Ekim'e kadar iki subay dışında bütün paşalar bu isteği yerine getirdi. İstifa etmeyen iki paşa Cafer

---

198 Ali Satan, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2014 s.182; Eri Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiyenin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004 s.249; Kadir Mısıroğlu, *Üç Hilafetçi Şahsiyet*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995,s. 210-241; Kemal Zeki Genç Osman, *Devlet, Kuran Meclis*, Hür Yayın evi, İstanbul, 1981, s.128

199 Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy bu görevlerinden istifa etmelerine karşın askerlik vazifesinden emeklilikleri 5 Aralık 1927'de olmuştur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),Tarih:5/12/1927, Sayı:942 Dosya: Fon Kodu: 30.11.0 Yer No: 36.33.7

200 Nutuk, cilt 2 852-853, E.Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*,s.387

201 O.S. Kocahanoğlu, Atatürk'ün Üç Muhalifi s.486

202 Nutuk s.854-855

203 Ali Satan "*Demokratik Siyasal Mücadele Dönemi*" *Modern Türkiye Tarihi*, Editör: Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014,s.159

Tayyar (Eğilmez) ve Cevat (Çobanlı) Paşalar bunun sebebini öğrenmek isteyince kumandanlık görevlerine son verildi.[204]

Mecliste ise durum çok farklıydı. 5 Kasım'da görüşülen ve Yunanistan'dan gelen Müslümanların, Rumların terk ettikleri yerlere yerleştirilmesi esnasında büyük yolsuzlukların olduğu Bakan'ın Meclis'in karşısına çıkacak yüzü olmadığını mübadeleden geleceklerin yerlerinin Türklerce ele geçirildiği hatta bu yolla pek çok siyasetçinin ailelerini ve dostlarını zengin ettikleri iddiaları nedeniyle; Mübadele, İmar ve İskan Vekili hakkında, Kendisi de bir balkan göçmeni olan ve Rumeli göçmenlerinin sefaletini mecliste ağlaya ağlaya anlatan,[205] Menteşe (Muğla) Mebusu Esat Bey tarafından sorulan sual giderek gensoru şeklini aldı. Şöyle ki; gensoru görüşmelerinde sözü ilk alan Başvekil (Başbakan) İsmet Paşa *"Ben güzel Tahtieyi severim"* diyerek *"bütün eleştiriler aleyhimde de olsa onu sevmek sanatımdır."* demiş ve gensorunun bütün hükümet işlerini kapsayacak şekilde genişletilmesini istemiştir.[206] Sonrasında Ali Çetinkaya'nın verdiği önergeyle bu gensoru hükümet için bir güven oylamasına çevrildi. 8 Kasım'da yapılan oylamada hükümet; 1 çekimser, 19 red ve 139 kabul oyuyla[207] kolayca güven oyu aldı.

Oylamanın bu şekilde sonuçlanması ve kolayca güvenoyu alınması üzerine 9 Kasım günü Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adıvar), Refet Paşa İsmail Canbolat, Feridun Fikri Bey, Halis Turgut Bey, Faik Bey, Rüştü Paşa, Halit Bey, Ziyafettin Efendi ile Sabit Bey olmak üzere başlangıçta onbir kişi Halk fırkasından istifa etti. Daha sonra bu sayı otuzikiye yükseldi. Bunlardan yirmisekizi Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'na dahil olurken, 4'ü bağımsız kalmayı tercih edecekti.[208] Bunun ardından 17 Kasım'da Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası resmen kuruldu. Bu yeni fırkanın adında bulunan cumhuriyet kelimesi, Halk Fırkası'nın da ismine cumhuriyet kelimesini eklemesine yol açacak ve partinin adı Cumhuriyet[209] Halk Fırkası olacaktı.[210]

---

[204] O.S. Kocahanoğlu, *Atatürk'ün Üç Muhalifi*, s. 491-492

[205] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 9.Cilt, 49.Birleşim s.81-85,

[206] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 10.Cilt, 2.Birleşim s.24
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi kitabında; Gensorunun bütün hükümeti kapsayacak şekilde Esat bey tarafından verildiği yazmaktadır. Meclis zabıtlarından yaptığımız araştırmada bu önergenin Ali Çetinkaya tarafından verildiğini tespit ettik. Cezmi Erarslan, *Türkiye Cumhuriyet Tarihi cilt 2*, Editör Durmuş Yalçın, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2004, cilt 2 s. 47

[207] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 10.Cilt, 4.Birleşim s.167

[208] S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsanAhmet Faik Günday ve Hatıraları*, s.454; Rauf (Orbay)'ın hatıraları s.365 T. Z. Tunaya *Siyasi partiler* cilt 3 s. 621

[209] Halk Fırkası'nın adının başına Cumhuriyet kelimesinin eklenmesi 10 Kasım 1924 tarihinde yapılan grup toplantısında tüzüğün 87. Maddesi değiştirilerek olmuştur yani TPCF'nin resmi kuruluş tarihinden öncedir. Muhtemel ki 10 Kasımdan önce isminde cumhuriyet ismini taşıyan bir partinin kurulacağı bilinmekteydi.

[210] E.J. Zürcher *Mili Mücadelede İttihatçılık*, s.209; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, İş bankası yayınları,

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasının ilk başkanı Askerlik görevinden istifa eden Kazım Karabekir oldu. Yeni partinin programında Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan farklı olarak dış borçlanmayı gerekli gören liberal bir ekonomi ve demokrasi, adem-i merkeziyetçilik yani yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılması, kanunların çıkartılmasında halkın ihtiyaç ve isteklerinin dikkate alınması, yargı bağımsızlığının sağlanması, iki dereceli seçim yerine doğrudan seçim sitemine geçilmesi, halkın desteği ve izni olmadan Teşkilatı Esasiye'nin değiştirilmeyeceği ve daha sonra partinin kapatılmasına sebebiyet veren *"Fırka efkar ve itikat-ı diniye'ye hürmetkardır."* yani "*dinsel inançlara saygılıdır*." maddeleri vardı. Ayrıca cumhurbaşkanının fırka ve siyasi olayların dışında kalmasını sağlayan, cumhurbaşkanı seçilen kişinin şu anda olduğu gibi meclisteki ve fırkasındaki görevinden ayrılmasını öngören maddeler de içermekteydi.[211] Rauf (Orbay) bu maddenin maksadını; "*Cumhur reisimizin bağımsızlığını temin etmek, sonrada herhangi bir seçim dairesini temsilciden mahrum bırakmamaktır."* diye açıklayacaktı.[212]

2.1. TPCF'nin Ülke Genelinde Teşkilatlanması ve Örgütsel Yapısı

İktidarın içinde uzun zamandır devam eden muhalefet için artık ayrılık vakti gelmişti. Bu süreçte muhalefetin en belirgin destekçisi İstanbul basınıydı.[213] Çıkan haberlerde muhalefetin, Kazım Karabekir etrafında toplandığı ve Rauf (Orbay), Refet Paşa, İsmail Canpolat, Adnan (Adıvar)'ın da birlikte hareket ettikleri söyleniyordu. Gazete haberlerine göre fırka şubelerini kurmak istediklerini belirten kişilerden teklifler geliyordu[214]. İlk Olarak 17 Kasım 1924'te Ankara'da genel merkez açıldı, sonrada taşra daki ilk şubesi olan Urfa şubesi açıldı. Bunu diğer şehirlerde açılan şubeler takip etti. İl bazında en çok üye ve şubeye sahip İstanbul'du. İstanbul şubesinin kuruluşunda ve örgütlenmesinde etkin olan, ittihatçı Karakol Cemiyetinin eski lideri, Kara Vasıf, aynı zamanda İstanbul İl başkanı oldu.[215]

Yeni kurulan Fırkanın bu kadar hızlı bir şekilde örgütlenmesinin ve halktan ilgi görmesinin birçok nedeni vardı. Nüfus Mübadelesi esnasında yaşanan yolsuzluklar, başkentin Ankara'ya taşınması nedeniyle İstanbul'da on binlerce insanın işsiz kalması,

---

İstanbul 2006, s.92; E.J. Zürcher *Modern Türkiyenin Tarihi*, s. 250

211 E.J. Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, s. 185-186

212 O. S. Kocahanoğlu, *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, s.377

213 E.J. Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, s. 79

214 E.J. Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, s. 94

215 Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Teskilatı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002 s. 244

hızlı bir şekilde gerçekleştirilen reformlar ve kötü ekonomik durum gibi nedenlerden ötürü 1925 yılının ilk aylarında protesto gösterileri yapılıyordu.[216]

Fırkanın kuruluşundan hemen sonra gazeteler fırka mensuplarının İttihatçılarla ilişkisini araştırmaya başladı. Basın Kara Kemal'in önderliğinde toplanan İttihatçıların İttihat ve Terakki'yi tekrar etkin hale getirme kararı verdiklerini ileri sürüyordu. Bunu Kara Kemal'e soran bir gazeteci *"Böyle bir durum söz konusu değil ve haberim yoktur"* cevabını almıştı. Başka bir gazete de; İstanbul mebusu İsmail Canbolat ve İzmit mebusu Şükrü Bey'e değinilerek yeni fırkanın İttihat Terakki ile bağlantısına *"hem evet hem hayır"* diyordu. Ziya Hurşit ve eski Ankara Valisi Abdulkadir Bey'de Fırkanın kuruluşunda yer alan isimlerdi. [217]

2.2. TPCF'nin Meclis Faaliyetleri

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasındanbeş gün sonra başvekil İsmet Paşa sağlık sorunlarını gerekçe göstererek istifa etti.[218] 22 Kasım 1924'te İsmet Paşa'nın yerine Ali Fethi Okyar başvekillik görevine geldi.[219] İsmet Paşa'ya göre daha ılımlı ve uzlaşmacı olan Ali Fethi Okyar'ın bu göreve getirilmesinin nedenini Cumhuriyet Halk Fırkası'ndaki istifaların önünü almak olarakta yorumlayanlarda olmuştur.[220] Bir yazısında İsmet Paşa'yı eleştiren Ahmet Emin Yalman;[221] *"Bu değişiklik bir isim değişikliği değil, Fethi Bey'in geçmişteki siyasi hayatı, usul ve kanuna olan taraftarlığıdır."* diyecekti.

Mustafa Kemal Paşa Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'na takındığı tutum hakkında 11 Aralık'ta İngiliz gazeteci Maxwell Macartney'e bir mülakat verdi, aynı mülakat Türkiye'deki Hakimiyeti Milliye gazetesinde de yayınlandı. Mustafa Kemal Paşa burada: Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası üyelerini, samimiyetsizlikle suçlamış,

---

[216] E.J. Zürcher *Modernleşen Türkiyenin Tarihi*, s.250; E.J. Zürcher *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, s.158-159; M. Goloğlu *Devrimler ve Tepkiler* s.71; E.J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 214

[217] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler, İttihat Terakki, cilt 3* Hürriyet vakfı yayınları, 1989, s.59; M. Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931*) s.103

[218] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 10.Cilt, 11.Birleşim s.358
Birçok kaynakta İsmet Paşanın istifası Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasın kuruluşundan 3 gün sonradır diye yazmaktadır. Doğrusu 5 gün olmalı çünkü TPCF 17 Kasımda kurulurken İsmet Paşa'nn istifası 20 kasım değil 22 Kasımda olmuştur. Ayrıca E.J. Zürcher Mili Mücadelede İttihatçılık, kitabında 21 Kasım yazmaktadır. 20 Kasım yazan Kaynaklar: Halit Kaya, *Refet Bele*, İstanbul 2010 s,191-192; E.J. Zürcher, *Milli mücadelede İttihatçılık* s. 211; Sümer Kılıç, *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi?* İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması İstanbul 1994 s. 22; M. Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931*) s.105; E.J.Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, s. 87 Ayrıca Zürcher'in bu eserinde Ali Fethi'nin 21 Kasımda başlamış olduğu başvekillik görevi 22 Kasım olmalı. (TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 10.Cilt, 11.Birleşim s.375

[219] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 10.Cilt, 11.Birleşim s.375

[220] M. Tunçay, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931*), s. 106

[221] Vatan, 23.11.1924

onların halkı kandırdıklarını ve irticacı olduklarını söylemiştir. [222] Ayrıca Nutuk'ta[223] da tepkisini, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasının; *"Fikirlere ve dini inanca saygılıdır maddesinin, Halk Fırkasını dinsizlikle suçlamak olduğunu, Cumhuriyetin doğduğu gün boğmak isteyenlerin fırkanın adına Cumhuriyet ünvanını vermeleri ne derece samimi olabilir?*" diyerek dile getiriyordu.

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığına Kazım Karabekir getirildikten sonra, başkan vekilliklerine Rauf ve Dr. Adnan Beyler, genel sekreterliğe de Ali Fuat Paşa getirildi. Bu yeni parti çok kısa sürede faaliyette kalarak, varlığını altı buçuk ay kadar sürdürmüştür[224]. Bu sürede Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası mensupları mecliste birçok tartışmaya katıldı.

1925 yılı iktidar ve muhalefet açısından zor bir yıldı. Farklı konulardaki tartışmalar hep devam etti. Daha önce *"Paşalar Komplosu"* olarak bahsettiğimiz üzere Musatafa Kemal Paşa, mebus kumandanlarının istifasını istemişti. Bursa'da istifa eden Ali Hikmet Paşa'nın yerine Aralık'ta yapılan ara seçimde Bursa doğumlu Nurettin Paşa, Nam-ı değer Sakallı Nurettin Paşa seçildi. Seçim anlaşmazlıklarını inceleyen 2. Şube; askeri personel ve devlet memurlarının seçimlerin ilanından itibaren on gün içerisinde istifa etmelerini öngören maddesini gerekçe göstererek seçimleri iptal etti.[225] Bunun üzerine 17 Ocak'ta muhalefet vekilleri Osman Nuri, Feridun Fikri (Dersim) ve Abdullah Azmi (Eskişehir) Beyler kararın haksızlığını savunmuşlardır. Yapılan oylamada 130 red, 56 kabul ve 2 çekimser oyla seçimin hükümsüz olduğu karara bağlandı.[226] Yenilenen ara seçimlerde Cumhuriyet Halk Fırkası aday göstermemiş, Sakallı Nurettin Paşa oyunu artırarak seçimi kazanmıştır. Seçildiğine dair mazbatası da 3 Martta okunmuştur[227]

31 Ocak'a gelindiğinde Ergani Mebusu Kazım Vehbi Bey İstanbul Darulfünun'da Tıp ve Hukuk öğrencileri arasında çıkan kavganın sebeplerini öğrenmek ve alınacak tedbirlerle ilgili bilgi almak için önerge verdi.[228] 3 Şubatta devam eden görüşmelerde TPCF mensubu Ahmet Muhtar Bey'in Kız Öğretmen Okulunu ziyarete

---

[222] H.Özoğlu, *,Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn ve İzmir Suikastı*, s.122; E.J.Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası* s.197-201
[223] Nutuk, s.889
[224] T. Z.Tunaya *Siyasi partiler* Cilt 3 s. 610
[225] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 12.Cilt, 35.Birleşim s.96-97
[226] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 12.Cilt, 36.Birleşim s.131-153
[227] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 15.Cilt, 74.Birleşim s.316
[228] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 13.Cilt, 43.Birleşim s.3

gelen Macar öğrencile ile yapılan dans hakkında bilgi isteyen sorusu bunu takip etti.[229] Maarif Vekili Şükrü Saraçoğlu Bey'in cevabından sonra söz alan Muhtar Bey mecliste yaptığı konuşmada, Darülfünun Emini (Rektör) İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun Tramvay ücretinde indirim isteyen öğrencilerin yaptığı gösterilerden sonra söylediği : "*Ben de onlarla beraber kan dökeceğim* " sözlerine ve "*Avrupa'ya gidecek öğrencilerin yanlarında kimse olmadan kadınlı erkekli gitmelerine*" tepki göstermiştir.[230]

Meclisteki çalışmalar ve tartışmalar sadece güncel konularla sınırlı değildi. Mili Mücadele'den sonra sağlanmış sükûnet ortamında Tüm askeri işlerin koordine edileceği bir Yüksek Askeri Şura kurma kararı alınmıştı. 9 maddeden[231] oluşan kanunla ilgili önergeyi Hükümet adına meclise başvekil Ali bey sundu. Bu konu hakkında konuşan Mustafa (İzmir) Bey kanunu savunmuş[232], Alman ve Fransız sisteminin böyle olduğunu söylemiştir. Daha sonra TPCF adına kürsüye gelen Kazım Karabekir;[233] teklif edilen önergenin Birinci Dünya Savaşı'nda geçerliliğini yitirmiş Alman modeline benzediğinden başarılı olmayacağını, ayrıca Müdafaa-i Milli Vekili, Bahriye Vekili, Erkan-ı Harbiye Reisi ordu müfettişleri ve Bahriye Kumandanı'nın hepsinin Cumhurbaşkanın başkanlığı altında olmasının yani kumanda ve siyasetin yek bir kişinin elinde olmasının sakıncalı olduğunu söyleyerek; "*Napolyon, asker kumandanı olmak üzere zaferler yaratmıştır. Kaideler koymuştur. Napolyon İmparator olarak Viyana Kongresinde memleketini mahvetmiştir, ezdirmiştir. Çünkü kumanda ve siyaset aynı zatin elindedir*" diyerek konuşmasını sürdürmüş ve Cumhurbaşkanı'nın konseyin başkanı olmasına karşı çıkmıştır

TPCF Mensupları, Hükümetin Bahriye Vekaleti kurulması ile ilgili kanun önerisine karşı çıkmalarına rağmen Kanun 137 kabul, 24 red oyuyla kabul edilmiştir.[234]

2.3. Deli Halit Paşa'nın Öldürülmesi

9 Şubat tarihinde Meclis'te üzücü bir olay yaşanıyordu. Ardahan Mebusu Halit Paşa, Meclis binası içinde, ağır yaralanacak şekilde vuruldu. İhtimal ki olayı basının duymaması için Halit Paşa hastaneye götürülmedi ve ilk tedavisi Aydın Mebusu Dr. Reşit Galip tarafından yapıldı. Daha Sonra İstanbul'dan gelen Orhan Abdi Bey ve Opr.

[229] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 13.Cilt, 46.Birleşim s.96
[230] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 13.Cilt, 46.Birleşim s.96-97
[231] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 12.Cilt, 41.Birleşim s.334
[232] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 12.Cilt, 41.Birleşim s.336-337
[233] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 12.Cilt, 41.Birleşim s.338-344
[234] TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 11.Cilt, 28.Birleşim s.303

Süreyya Bey, Meclis binasında Halit Paşa'yı tedavi ettiler. Buna rağmen Halit Paşa yine hastaneye kaldırılmadı ve 2 gün sonra 14 Şubat gecesi ansızın zatürreden öldü diye haber yayıldı. Böylece olay herkes tarafından duyuldu. Kel Ali (Çetinkaya), Halit'in saldırısına uğradığını ve kendisini korumak için vurduğunu söyledi. Gümüşhane Mebusu Zeki Kadir Beyoğlu aslında Halit'i arkasından vuran gerçek katilin CHF Rize mebusu Rauf olduğunu Ali Bey arkadaşını korumak için suçu üstlendiğini söyler.[235] Aynı kanıyı destekler şekilde Dr. Rıza Nur'da şöyle der; *"Halit, Kel Ali'yi almış, Rauf sırtından vurmuş, Mustafa Kemal derhal Meclis'e gelmiş, Necmeddin Molla'yı çağırarak bir çare bul demiş. O da Kel Ali nefsi müdafaa esnasında vurdu diye zabıt varakası yapmış ve Kel Ali'yi beraat ettirmişlerdir. Havadise göre bu olayı tertip eden Mustafa Kemal'di."*[236] Ahmet Faik Günday[237] olaya karışanlarla ilgili olarak *"Kel Ali, Kılıç Ali, Laz Rauf ve Adana Mebusu Avni Bey"* isimlerini vermektedir. Olay hakkında ciddi bir soruşturma yapılmadığı için gerçek ortaya çıkarılamamıştır.

17 Şubat 1924'te Meclise verilen Aşarın kaldırılmasına ilişkin oylamada her ne kadar TPCF ve CHF birlikte kabul oyu verseler de TPCF mensubu Ahmet Muhtar[238] (Trabzon) Bey Aşar Vergisi'nin bu şekilde kabul edilmesine karşı çıkarak değişiklik yapılmamasını istedi. Ahmet Muhtar (Trabzon) Bey önerilerini açıklarken meclisteki vekiller olumsuz bir tutum sergilemişler ve ilgisiz kalmışlardı.[239] Aşar vergisi Ahmet Muhtar Bey'in red oyuna karşılık 151 kabul oyuyla kaldırıldı.[240]

2.4. Takriri Sükûn Kanunu ve Muhalefetin Bastırılması

Meclis çalışmalarına devam ederken 13 Şubat 1925 Cuma günü ortam oldukça gergindi. Diyarbakır'a bağlı Piran, şimdiki adıyla Dicle'de Şeyh Sait ve adamları tarafından kimilerince[241] ulusal, kimilerince de dinsel nedenlerle başlatılan isyan başlarda yerel askeri güçlere galip gelerek Diyarbekir'i kuşattı ve Palu ilçesiyle birlikte Elazığ merkezi aldı. İsyan daha basın ve kamuoyu tarafından bilinmiyor sadece küçük bir kesim tarafından biliniyordu. 21 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı Ankara'ya çağırdı.[242] 23 Şubat'ta meclise sunulan sıkı yönetim isteyen tezkereyle birlikte olay duyuldu. Vekiller mecliste *"İzahat isteriz."* diye bağırmışlardı. Ali Fethi

---

235 Ö.F. Lermioğlu, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*;s. 219; M. Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler s.105-112
236 Dr. Rıza Nur, *Hatıratım*, Altındağ yayınevi, İstanbul, 1964, cilt 4 s.1367-1368
237 S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, s.422
238 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 58.Birleşim s.8-10
239 Nevin Çoşar, "Aşar Vergisinin Kaldırılma Nedenleri" *Toplumsal tarih sayı*:35 Kasım 1996 s. 24
240 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 58.Birleşim s.96
241 Faroz Ahmed, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* s.75
242 S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları,* s. 455

Bey'in olmaması nedeniyle meclis başkanı tarafından celsenin ertesi gün saat 10'da görüşüleceğini[243] söylenmesine karşın konu ancak 25 Şubatta görüşülebildi. Başvekil Ali Fethi Bey önce konu hakkında meclise bir izahat verdi.[244] Daha sonra kürsüye Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası adına gelen Kazım Karabekir *"Dini kullanarak isyan edenleri lanetleyerek, böyle şartlarda yek vücut hareket etmeliyiz"* diyecekti. Neticede, Doğu Bölge'sinde sıkıyönetim ilanı kararı oy birliğiyle kabul edildi.[245] Aynı gün Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda değişiklik isteyen önerge görüşüldü ve *"dini ve dinin kutsal saydığı değerlerin siyasi gayelere alet edilmesi"* yasaklandı.[246]

Meclis'teki görüşmelerde Ali Fethi Bey'e ve TPCF 'ye büyük bir tepki vardı. Ali Fethi' Bey'in bu olayın üstesinden gelemeyeceğini görevi bırakması gerektiğini bile söyleniyordu.[247] Ali Fethi TPCF liderlerini özel olarak görüşmeye çağırdı. Ali Fethi İle görüşmeye Kazım Karabekir, Rauf (Orbay) gitti. İstanbul'da olan Ali Fuat Paşa'nın yerine de Dr. Adnan (Adıvar) gidecekti. Başvekil Ali Fethi üzgün bir şekilde fırka programındaki *"dini itikatlara hürmetkardır"* maddesinin, Şeyh Sait isyanını tahrik ettiği bahanesiyle, fırkayı kurucuları olarak kendilerinin dağıtmasını istedi. Buna cevap veren Kazım Karabekir; *" Teklifinizi kabul etmekte mazuruz…Fırkamızı mutlaka ortadan kaldırmak istiyorsanız bunu yapmak elinizdedir."* diyerek bu isteği kabul etmedi.[248]

2 Mart 1925 Cumhuriyet Halk Fırkasının fırka içi toplantısında, hükümetin aldığı tedbirleri yetersiz bulan bir grup, daha şiddetli tedbirlerin alınmasını istiyordu. Fırka toplantısına katılan Mustafa Kemal Paşa'da fikrinin böyle olduğunu söyleyince[249] Ali Fethi Bey ertesi gün meclisteki oturumda Fırka içinde desteği kaybettiğini söyleyerek istifasını verdi.[250] Hemen ardından söz isteyen Rauf (Orbay):[251] *" Bu hükümet üç-dört gün önce Meclisten onay aldı, şimdi neden istifa ediyor."* diyecekti. Ali Fethi'nin istifasından sonra 4 Mart'ta okunan tezkereyle İsmet Paşa göreve başladı.[252] İlk iş olarak da Harekat-ı Askeriye ve Ankara'da birer İstiklal Mahkemesi

---

243 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 63.Birleşim s.288
244 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 63.Birleşim s.306-308
245 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 63.Birleşim s.309
246 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 63.Birleşim s.311
247 O.S. Kocahanoğlu, *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları s.378*; M. Goloğlu, *Devrimler Tepkiler,* s.123
248 O. S. Kocahanoğlu *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları* , s. 379; Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* cilt I s. 143; E.J. Zürcher, bu görüşmeye, Kazım ile Adnan'ın gittiğini söylemektedir. Bu görüşmelerde bu isimlerin yanında Rauf ta bulunmuştur. E.J. Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet* s.118
249 O.S. Kocahanoğlu, *Rauf (Orbay)'ın Hatıraları,*386-387; M. Goloğlu, *Devrim ve Tepkiler* s.122-123
250 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 68. Birleşim s.110
251 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 68. Birleşim s.110
252 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 69. Birleşim s.127

kurulması kararıyla birlikte Takriri Sükun Kanunu çıkartıldı.[253] 7 Mart'ta yapılan seçimle de İstiklal Mahkemesi üyeleri seçildi.

Yetkisi sadece askeri harekat bölgesini kapsayan ve kararları meclis onayına tabi olmayan Doğu İstiklal Mahkemesi'nin üyeliklerine; mahkeme başkanı olarak Denizli Mebusu Mazhar Müfit Kansu, savcılığına Balıkesir Mebusu Süreyya Örgeevren, üyeliklerine Kozan Mebusu Ali Saip, Bozok Mebusu Avni, Kırşehir Mebusu Müfit Bey seçildi.[254]

Merkezi Ankara olan, kararları meclis onayına tabi ve harekat bölgesi dışındaki yerleri kapsayan Ankara İstiklal Mahkemesi'nin üyeliklerine de Afyon Mebusu Ali Çetinkaya (Kel Ali), Savcılığına Denizli Mebusu Necip Ali, üyeliklerine Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve Aydın Mebusu Necati Bey seçildi[255]. Bu isimlerden savcı Necip Ali dışında hiçbiri hukukçu değildi.[256]

Takriri Sükûn Kanunu çıktıktan sonra yapılan ilk icraat hükümetin yayın organı Hakimiyet-i Milliye ve Eski İttihatçı Hüseyin Cahit'in çıkardığı Tanin gazeteleri dışındaki bütün gazeteleri kapatmak oldu. 17 Nisan'da kapatılan gazeteler arasına Tanin de katılacak ve Hüseyin Cahit Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından Çorum'da ömür boyu sürgün cezasına çaptırılacaktı[257]

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası mensupları isyanın bastırılmasını koşulsuz olarak desteklemesine karşın, 31 Mart'ta görüşülen, *"İstiklal Mahkemesi'nce verilen idam kararlarının ordu kumandanlarınca hemen yerine getirilmesi"* ile ilgili önergeye karşı çıktılar. Ali Fuat Paşa, konuyla ilgili konuşan Recep Bey'e "*Yarım saattir nasihat veriyorsunuz, biraz da vaziyet hakkında malumat verseniz daha iyi olur."* diyecekti. Kazım Karabekir de *"bu aceleye"* bir anlam veremediğini söyledi. Sonrasında yapılan oylamada Terakki Perver üyelerinin red oylarına karşın tasarı halk fırkasının oylarıyla kabul edildi.[258]

Gelişen süreçte aldığı tedbir ve kararlarla hükümet isyana hakim oldu. 15 Nisan'da Şeyh Sait ve arkadaşları yakalandı ve 28 Haziran 1925'te arkadaşlarıyla birlikte idam edildiler. Şeyh Sait İstiklal Mahkemesi'ndeki *sorgusunda "Kürdistan*

---

253 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 14.Cilt, 69. Birleşim s.154-155
254 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 15.Cilt, 71. Birleşim s.198-226
255 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 15.Cilt, 71. Birleşim s.529-561
256 İ. Çalışlar, *Latife Hanım*, s.372
257 M.Tunçay *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931)* s.142-143, E.J. Zürcher, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası s.*126-127, M.Gologlu, *Devrimler ve Tepkiler* 145-151
258 TBMM Tutanak Dergisi, 2. Dönem Zabıt Cerideleri, 16.Cilt, 90. Birleşim s.207-216

Krallığı" yolunda değil, "*Allah yolunda*" ayaklandığını söylüyor ve başarılı olması durumunda din kurallarına dayanan bir devlet isteyeceğini söylüyordu.[259]

2.5. TPCF'nin Kapatılması

Ayaklanma bastırılmıştı. Şeyh Sait ve arkadaşları idam edilmişti. Ankara ve Doğu İstiklal Mahkemeleriinin yargılamaları ise halen devam ediyordu. 3 Mayıs'ta[260] Ankara İstiklal Mahkemesi, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması için hükümete başvurdu. Ama TPCF 'nin kapatılmasına neden olacak asıl darbe Şark İstiklal Mahkemesi'nden geldi. TPCF'nin Urfa- Siverek temsilcisi ve katibi eski bir asker olan emekli yarbay Mehmet Fethi Bey, dini siyasete alet etmekle suçlanıyordu. Duruşmalarda fırkayı suçlayacak herhangi bir delil olmamasına karşın[261] Mehmet Fethi Bey'e 5 yıl hapis cezası verilecek ve TPCF'nin Doğu Anadolu'da Şark İstiklal Mahkemesi'nin görev bölgesinde bulunan bütün şubeleri kapatılacaktı[262].

TPCF'nin kapatılması konusunda önemli çalışmalardan birini yapan ve TBMM arşivlerini kullanma imkanına sahip olan Ahmet Yeşil,[263] Mehmet Fethi Bey'i suçlayanların Cumhuriyet Halk Fırkası üyeleri olduğunu ve ifade verenlerin hepsinin birebir aynı ifadeleri verdiğini ve birbirleri dışında kimseyi şahit gösteremediklerini ve Mehmet Fethi Bey'in *"Onlar medreseleri kapattılar, şeriatı rafa kaldırdılar, biz şeriatı Muhammediye istiyoruz. Fırkamız dini ilerletecek. Gelin hep beraber çalışalım."* dediğini söyler.

Duruşmalarda dini siyasete alet ettiğine dair bütün suçlamaları reddeden Mehmet Fethi Bey suçlamaları kabul etmediğini, bu iddiaların CHF Urfa- Siverek Şubesi Reisi ve vilayetin Belediye Başkanı Mehmet Emin Bey'in uydurmaları olduğunu söyledi. Savcının TPCF'nin fırka programındaki *"dini itikatlara hürmetkardır"* maddesine ilişkin sorusuna *"Bu maddenin kanuna uygunluğuna karar vermek, BMM'nin sorumluluğundadır. Ben siyasi çalışmalarımda bu maddeye hiçbir zaman değinmedim."*[264] diyecek ve bu iddiaları reddedecekti.

---

259 M.Gologlu *Devrimler ve Tepkiler* s.142-143, MetinToker, *Şeyh Sait*, Akis Yayınları İstanbul 1968 s.123-129

260 2. Dönem 3. Yasama yılı 22 Nisan 1925'te sona ermiştir. 4. Yasama yılı 1 Kasım 1925 tarihlerinde başlaması nedeniyle bu başvurun meclisteki yansımaları hakkında bir görüşme mevcut değildir.

261 Bu yorum Mete Tunçay'a aittir. *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, (1923-1931),* S.146; Ergün Aybars, *İstiklal mahkemeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982* s.229- 241

262 E.Aybars , *İstiklal mahkemeleri*,s.229-241

263 Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde* i*lk teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası,* Cedit Neşriyat, 2002 s.356-376,

264 E.Aybars , *İstiklal Mahkemeleri*,s.229-241

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin ve Şark İstiklal Mahkemesi'nin hükümleri sonucu hükümet 3 Haziran 1925'te ülke genelindeki bütün TPCF şubelerinin kapatılmasına dair beş nedenden oluşan bir kararname yayınladı.[265] Bu kararnameye göre kısaca; *"Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nda resmi görevleri bulunan bazı şahısların, fırka programında bulunan dini inanç ve itikatlara hürmetkardır."* maddesiyle insanların dini duygularını kullandığı ve bu maddeyle kendilerini memleketi dinsizlikten kurtarıyormuş hissi veren gericilere destek sağladığı, bunun da ayaklanmaya ve birçok hadiseye yol açtığı belirtildi.

Esasında, *"TPCF'nin siyasal duruşu neydi, CHF'den ne gibi farklılıklar gösteriyordu, liderleri bir görüş etrafında mı birleşiyor yoksa CHF'ye muhalefetinden mi bu fırkaya katılmışlardı?"* Sorularını sormak gerekmektedir ama geneline baktığımızda Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın muhafazakar bir yapıya sahip olduğu inkar edilemez. Bu kanımızın doğruluğu programına da yansımıştır. CHF ve basın bazı maddeleri sosyal hayata müdahale olarak yorumlasa da TPCF'li üyelerin yeni kültür politikalarına karşı çıkmalarının sebebi *"Osmanlı Devleti'nin geçmişinden söz etmeden milli bir varlık kazanmanın mümkün olmayacağı"* görüşünde olmalarıydı.[266]

2.5. Kapatılma Sonrası

Türkiye'deki ilk yasal muhalefet olan TPCF'nin kapanmasının nedeni Şeyh Sait isyanıydı. Bu isyanın neticesinde TPCF'yi destekleyen İstanbul basının da birçok gazete kapatıldı. Bu süreçte Ali Fethi bey; Mustafa Kemal'e "*İsyanın kolayca bastırılacağını düşündüğünü, bu sebeple özel kanunlara ihtiyaç olmadığını ve elini kana bulamayacağını"* söylemesine karşın CHF içinde azınlıkta kaldığı için istifa etti.[267] Sonrasında ise başvekalete gelen İsmet Paşa sert önlemlere başvurdu ve neticede Meclisten geçen Takriri Sükûn Kanunu ile Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası kapatılacaktı. Terakki Perver'in kapatılması; İzmir Suikastı'ndan sonra gerçekleştirilen 1926 davalarına da yansımıştı. Savcı, TPCF'yi İTC'nin bir uzantısı olarak suçlamış ve suikastı hazırladığını iddia etmişti. Bu iddia hiçbir zaman kanıtlanamadı ama Terakki Perver mensubu altı mebus İzmir Suikastı nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nin Ankara yargılamalarında idam edilecekti.

---

[265] T. Z. Tunaya, *Siyasi Partiler* cilt 3 s.621-622, A. Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* s.488-490

[266] Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve siyaset*, iletişim yayınları. 4. Baskı, İstanbul, 1995, s.31

[267] S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları* s. 455; Osman Okyar, Mehmet Seyithanoğlu, *Atatürk, Okyar ve çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları* İş Bankası Yayınları, Ankara 2010 s.41; İsmail Göldaş, *Takriri Sükun Görüşmeleri*, Belge Yayın Evi İstanbul 1997, s.412

Takriri Sükun Kanunu Şeyh Sait isyanı nedeniyle çıkarılmıştı ama isyan bittikten sonra da uzun bir süre yürürlükte kaldı. Bu süreç siyasi ve sosyal yaşamda birçok şeyi etkiledi. İstanbul basınında gazeteler kapatılmış, bu gazetelerin sahipleri ve yazarlarından toplam 10 kişi göz altına alınmıştı. Daha sonra gazeteciler serbest kaldı ama, gazeteleri kapalı kalacaktı.[268]

Takriri Sükun Kanunu'nun kabul edilişinin 4. yılında 4 Mart 1929'da kaldırıldı.[269] Geçen bu süre zarfında ülke genelinde çok büyük bir sessizlik hakim oldu, muhalefet susturuldu, meclisteki oylamalarda bile mebuslar bir kanun hakkında farklı görüşte iseler, bunun nedenlerini ortaya koyan bir konuşma yapmaktan çekindiler ve tepkilerini oylamaya katılmayarak gösterdiler. Öyle ki, katılımın yetersiz olmasından dolayı teklif ve kanunların hiçbiri ilk turda yeterli oyu alamadı ancak diğer turlarda salt çoğunlukla kanunlaşabildi.[270]

[268] M.Gologlu, *Devrimler ve Tepkiler*, s. 149-151
[269] F. Ahmed, *Modern Türkiyenin Oluşumu*, s.76
[270] M.Gologlu, *Devrimler ve Tepkiler* s. 237-238

III. BÖLÜM

İZMİR SUİKASTI PLANI VE YARGILAMALARI

İzmir suikastına giden yolun başlangıcı Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasıdır. Şeyh Sait isyanından dolayı hükümetin çıkardığı Takriri Sükun Kanunu'yla beraber siyasal muhalefet ve muhalif İstanbul basını, İstiklal Mahkemesi kararlarıyla etkisiz hale getirildi. Muhalefetin kontrol altına alınmaya çalışılmasına karşın kapatılan TPCF'ye mensup vekiller oylamalarda birlikte hareket ettiler.[271] Meclis dışında ise hükümet, İttihat Terakki'nin canlandırılıp tekrar muhalefete getirilmesi endişesini taşıyordu. Bu durum iktidar için büyük bir tehlikeydi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendini fesheden İttihat Terakki faaliyetlerini Karakol[272] gibi gizli cemiyetlerle sürdürdü. Bu örgütlerin üyeleri ve liderleri hala etkinlerdi. Ülke yönetiminde de hala İttihatçı olarak adlandıracağımız bu kişiler bulunuyordu. Buna karşın İttihatçıların liderleri olan Eski İaşe Nazırı Kara Kemal, Maliye Nazırı Cavit Bey İstanbul'da muhalif konumdaydılar. Ayrıca CHF'den mebus olarak seçilen bazı ittihatçılardan, daha sonra TPCF saflarına katılanlar da olmuştu.

1926 yılında doruğa çıkan bu muhalefet, İzmir Suikastı planı sonucunda 19 kişinin idamı ve bir o kadar insanın mahkumiyeti ile neticelenecekti. Bu suikast girişimi her ne kadar gerçekleşmeyip plan aşamasında kalsa da sonucu çok ağır olmuştu. Hükümet bunu bir nevi, muhalefeti tasfiye etmek için kullandı. Bu suikast planınn birinci derece sorumlusu olarak da Ziya Hurşit geliyordu.

3.1. İzmir Suikastı Planı ve Ortaya Çıkışı

İzmir Suikastı gerçekleşmemiş, teşebbüs bile olmadan fikir aşamasında kalmıştır. Ceza hukukunda teşebbüs; failin suç işlemek üzere icra hareketlerine başlamış olmasına karşın elinde olmayan nedenlerle kanuni unsur içinde tanımlanan sonucun gerçekleşmemiş olmasıdır[273]. Bu nedenle İzmir Suikastı'nı, teşebbüs, girişim veya sadece suikast olarak adlandırmak kavram olarak yetersiz ve sakıncalıdır. Bu nedenle şimdiye kadar yazılan kaynaklarda "*İzmir suikastı-teşşebbüsü-girişimi*" olarak

[271] M.Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler s.151
[272] Karokol cemiyeti ile ilgili Birinci bölümde bilgi verildi
[273] Ayhan Önder, *Ceza hukuku Genel Hükümler* Cilt: II, Beta Basımevi, İstanbul, 1992, s.451

kullanılan ifadeyi, faillerin henüz hiçbir icra hareketlerine başlamamış olmaları nedeniyle "*İzmir Suikastı planı*" olarak adlandıracağız.

Mustafa Kemal 7 Mayıs 1926'da geniş bir yurt gezisine çıktı.[274] Konya'ya uğradıktan sonra 10 Mayıs'ta Mersin'e vardı. Mersin bölgesindeki ziyaretinden sonra Bursa'ya gelen Mustafa Kemal, 14 Haziran'a kadar burada kalacaktı. Bu süre içinde Mustafa Kemal Paşa'nın gezisi pek hoş geçmedi. Reformların uygulanmasında, özellikle şapka kanununda İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği kararlar halkın tepkisini çekiyordu.[275] Halkta da genel bir huzursuzluk vardı. Reformlar ve ekonomik durumdaki bozukluk nedeniyle bazı protesto gösterileri yapılıyordu.[276] Ayrıca, 5 Haziran'da imzalanan Ankara antlaşmasıyla Musul meselesi İngiltere'nin lehine çözülüyor[277] ve Irak'a bırakılıyordu[278]. Lozan'da Musul meselesi görüşülürken mecliste en büyük tepkiyi Topal Osman Tarafından öldürülen Ali Şükrü Bey ile Suikast planı'nın baş faili *"Kimse sözümüzü kesemez sonuna kadar konuşacağız"* diyen Ziya Hurşit göstermişti. yükselen muhalefet iktidar açısından bir tehlike arz ediyor ve bazı grup ve kişilerde oluşturduğu birikim, her an patlama eğilimi içinde bulunuyordu.[279]

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'dan sonra 15 Haziran'da Balıkesir üzerinden İzmir'e gelmeyi planlanmıştı.[280] Ancak yola çıkışını beklenmedik şekilde 1 gün erteledi. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kararı herkesi şaşırtacaktı.[281]

15 Haziran'da Giritli Şevki isimli bir kişi İzmir Valiliğine ihbarda bulundu. İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa[282]; Mustafa Kemal Paşa'ya *"15 Haziran'da bir suikast girişimi olduğunu ve İzmir'e hareketlerinin ertelenmesi"* gerektiğini söyledi.[283] Kazım Dirik 'in Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafı bulamadık bu sebeple 15 Haziran

---

274 Funda Selçuk Şirin, İmpratorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Aydın, Tarihçi Kiyapevi, İstanbul 2014, s.351

275 E.J. Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık* s.216, Kemal Arı "İzmir'deki Suikast Girişimi sırasında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşıladığına İlişkin Bir Anı" *Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü Dergisi* Cilt I Sayı 1 s. 248, M. Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler s.174-176

276 E.J. Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık*, s.. 214

277 Antlaşma sağlandıktan sonra Kazım Karabekir bu meselenin bu şekildeki çözümünden dolayı, *"teessürlerimizi sunmaktan başka yapacak bir şey kalmamıştır*" diyecekti. Mim Kemal Öke, Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926, İstanbul, 2003, s.343

278 Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi,* İnkılap Yayın Evi, Ankara 2001, s.162

279 K. Arı "İzmir'deki Suikast Girişimi Sırasında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir Gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşıladığına İlişkin Bir Anı" *s. 251*

280 F. Kandemir, *,İzmir Suikastının İç yüzü,* İstanbul 1955 Ekicigil Yayınları Cilt 1 s.4-5; H. Özoğlu,*Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, 150'likler, Takriri sükûn ve İzmir Suikastı*, s. 170 E.J. Zürcher, *Mili Mücadelede İttihatçılık*, s. 216, M. Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler* s.210

281 Bu yaşananlardan sonra suikast planı ortaya çıktı ve karışanların ifadesine başvuruldu. Bu ifadelerin birçoğunda Cumhurbaşkanlığından gelen belgelerdeki bilgileri kullandık.

282 Yücel Özkaya 1991 de yazdığı makalede bu tarihi 14 Haziran olarak vermektedir. Doğrusu 15 Haziran olmalıdır. Yücel Özkaya, "*İzmir Suikastı*" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.22, C.VIII, Kasım 1991, s.22

283 F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü Cilt 1* s.4

olarak verilen tarihin doğruluğundan emin değiliz. Bu tarih bazı kaynaklarda 17 Haziran olarak verilmektedir.[284] Fakat Giritli Şevki'nin Kazım Dirik'e verdiği ihbar mektubunun tarihi elimizde bulunan belgeye göre 15 Haziran dır.[285] Dolayısıyla 17 Haziran tarihi doğru değildir. Bu veya buna benzer bir telgraf ihbar mektubundan önce Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisini ertelemeden[286] çekildiyse bu bize suikast planının daha evvel devlet erkanınca bilindiğini gösterecektir ama elimizde bu kanaati doğrulayacak bir belge yoktur.

Giritli Şevki'nin Kazım Dirik'e verdiği ihbar mektubunun orijinali şöyleydi :[287]

Gazi Paşa Hazretleri'ne

Bendeniz Yunan Harbinde Sarı Efe Edip Bey'in arkadaşı idim. Dün akşam haber gönderdi. Bir yere gittim. Orada tanıdığım Hilmi isminde bir zabit ile hiç tanımadığım sonradan anladığım sabık Lazistan Mebusu Ziya Bey isminde birisi vardı ve size suikast edecekleri ve onlara muavenet etmekliğimi teklif ettiler. Bendeniz hemen orada işlerini bitirmek şiddetle fikrimden geçse de daha evvel halaskarımıza haber vermek daha iyi olacağını hissettim ve muavenet edeceğimi söyledim ve bütün plan ve arkadaşlarını anladıktan sonra ayrıldık. Buranın zabıtasına emin olmadığım için doğrudan doğruya zat-ı alinize haber veriyorum. Planlarını anlatmak için yazım az olduğundan emir buyuracağınız zata şifahi anlatmaya hazır olduğumu arz ile hürmet eylerim.

Giritli Şevki

15 Haziran 1926

Giritli Şevki'nin verdiği mektup da sadece Ziya Hurşit'in ismi vardı. Buna rağmen Giritli Şevki'nin verdiği bilgilerle öteki suikastçılar de İzmir'de çeşitli otellerde ele geçirildiler. Suikast planının sorumlusu olarak sabık Lazistan Mebusu Ziya Hurşit

---

[284] Mahmut Goloğlu ,Azmi Nihat Erman, Fahrettin Altay, İbrahim Aslan, Orhan Erinç, Orhan Koloğlu, Şerafettin Turan Mustafa Kemal'in 17 Haziranda İzmir'de olacağını söylemektedir bu tarih doğru bir tarih değildir. M. Goloğlu, *Devrim ve Tepkiler*, s.210; A.N. Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s.14; F. Altay, *10 Yıl Savaş ve sonrası: Görüp Geçirdikleri, s*: 417-418; İbrahim Aslan, Atatürk Silifke'de: 88-104,;Orhan Erinç, Atatürk'ün Emniyet Müdürü, Ekrem Baydar S. 155; Orhan Koloğlu "İzmir Suikastında Son Hesaplaşma," , *Popüler Tarih Dergisi*,Haziran 2001, Haziran 2001, s.42; Şerafettin Turan, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik, Bilgi Yayın evi, İstanbul 2004, s.440

[285] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1000, A-V-2, D 79-5, F 15

[286] Zürcher, Musatafa Kemal'in İzmir'e gelişinin bir gün ertelemesinin sebebini suikasttan haberdar olabileceği ihtimali olabilir demektedir; Ali Fuat paşa; " Giritli Şevki'yi suikastçılarla tanıştıran ve ortadan kaybolarak suikastı ihbar etmesine neden olan *Sarı Efe Edip daha önce hükümet ajanı olarak çalışmış ve yine bu durumundan şüphelenilebilirdi*." diyerek böyle bir ihtimalden O da bahsetmiştir.; Hakan Özoğlu Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretini bir gün ertelemesinin sebebini *"beklenmedik bir şekilde*" olarak yorumlamaktadır. E.J. Zürcher , "*Milli Mücadelede İttihatçılık*",s.216; A. F.Cebesoy *, Siyasi Hatıralar* cilt 2 s. 212-214 H. Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn Ve İzmir Suikastı* S.170

[287] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1000, A-V-2, D 79-5, F 15

idaresindeki Çopur Hilmi, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf aynı gün yakalandı. Yine yakalananların verdiği ifadelerle Ankara ve İstanbul'da suikast planı ile alakası olanların yakalanmalarına başlanacaktı.[288] Tutuklananların her biri İzmir Polis Müdüriyetinde ayrı bir odaya yerleştirildi.[289] Suikast planı ilk başta Balıkesir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya haber verildi ve diğer kimselerden gizli tutuldu. Başvekil İsmet Paşa, Dahiliye Vekili Recep Bey, İstanbul Valisi Süleyman Sami Efendi ve Polis Müdürü Alim Bey bu olaydan kendilerine 16 Haziran'da çekilen telgrafla haberdar oldular.[290]

Giritli Şevki, yukarıda ismi geçen kişilerin suikasttan sonra teknesiyle Yunanistan'ın Sakız Adası'na kaçırılmasından sorumluydu. Ancak Mustafa Kemal'in İzmir'e varışının beklenmedik şekilde bir gün gecikmesi ve kendisini Ziya Hurşit ve diğerleriyle tanıştıran Sarı Efe Edip'in[291] ortadan kaybolması nedeniyle Suikast planının anlaşılmış olduğundan korkarak Vali Kazım Dirik'e bahsettiğimiz mektubu vermiştir.[292] Ali Fuat Paşa bu durumu farklı yorumlamaktadır: *" Giritli Şevki'yi suikastçılarla tanıştıran ve ortadan kaybolarak suikastı ihbar etmesine neden olan Sarı Efe Edip daha önce hükümet ajanı olarak çalışmış ve yine bu durumundan şüphelenilebilirdi."* Buna rağmen suikast planından sonra idam edilmesinin sebebini ise *"bu hizmet esnasında ya yanlış bir hareketine, yahut başka bir sebebe bağlanabilir* " diyerek yanıtlıyordu.[293] Eğer bu iddiası doğru ise Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e gelişini neden bir gün ertelediğini anlayabiliriz.

Gaffarzade Oteli'nde kalan Ziya Hurşit ihbardan sonra gece yarısı uyku halindeyken gözaltına alındı. Herhangi bir mukavemette bulunmadan silahları ve bombaları kendi eliyle teslim ederken[294] başka bir otelde de Laz İsmail, Çopur Hilmi ve Gürcü Yusuf yakalanıyor ve ifadeleri alınmak üzere polis müdürlüğüne getiriliyordu.

---

288 F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç yüzü, Cilt 1* s.4
289 Cavit Bey, İdama Beş Kala, s. 62
290 Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1000, A-V-2, D 79-5, F 8-1
291 Sarı Efe Edip'in durumu "Suikast planından Sonra Sarı Efe Edip ve Suikast planı Hakkında Söylenenler" başlığı adı altında değerlendirilmiştir.
292 Cemal Avcı, "İzmir Suikastı*", http://atam.gov.tr/izmir-suikasti-2/ , Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* sayı 28 F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç yüzü Cilt 1* s. 16; Orhan Erinç, *Atatürk'ün Emniyet Müdürü, Ekrem Baydar* İstanbul 2010 s.155
293 A. Cebesoy *, Siyasi Hatıralar* cilt 2 s. 212-214
294 Mango, Andrew, *Atatürk Modern Türkiyenin Kurucusu*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1992, s.515

Ziya Hurşit 16 Haziran'da verdiği ilk ifadede; "*İzmir'e iş aramaya* [295]*geldiğini, Giritli Şevki Bey'in evine gittiğini, Laz İsmail'i askerden tanıdığını, Karşıyaka kulübünde Kilisli Rasih Bey ile İzmir Milli Eğitim Müdürü Saruhan Mebusu Abidin Bey ile görüştüğünü söyledi. Kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmeyip suikastı inkar etti*."[296] Ziya Hurşit 16 Haziran'da ki ifadesinde suikastı inkar etmesine karşın, Feridun Kandemir *"İzmir Suikastı'nın İç Yüzü"* adlı eserinde bu ifadeden bahsetmeyip Ziya Hurşit için odasında bulunan silah ve bombaları iade etmiştir demesi kaynakların doğruluğu noktasında bir kafa karışıklığına sebep olmaktadır. Bir başka hususta Ziya Hurşit'le Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmededir. Şöyle ki; Feridun Kandemir hiçbir kaynak göstermeden olayı şöyle nakleder; 16 Haziran'da İzmir'e gelen Mustafa Kemal Paşa Ziya Hurşit'le görüşmek ister ve ona şu soruyu sorar: "*Ziya Hurşit! Seninle uzun zaman arkadaşlık ettik, bir gaye uğruna çalıştık. Nedir bu suikast ? Hem şebekenin ele başısı, ruhu imişsiniz öyle mi?"* Bu soruya Ziya Hurşit *"Öyle doğrudur, suikast yapmaya geldim ama fikirde kaldı*." diye cevap vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın *"Sizden bunu beklemezdim."* sözleri üzerine Ziya Hurşit *"Hayat beklenmedik şeylerle doludur Paşam. Ne yapayım ki, karşınızda bu vaziyette, suçlu olarak bulunuyorum. Ne diyebilirim? "* diye cevap vermiştir.[297] Aynı görüşmeyi hatıratında anlatan Kılıç Ali Mustafa Kemal Paşa'nın *"Bu kadar ileri gitmenin sebebi neydi, nedir bu suikast* " sorusuna, Ziya Hurşit'in karşılık olarak hiçbir cevap vermediğini yazmaktadır.[298] Bu da kaynaklardaki başka bir çelişkidir. Ayrıca Suikast planından 16 Haziran'da Ankara'da bulunan Kılıç Ali'nin ve gazeteci Feridun Kandemir'in İzmir'de geerçekleşen bu görüşmeye şahitlik etmesi mümkün değildir. Kanaatimizce her iki yazarda başkalarından dinlediklerini nakletmektedir. Ziya Hurşit ile Mustafa Kemal Paşa arasında gerçekleştiği iddia edilen bu konuşma ile ilgili elimizde güvenilir bir belge bulunmamaktadır.

Aynı gün Giritli Şevki, Laz İsmail, Gürcü Yusuf'un da ifadesi alınacaktı. İlk sorgulamaya alınan Giritli Şevki ifadesinde: "*Gazi Paşa'nın İzmir'e muvaasalatı (geleceği) günü yapılacak suikasta yardımı teklif etti kabul ettim. Bunun tertibatını Gazi Paşa'ya yazdığım bir mektupla Vali Paşa'ya ihbar ettim. Sabık Mebus Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, benim evimde toplandılar. Bir defa da Tikveşli*

[295] Aynı belgeyi Gazi Paşa'ya suikast isimli eserinde Uğur Mumcu "İzmir'e Vali aramaya geldim" diye okumuştur. Doğrusu iş aramaya geldim olmalıdır. Uğur Mumcu, Gazi Paşaya Suikast, Umag vakfı Yayınları, İstanbul, 1992 s. 5

[296] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-4

[297] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç yüzü cilt 1* s. 19

[298] Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* Der. H.Turgut s.424

İdris'in bahçesinde görüşerek, Paşa'nın muvassalatı günü Kemeraltı[299]*'ndaki dört yol ağzındaki Gaffarzade Oteli'nin altındaki Berber Nuri'nin (Çopur Hilmi'nin biraderi) dükkanına tabanca ve bombalarla taaruz edecekler suikasti müteakip otomobil ve benim motorumla adalara kaçacaklardı*.[300]

Şevki'nin ifadesi Suikast planının öncesini de ortaya koyuyordu. Şevki devamla; "*Esasen Suikast Ankara'da yapılacak iken mukim kalmış. İstanbul Mebusu Rauf Beyin'de haberi varmış üye bulunmayayım diye Avrupa'ya gitmiş; Millet Meclisi Reisi Kazım (Özalp) Paşa'nın 'da haberi ve onayı varmış."*[301] diyerek ifadesini tamamlayacaktı. Burada dikkat çeken husus ifadelerde Kazım Özalp'in adı geçmesine rağmen hiçbir zaman kendisinin ifade ve tanıklığının alınmamış olmasıdır.

Laz İsmail ifadesinde:[302] "*Geçen kış Ziya Hurşit, Laz İsmail'i Ankara'ya götürmüş ise de ismini bilmiyor görürse teşhis edebilirmiş. Ankara'da Gazi Paşa'ya suikast yapılacağından kati olarak kendisine bahsetmemişler. Bu sefer de Ziya Hurşit kendisini İzmir'e soyguna götürmüş ancak İzmir'de kati olarak Gazi Paşa'ya suikast yapılacağını Ziya Hurşit söylemiş. İzmir içtimalarında (toplantılarında) Yusuf, Hilmi ve Ziya hazırmış. İsmail mukarreren (sonradan) vaki olan ifadesinde; Şükrü Bey'in İstanbul'dan hareketlerinde vapura geldiğini ve Ziya ile görüştüğünü, kendisinin konuşmadığını söylemiştir. İstanbul'da Ziya ile birlikte Şükrü Bey'in evine gitmiş."*

Gürcü Yusuf ise alınan ifadesinde:[303] "*Kışın Ziya Hurşit ve Laz İsmail beni Ankara'ya götürdüler. Yedi sekiz gün kaldım. Gazi Paşa'ya suikast teklif ettiler. Ziya'nın biraderi mebus Faik Bey mani oldu. Ziya'yı ve beni İstanbul'a gönderdi. Mebus Rauf, Avrupa'da bulunayım siz ne yaparsanız yapınız demiş. On-on beş gün evvel Mebus Şükrü Bey'in Şişli'deki evinde toplandık. Burada İzmir Suikastı kararlaştırıldı. Geçen cumartesi İstanbul'dan hareketimizde Şükrü Bey silahları vapura getirdi. Ben hemen Tahsin nam-ı müstear ile tedarik ettikleri bir nüfus tezkeresi ile geldim. Şükrü Bey'le İstanbul'da hanesinde, tramvayda ve Beyoğlu'nda görüştüm. Bana hareketten evvel yüz lira verdiler. Sonra için de memuriyet vaat ettiler. İzmir'de Gaffarzade Oteli'nde Karşıyakada bir gazinoda konuştuk. Edip Bey'le Ziya görüştü. Biz Edip Bey'le görüşmedik. İzmir'e muvassalatı günü Gaffarzade Oteli'nden ve Berber*

[299] Günümüzdeki adı "Anafartalar Caddesi", O dönemdeki adı caddedeki Mevlevi dergâhı nedeniyle "Mevleviler Sokağı**"** dır
[300] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-3
[301] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-3
[302] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-3
[303] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-3-4

Nuri'nin dükkanından Gazi Paşa'ya hücum edecekler. Mebus Şükrü Bey Suikast cemiyetinde Şükrü Naili Paşa bahsetmiş paşa da siz muvafık olunuz sonra ben askerle sizin tarafa geçeyim. " demiştir.

Çapur Hilmi ise ifadesinde, Edip'in çiftlik kahyası olduğunu söylemiş ve "*Buraya gelişinin eseri olarak bu işe karıştırıldığını*" söyleyerek inkar etmiştir. [304]

16 Haziran'da alınan bu ifadeler, 17 Haziran'da Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Hayati, Seryaver Binbaşı Nasuhi, Başkatip Tevfik Bey, İzmir Valisi Kazım Paşa'nın imzasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya gönderildi[305]. Kandemir'e göre 16 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa Ziya Hurşit'le yukarıda yazdığımız görüşmeyi gerçekleştirdikten sonra 17 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'yla tekrar görüşüyor. Kandemir bu görüşmenin sabah olduğunu söylemekte.[306] Elimizdeki belgeye göre bu görüşme saat 19.00'da gerçekleşiyor. Ziya Hurşit burada, Mustafa Kemal Paşa'ya :[307] "*Dün eski arkadaşlığımızdan bahsetmeniz beni müteessir ettiği için her şeyi açık söyleyeceğim. Ben teceddüd (yenilik) ve cumhuriyet aleyhtarı değilim. Yalnız vatanperverliğin bazı şahıslara istishar (uygun) ettirilmesine karşıyım. Ben yabana atılacak bir kimse değilim. Evet suikastı biz yani ben İzmit Mebusu Şükrü Bey Abdulkadir'le tertip ettik. Şükrü Bey'in evinde toplandık. Laz İsmail ve Yusuf masumdurlar. İsteyerek yapmıyorlardı. Onlar bize cürm yapmayız, paralı iş varsa varız, yapalım diyorlardı. Geçen kış filhakika (doğrudur) Ankara'ya gittim. Biraderim Faik Bey muamenet etti ve bizi İstanbul'a iade etti. Kazım Karabekir, Refet ve Rauf'la aram iyi değildir. Hafız Mehmet, Çolak Selahattin, Canik Emin vesairenin müdahili ve iştirakleri yoktur, korkarlar."*

Mustafa Kemal Paşa Ziya Hurşit'le bu görüşmesini, Başvekil İsmet Paşa, Dahiliye Vekili Recep Bey ve İstanbul Valisi Süleyman Sami'ye şu telgrafla bildirmiştir;

"Ziya Hurşit'in bu gün benimle ikinci defa görüşmek istedi kabul ettim. Suikastı İzmit Mebusu Şükrü ve esbak Ankara Valisi Abdulkadir Beylerle birlikte tertip ettiklerini itiraf etti. Abdulkadir Beyi tevkif ediniz. Mumaileyhimin (adımın) gizlenmesi muhakkaktır. Dikkatli tedbir ve tertip alınmalıdır. Kendisiyle alakadar olanların mevcudiyeti muhakkaktır. Bu suret de nazarı dikkatte bulundurulmalıdır". diyecekti.

[304] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-4
[305] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1063, A-V-2, D 79-5, F 25-4
[306] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç yüzü cilt 1* s.19
[307] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1064, A-V-2, D 79-5, F 25-1

Ama Ziya Hurşit'in ismini verdiği Şükrü Bey idam sehpasında bile bu iddiaları asla kabul etmeyecekti.

Başvekil İsmet Paşa 16 Haziranda olaydan haberi olduktan sonra Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hemen İzmir'e gitmesini emretti. *"Dört Ali Lakaplı"* veya *"Dört Aliler divanı"*[308] olarak anılan Ankara İstiklal Mahkemesi heyeti hazırlanan özel trenle yola çıkacaktı. Mahkeme Heyetinde Başkan olarak Afyon mebusu Kel Ali (Çetinkaya), savcı olarak Denizli Mebusu Necip Ali Bey (Küçüka), Üye olarak da: Gaziantep Mebusu Kılıç Ali Bey, Rize Mebusu Laz Ali Bey ve Aydın Mebusu Reşit Galip Bey bulunuyordu. Kılıç Ali hatıratında, *"İstiklal mahkemesi heyeti daha Ankara'dan ayrılmadan tren salonunda, Ziya Hurşit'in verdiği ifadelerle kapatılmış olan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'na mensup mebusların hepsinin tutuklanmalarına, evlerinin aranmasına ve bulunacak belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar verdik ve 17 Haziran 1926 günü Ankara'dan İzmir'e hareket ettik."*[309] demektedir. Halbuki Ziya Hurşit ifadesinde "*Kazım Karabekir, Refet ve Rauf'la aramız iyi değildi*.[310]" dedi ve bu ifadeyi de elimizdeki belgeye göre 17 Haziran Akşamı saat 19.00' da verdi. İstiklal Mahkemesi heyetinden Kılıç Ali, trene binmeden tutuklama kararı verdiklerini söylemektedir. Fakat herhangi bir saat ve zaman belirtmemektedir.[311]

Mahkeme heyetinin İzmir'e gelişinden hemen sonra, sanıkların sorgusu yeniden başlarken İstanbul ve Ankara'da tutuklamalar devam ediyordu.

Tutuklananların isimleri ve meslekleri şöyleydi: Emekli Albay ve Eskişehir Mebusu Arif Bey, Emekli General ve Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa, Saruhan Mebusu Abeddin Bey, Emekli General ve eski Mersin Mebusu Bekir Sami Bey, Tokat Mebusu Bahattin, İhtiyat Zabiti Şahin Çavuş Edip Bey'e ait bir çiftlikte çalışır, emekli general ve eski Mersin Mebusu Cemal Paşa, Eski Dahiliye Nazırı, eski İsveç Sefiri, eski İstanbul Belediye başkanı ve İstanbul Sefiri Canbolat Bey, eski Maliye Nazırı Cavit Paşa Bey, Eski Maliye Nazırı ve Edirne mebusu Cafer Tayyar Bey Paşa, Jandarma Binbaşı Sarı Efe Edip Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, Fazıl Faik Bey, Ziya Hurşit'in Kardeşlerinden biri, Gürcü Yusuf, Giritli Şevki Bey, eski

---

308 Yılmaz Karakoyunlu, *Üç Aliler Divanı*, Simavi yay; İstanbul, 1991, s. 64; Ayşe Hür, *"İzmir Suikastı ve muhalefetin tasfiyesi"*, Taraf Gazetesi, 22 Haziran 2008; Abdullah Muradoğlu, "Etme Bulma Dünyası ve İstiklal Mahkemeleri", *Yenişafak*, 07 Mart 2010

309 Derleyen H.Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s.413,

310 Bkz. Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: 1064, A-V-2, D 79-5, F 25-1

311 Eric Jan Zürcher ve birçok kaynakta Mahkeme heyetinin 18 haziranda İzmir'e geldiğini söyler, Kemal arı ise 18 haziran tarihli gazetelerin; Mahkeme heyetinin İzmir'de belediye başkanı ve vali tarafından karşılandığını söylemektedir. E.J. Zürcher *Mili Mücadelede İttihatçılık* s. 220; Kemal Arı "*İzmir'deki Suikast Girişimi sırasında Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisi ve Onun Suikastı Nasıl Karşıladığına İlişkin Bir Anı*" s. 254

Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Eski Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, eski Sivas Mebusu Halis Turgut, Hüseyin Rıza eski Lazistan Mebuslarından birinin kayınbiraderi, eski Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Erzurum Mebusu Halet Bey, Ergani Mebusu İhsan Bey; İdris, Karşıyaka'da Bahçıvan, Trabzon Mebusu Kezini Bey, emekli General ve İstanbul Mebusu, Kazım Karabekir Paşa, Afyonkarahisar Mebusu Kamil Efendi, İstanbul Mebusu Kara Vasıf Bey, Trabzon Mebusu Muhtar Bey, Laz İsmail, Katip Latif, dişçi Mustafa Şevket, Hüseyin Rıza'nın yoldaşlarından Mustafa, İstanbul'da Kayıkçı Mehmet Keleş, Eski Sivas Valisi Muammer Bey, eski Lazistan Mebusu Necati Bey, eski Erzurum Mebusu Necati Bey, Bursa Mebusu Necati Bey, ve Rafet Osman Nuri, emekli general ve emekli İstanbul mebusu Refet Paşa, Trabzon Mebusu Rahmi Bey, emekli general ve Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, emekli Albay Rasim Bey, eski Maarif Nazırı ve İzmit Mebusu Şükrü Bey, Erzurum Mebusu Sabit Bey, Çopur Hilmi, Çolak Selahaddin Bey; emekli bir albay, Çiftçi Torbalı Emin Bey, Hafız Mehmet'in kuzeni Vahap, eski Lazistan Mebusu Ziya Hurşit, Gümüşhane Mebusu Zeki Bey.[312]

Bu tutuklananlardan: Mithat Şükrü, Hafız Mehmet, Mehmet Cavit, Küçük Talat, Yeni Bahçeli Nail, Filibeli Hilmi, Azmi, İsmail Canbolat, Ahmet Nesimi ve Kara Vasıf İttihat Terakki mensubuydu ve aralarında daha birçok birçok İttihat Terakki mensubu vardı.[313] Kara Kemal ise hala yakalanamamıştı.

Ayrıca Mahkeme Heyeti, Kastamonu Mebusu Halit (Akmansü)[314] Bey'in yerine, CHF Erzurum Mebusu Mehmet Cazım (Duru) Bey'i tutuklamış, daha sonra Mehmet Cazım Bey'in yanlışlıkla yakalandığı, Halit Bey'in unutulduğu anlaşılmıştır.[315] Suikast planına karışanlar arasında Naciye Nimet isimli bir kadın da vardı. Naciye nimet, Laz İsmail'le Bursa'da suikast planı için keşif yapmıştı.

Tutuklananların çoğu meclis üyesiydi ve yasama dokunulmazlıklarının kaldırılması gerekiyordu. TBMM'nin tatil olması nedeniyle dokunulmazlıkların kaldırılması mümkün olmadı. Bunun üzerine mahkeme olayın aciliyeti ve kişilerin

---

[312] Tutuklananların tam listesi bilinmediği için bu isimler Hakan Özoğlu'nun Amerikan Dışişleri bakanlığı belgelerinden atıfla "*Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn ve İzmir Suikastı*" isimli çalışmasından alınmıştır. Belge no: 867.001/K31/14 Ayrıca Feridun Kandemir, *"İzmir Suikastını İç Yüzü*" adlı çalışmasında sınırlı sayıda isim yayınlamıştır. ; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s. 21; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt 18, Kaynak yayınları, 2006 İstanbul, s.222; H. Özoğlu, ,*Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn ve İzmir Suikastı. 176*

[313] Hakan Özoğlu'nun Amerikan Dışişleri bakanlığı belgelerine dayanarak bir liste yayınlamıştır Bu bilgi oraya aittir. H. Özoğlu, ,*Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn ve İzmir Suikastı*, s.177 Dipnot: 33

[314] Hakan Özogul Cumhuriyetin kuruluşunda iktidar kavgası, 150'likler, Takriri sükûn ve İzmir Suikastı eserinde Halit bey için TPCF Kastamonu temsilcisi demektedir. Bu ifade yanlıştır. Doğrusu; Kastamonu Mebusu olmalı

[315] Cemil Tokpınar, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Yeni Asya Neşriyat İstanbul 1994, s.223-224

suçüstü yakalanmalarını bahane ederek, zorlama bir kararla dokunulmazlıkların kaldırılmasını beklemeden Anayasaya aykırı şekilde mebusların tutuklanmalarına karar verdi[316]. Oysaki suçüstü yakalansalardı verilen karar ancak doğru olacaktı.

Tutuklamalar sırasında, dokunulmazlıklar hakkında verilen karar Başvekil İsmet Paşa (İnönü) ile, İstiklal Mahkemesi arasında bir gerginlik meydana getirdi. İsmet Paşa, Ankara Polis Müdürü, Dilaver Bey'i arayarak Kazım Karabekir ve Münir Hüsrev Bey'in[317] serbest bırakılmasını sağladı. Ancak bu haber İzmir'e ulaşınca İstiklal Mahkemesi Heyeti Başvekil İsmet Paşa'yı adaletin işleyişine müdahale etmekten tutuklamakla tehdit etti.[318] Bu olay üzerine Mustafa Kemal Paşa araya girerek, İsmet Paşa'yı İzmir'e çağırdı. 20 Haziran 1926'da İzmir'e varan İsmet Paşa Kılıç Ali'nin anlattığına göre; önce Mustafa Kemal'le görüşmüş, ardından Mahkeme heyetiyle görüşeceği sırada Sabit Bey ve Faik Bey'in sorgusuna denk gelmiş ve tutuklamaların doğruluğuna kanaat getirmiştir.[319]

Mustafa Kemal Paşa daha sonra meşhur olan;

"Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet pâyidar kalacaktır ve Türk Milleti emniyet ve saadetini emin prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeğe devam edecektir."

Sözünü İzmir Suikast planının duyulmasının ardından 18 Haziran'da Anadolu ajansına verdiği mülakatta söylemiş ve aynı cümlelerle halka seslenmiştir[320]

Suikast aşaması sadece İzmir'le sınırlı değildi. Laz İsmail mahkemedeki sorgulamasında Suikast planının bir de İstanbul ayağı olduğunu ve "*başarılı olması durumunda İstanbul'un polis müdüründen teslim alınacağını söylemişti."* [321] Azmi Nihat Erman *"İzmir'de suikastın gerçekleşmesinin ardından İstanbul Polis Müdürü*

---

316 Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi TBMM 2. Dönem 1923-1927, cilt:2, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, 1994 s. 582, Cemal Avcı, *"İzmir Suikastı, Bir Suikastın Perde Arkası",*IQ Yayınları İstanbul, 2007 s. 74

317 Taylan Sorgun*, İmparatorluktan Cumhuriyete Fahrettin Altay Paşa Anatıyor*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s. 419

318 Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* Der. H.Turgut, s. 425**;** O.S. Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastının Perde Arkası* s. 80; C.Tokpınar, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s.223-234; İsmet Paşa anılarında böyle bir olaydan bahsetmez. İsmet İnönü, *İsmet İnönü Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi 1985 s. 212

319 Derleyen H.Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, s. 426; Ayfer Özçelik, Ali Fuat Cebesoy (1882-10 Ocak 1968), Akçağ Yayınevi, İstanbul, 1993, s.319

320 Hakimiyet-i Milliye, 20 Haziran 1926; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c: III, 3. baskı, Ankara, 1981, s. 80; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü,* s. 5-6; A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel yayınları, İstanbul, 1971, s. 25-26; Kılıç Ali, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* Der. H.Turgut, s.424 İstanbul 2012

321 İbrahim Uyar, *İzmir basınına göre İzmir Suikastı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s.65; 28 Haziran 1926 Tarihli, Anadolu, Hizmet ve 27 Haziran 1926 Tarihli Ahenk Gazetesinden atıfla

Ekrem Bey'in öldürülmesi ve Ali Fuat Paşa'nın İstanbul zabıtasına el koyacağı kararlaştırılmıştı." şeklinde yazmaktadır.[322]

3.2. Suikast Planının İzmir Yargılamaları[323]

İzmir Suikast planı davalarına 26 Haziran 1926 Cumartesi günü saat 14.00'da başlandı.[324] Yer Elhamra Sineması salonuydu.[325] Mahkeme salonu halk tarafından doldurulmuştu. Mahkeme heyeti, ilk olarak Ziya Hurşit'ten başlayarak kimlik tespiti yaptı. Babasının isminin Hurşit ve 1308 (1892) doğumlu olduğunu, Rize vilayetinin (Atina Kazasının) Hemşin nahiyesinde Molla Veysi ailesinden olduğunu Almanya'da bahriye, İnşaat ve Telsiz-Telgraf tahsili gördüğünü, bahriye zabitliği yaptığını ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Lazistan mebusu bulunduğunu ve bekar olduğunu ifade etti.[326] Ziya Hurşit'ten sonra öteki sanıkların da kimlik tespiti bitince Mahkeme reisi sözü Müddeiumumi (Savcı) Necip Ali Bey'e verdi. O da iddianameyi okumaya başladı. İddianamede özetle;

Suikast planının basit bir eylem olmadığı, Ziya Hurşit ve arkadaşlarının bir yıldan beri Reis-i Cumhur Mustafa Paşa'ya suikast yapmayı düşündüğü ve bunun için eski Ankara Valisi Abdulkadir Bey'le ve Terakki Perver üyesi İzmit Mebusu Şükrü Bey'le anlaştıklarını ve bunun için değişik zamanlara toplandıklarını; Ziya Hurşit'in itirafıyla bunun ilkini Ankara'da yapmak istedikleri, bunu da meclis binasındaki Cumhurbaşkanlığı locasını bombalayarak Mustafa Kemal'le beraber Heyet-i Vekile'nin de öldürülmesi ya da Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'daki Anadolu kulübünden dönerken arabasını kurşunlayarak bu eylemi gerçekleştirmek istediklerini; Arif Bey, Laz İsmail ve Ziya Hurşit'in kulübün orayı keşfetmek için yolda yürürken şişmanca birisiyle görüştüğünü ve bu kişinin Kazım Karabekir[327] olduğunu, Suikast planından Rauf Bey'in de haberdar olduğu bunun üzerine Rauf Bey'in plandan vazgeçilmezse Gazi'ye haber vereceğini söylediği ve Ziya Hurşit'in ağabeyi Faik Bey'in olaydan

---

322 A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s.31-32

323 İzmir'deki mahkeme duruşmalarının tamamı yayınlanmamıştır. Bu sebepten ötürü sanıkların ifadesinde, Feridun Kandemir ve Azmi Nihat Erman çalışmalarından ve dönemin gazetelerini inceleyen ve Marmara Üniversitesin de İbrahim Uyar tarafından yapılan " İzmir Basınına Göre Atatürk'e İzmir Suikastı" isimli yüksek Lisans Tezinden faydalanılmıştır.

324 İ. Uyar, *İzmir basınına göre İzmir Suikastı*, Anadolu gazetesi, 27 Haziran 1926 A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s.78; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt 1*, s.53

325 Elhamra Sineması 1912 yılında İzmir Milli kütüphanesine bağlı olarak bu kütüphaneye maddi gelir getirmesi amacı ile kurulmuştur. Bu sebepten ötürü bazı kaynaklarda duruşma salonu olarak İzmir Milli Kütüphanesi olarak geçmektedir.

326 F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt 1* s. 24

327 Kazım Karabekir, böyle bir görüşmeden haberi olmadığını söylemektedir. Mustafa Armağan, *Kızıl Pençe*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.245

haberi olması üzerine Ziya Hurşit'i azarlamasıyla planın bozulduğu, plan uygulanamayınca, Bursa'da bu suikast planını gerçekleştirmek istediklerini bunun için Laz İsmail'le kız arkadaşı Naciye Nimet'in Bursa'ya gittiğini burası da olmayınca en sonunda Şükrü Bey, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'un İzmir'e karar kıldıkları, burada Ziya Hurşit'in Şükrü Bey'le daha önce anlaşmış olan Sarı Efe Edip ve Edip'in tanıştırdığı Giritli Şevki'nin yardımıyla ve Şükrü Bey'in önceden temin ettiği silah ve bombalarla yaptıkları plan neticesinde Musatafa Kemal Paşa'nın bulunduğu araba Gaffarzade Oteli yakınında dar sokaktan virajı dönerken suikastın Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'la Ziya Hurşit tarafından silahlarla ve gerekirse bombalarla saldırılacağı, ardından Şevki ve Çopur Hilmi'nin hazır beklediği arabaya atlayıp, Şevki'nin motoruyla Sakız adasına kaçacakları" söyleniyordu.

Müddeiumumi (Savcı) girişilen bu suikast planının amacı Cumhurbaşkanı'nın hayatına kastederek yeni kurulan cumhuriyeti yıkmak olduğu ve verilen cezaların da o zaman yürürlükte bulunan Türk Ceza Kanunu'nun 55, 56, 57 ve 58. Maddelerine[328] göre verilmesini talep ederek suikast planının organize bir hareket olduğundan bahisle TPCF ve İttihat Terakki mensuplarının da bu plana dahil olduğunu iddia edecekti.

İddianamenin okunmasından sonra Mahkeme Reisi Ali Çetinkaya*, "yalnız Ziya Hurşit kalsın diğerlerini çıkartın."* diyerek Ziya Hurşit'in yargılanmasına geçti.

3.3. Ziya Hurşit'in Sorgulanması

Ziya Hurşit ayağa kalkar kalkmaz:

-Müsaade ederseniz bir şey arz edeceğim. Burada maznunen ve ellerim kelepçeli bulunuyorum. Yanımdaki zabit efendi az evvel, gayet dürüst bir tavırla bana: "Şuraya geç!.." diyerek yiğitlik gösterisi yaptı. Bunu zabitlik şerefine uygun bulmadım Reis Bey.. demesine karşın, mahkeme reisi bunu duymazlıktan gelerek hemen sorguya başladı.[329]

-Kanuni yaşta olmadığınız halde, evvelce Büyük Millet Millet Meclisine aza olduğunuz anlaşılıyor. Ayrıca Millet Meclisinin son devirlerinde ikinci gruba yani muhalefet tarafına dahildiniz değil mi?

- Evet öyledir.

[328] Sümer Kılıç, İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması s.74
[329] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt 1,* s.31

-İkinci seçim devresinden sonra, Terakki Perver Fırka'ya sizin grubunuz iltihak etti mi?

-Bizim grubun ekserisi iltihak etti ama o tarihte Meclis dağılmış olduğundan tabi grupta yok demekti. Yalnız evvelce gruba dahil olanlar Terakki Perver Fırka'ya katıldılar.

-Bu katılma işini görüşmek üzere bir kongre akdedip etmemek hususunda bir karar verildiğini biliyor musunuz?

-O zamanki idare heyetinde ben de vardım. Fakat bahsettiğiniz şekilde karar vermedik.

-Ya ne yaptınız?

-Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Necati, Nafiz Çolak Selahaddin Beylerle Cemal Paşa bana: "Biz Terakki Perverlerle çalışacağız. Sen de dahil ol!" dediler.

-İkinci grubun nizamnamesi var mıdır?

-Hayır yoktur.

-Grubun takip ettiği hat ve hareketin Terakki Perverlerin kabul ettikleri esaslar arasında bir benzerlik mutabakat var mıydı? Bir fırkanın maddelerini benimseyerek o fırkaya dahil olunduğuna göre Terakki Perver Fırkaya dahil misiniz?

-Evet… Samsun şubesini açmak için bana selahiyet verilmişti.

Ziya Hurşit suikastı siyasi amaçlar için yaptığını bu sözleriyle kabul ediyordu. Yargılama bundan sonra mahkeme heyeti'nin bu yöndeki sorularıyla devam etti. Ama Ziya Hurşit İlerideki ifadesinde meclise ikinci kez girişinin engellendikten sonra TPCF üyesi olduğunu ve fırkanın Samsun[330] şubelerini kurduğunu kabul etmekle beraber TPCF adına bu işi yaptığını kabul etmemiştir.

-Orada faaliyette bulundunuz mu?

-Vakit kalmadı.. Tabii bulunacaktık… Olmadı…

-Aza kaydettiniz mi?

[330] E.J. Zürcher, Ziya Hurşit'in Fırkanın Lazistan Şubelerini kurmakla görevli olduğunu söyler. Oysa Feridun Kandemir, Azmi Nihat Erman, ve dönemin gazete haberlerini yayınlayan İbrahim Uyar'ın Yüksek Lisans Tezinde Ziya Hurşit'in Samsun şubelerini kurmakla görevlendirildiği yazmaktadır. Ayrıca Ziya Hurşit'te ifadesinde Samsun belediye seçimlerine katıldık demektedir. , E.J..Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık* s.224; F. Kandemir, *İzmir Suikastının Iç Yüzü, Cilt 1, s.32;* A.N. Erman *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s. 83;İ Uyar, *İzmir basınına göre İzmir Suikastı s.53*

-Evet, müracaat edenler çoktu…

-Şu halde fesh olununcaya kadar o fırkanın azasından addediyorsunuz kendinizi?

-Pek o kadar değil. Zira ben, meşgul olmayacağımı kendilerine bildirmiştim.

-Evrakınız arasında ise Terakki Perver Fırkadaki, sayınızdan dolayı takdir olunduğunuzu gösteren vesikalar görüyoruz

- Samsun Belediye seçimi vardı. Bu vesika o zamana ait olmalı. Çünkü, bu Belediye seçiminde faaliyet gösterdik, namzetlerimizi kazanırdık…

-Size, oradaki vazifeniz dolayısıyla tahsisat verecekler miydi?

- Böyle bir şey bahis mevzu değildi. Hiçbir para almadım, istemedim de…

- Faaliyet mıntıkalarınız nereleri idi?

-Amasya da teşkilat olmadığı için orada da çalışacaktım…

-Orada ki vazifenizi ne vakitten beri terk etmiş bulunuyorsunuz?

-10 Şubat 1925'ten beri asker olmuştum.

-Memleketinizle devam eden ne gibi alakanız var ?

-Evim var. Arazim var, amcalarım, arkadaşlarım var. Ara sıra tebdil-i havaya giderim. 1924 senesi yaz aylarını memlekette geçirmiştim.

-Rize'de kimlerle münasebette ve muharebede bulunuyorsunuz?

-Hiç kimse ile.

-İntihap daireniz olduğu halde. Nasıl olur?

-Nefs-i Rize ile öteden beri muhabere etmem…

- Ya Samsun'da? Kimlerle?

-Herkesle… Tanışlarım çok...

-Demek ki daha ziyade Samsun'da bulunuyorsunuz?

- Evet... Ancak son zamanlarda bir aydır hep İstanbul'dayım…

-İstanbul'da ne gibi işlerle meşgulsünüz?

-Ticaretle… Alışverişle…

- Ne gibi?

-Yemiş'te, liman iskelesinde komisyon üzerine iş yaparım…

- Nerelerle

-Orduya, Atina'ya mal gönderirim.

-Sermayeniz?

-Yoktur…

- Siyasetle uğraşmakta devam ettiğinizi söylüyorsunuz. Son seyahatinizi ne maksatla müstenid olduğunuzu söyler misiniz? Yani İzmir'e Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'la ne maksatla geldiniz?

-Sarı Efe Edip Beyle temas için geldik… Maksadımız suikast idi.

-Edip Bey'le temas ettiniz mi?

-Evet... İzmir'e geldiğimizde onu buldum.

- Ve baş başa vererek suikast etrafında tedbirler ittihaz ettiniz değil mi?

-Evet, görüştük münakaşalar ettik ve buyurduğunuz gibi tedbirler aldık.

- 16 Haziran gecesi Giritli Şevki'nin evinde toplandıktan sonra odanıza geldiniz yattınız… Sonra birer birer tevkif oldunuz öyle mi?

-Öyledir, doğru…

-Açık olarak suikasta niyetle geldiğinizi söylüyorsunuz… İtiraf ediyorsunuz.

-Evet, gizleyecek bir şey yok… Dosdoğru apaçık söylüyorum…

-Peki… Suikastı, siyasi maksatla yapmak istediğinizi de kabul edelim mi?

-Tabi kabul ediniz. Suikast başka ne maksatla yapılır ki?

-Fakat siyasi maksadınız ne idi? Yani ne gibi bir siyasi maksatla yapacaktınız?

-Geçen sene bu zamanlar İstanbul'da, Ankara Valisi Abdulkadir Bey'le görüştüm. O zaman Terakki Perver Fırka teşkilatı yoktu, Abdulkadir'i eskiden tanırdım. Temasa geçtim. Diğer arkadaşlar da vardı. Fakat hallerini menfi gördüm Mesela, Hafız Mehmet Bey, Nafiz Bey tamamıyla siyasetten vazgeçmişlerdi. Ötekiler de öyle gibiydiler. Hareketsiz görünüyorlardı. Bu sebeple düşündüm ve darbe-i hükümete Abdulkadir'le karar verdik. Hayli zihin yorduk. Nasıl yapalım? Yalnız olur mu? Hayır.

Bu iş için mutlaka, lazım olduğu kadar eleman bulmalı, dedik. Evvela Laz İsmail'i buldum. Zaten tanırdım. Teklif ettim, kabul etti. Bir arkadaş daha bul dedim, Gürcü Yusuf'u buldu. Ondan sonra Abdulkadir'e söyledim: "Adamlar bulundu, hazır… Bunlardan nasıl istifade edeceğiz?" "Ankara'ya gitmek lazım" "Benim param yok. Ankara'ya nasıl gideyim." Abdulkadir'le böyle konuştuk.

- Abdulkadir'le bu şekilde mutabık kalıyorsunuz. Ama gaye, hükümeti devirmek değil mi?

-Evet…

-Peki, ama bu kadar büyük bir iş iki kişi ile yapılamaz. Her halde siyasi bir zümrenin iştiraki ve fikri alınmak lazım gelmez mi?

-Ben onu düşünmedim. Her şeyden evvel suikastı en kolay yoldan yapmak düşüncesinde idim.

-Bu hususta birbirinize yemin ederek söz verdiniz mi?

- Hayır… Sadece karşılıklı emniyet ve itimat…

-Şükrü Bey'le nasıl tanıştınız?

-Kadıköy İskelesinde tanıştık. Abdulkadir takdim etti: "Ankara'da yapacağınız suikast için elimiz Şükrü Bey'dir" demişti. İskelede; Şükrü Bey'le: Ankara'da Vekiller Heyeti binasına nasıl girebileceğimiz meselesini konuştuk O: "Gidip vaziyeti bir göreyim." dedi. Ben de: "Adamlarınızı da al, beraber götür." dedim. Kabul etti. Sonra Kadıköy'deki evime geldi. Laz İsmail de orada idi. Şükrü Bey'e takdim ettim…

-Evet devam ediniz… Vekiller Heyeti'ni ıskat ile işe başlamak kararını verdiniz. Ankara'ya gidiyorsunuz, sonra?

-Şükrü Bey; o sırada mevsim kış olduğundan zamanı müsait bulmadı. Reisicumhurun da Vekiller Heyeti'nde bulunduğu bir zamanda yapılmasını muvafık buluyordu. Abdulkadir ise: "Bombayı meclise atalım, Reisicumhur da orada iken…" diyordu. Locaya fırlatılacak bomba, yukarı doğru tesir yapacak ve hiç kurtulamayacaktı. Fakat bu fikir münakaşada kaldı. Ben buna taraftar değildim. Şükrü Bey'le Laz İsmail ve ben, üç saat kadar beraber oturduk.

-Nerede ?

-Modada… Cevizlik'te, Şifa Sokağı'nda 16 nolu evde. Bu müzakereler orada cereyan etti. Şükrü Bey'e: "İşte Ankara için bulduğum adam…" diye Laz İsmail'i gösterdim. O da: "Ben Ankara'ya gidiyorum. Benimle beraber gelir, vaziyeti görürsünüz." dedi. Laz İsmail'de kabul etti. Fakat benim de beraber gelmekliğimi istiyordu. Bir çekingenliği vardı : "Belki bu adamlar bize ihanet ederler. Tanımıyorum sen de gel…" diyordu. Ben: "Gitmem." dedim. Ayrıldık çıktık. Şükrü Bey ertesi günü Ankara'ya gitti. Birkaç gün sonra da ben gittim.

-Hatırlıyor musunuz, hangi ayda idi? Erzurum'da, Rize'de isyanlar olduğu zamana mı tesadüf ediyordu?

-Evet… O zaman müsadifti. Rize'de; "Reisicumhur yaralı. İsmet Paşa vuruldu. Dindar Paşalar Hükümeti ele almışlar." rivayetleri duyulduğu günlerdi…

-Şu halde seyahatinizle bu rivayetler arasında bir münasebet olması varit değil mi?

-Hayır… Ben Rizelilerden hiç kimseye emniyet etmem. Hatta Trabzon'a da bir şey yazmadım. Biz zaten Abdulkadir'le, bu işi kararlaştırdıktan sonra hiçbir mecliste toplantıda bulunmadık. Adeta siyasi hayattan tamamen çekilmiş gibi bir vaziyet aldık. Dikkat nazarını çekmemek istiyorduk…

-Pekala… Ankara'da ne yaptınız?

-Laz İsmail etrafı tetkik ettikten sonra bana geldi. "Burada hiçbir şey yapılacağı yok.." dedi. Şükrü Bey'de "Ben iyi bir plan hazırladım. Vakti gelince size anlatırım." Diyordu. Bir sabah bana , Laz İsmail'in evvelce tasvip edilmiş olan İyisu mevkiini beğenmediğini söyledi. Bu yeri bilmiyordum. Neresidir ? dedim: "Mezarlığın yan tarafı, hele gece geçilirse suikast için en münasip yerdir." dedi ve ilave etti "Siz artık burada kalmayın. Belki iş çakılır. Hemen gidiniz."

-Ve İstanbul'a hareket ettiniz… Ayrılırken Şükrü Bey'den para aldınız mı?

- Evet… Dört yüz lira aldık.

-Kime verdiniz?

-Laz İsmail'e Gürcü Yusuf'a… Silahları (Rovelver) Ankara'ya götürmüştük. Şükrü Bey üç Rovelver almıştı. Bombaya emniyet etmiyorduk. Rovelverle yapmağı tercih ettik. Biz ayrılırken Şükrü Bey'de yakında İstanbul'a geleceğini söyledi.

-Şükrü Bey Ankara'da kimlerle beraber oturuyordu?

-Mebus arkadaşlarından Bekir Sami ve Sabit Beylerle…

-Siz Ankara'da nerede kaldınız?

-Terakki Perver Kulübünde… Misafir idim.

-Başka kimler vardı, orada?

-Halis Turgut, Halet, Faik, Feridun Fikri Beylerle Cafer Tayyar ve Kazım Karabekir Paşalardan başka bütün Terakki Perver Fırka mensubu Mebuslar. Meclisten çıkınca, hep oraya gelirlerdi. İçlerinden en sakin ve samit, Şükrü Bey'di.

-Ağabeyimiz Faik Bey'in ifadesinden siyasetle uğraşmamaklığını sana tembih ettiği anlaşılıyor, öyle mi?

-Evet… Ağabeyim, daima benim siyasetle iştigal etmekliğimi isterdi. Ankara'da iken de bana: "Ne işin var burada ne duruyorsun çabuk git, görünme!" derdi. Hatta İstanbul'da evine gitmemi istemezdi.

-Rauf Bey'le o günlerde kulüpte görüştünüz mü?

-Görüştüm…

-Bu meseleye temas ettiniz mi?

-Hayır…

-Ali Fuat Paşa ile?

-Hayır…

-Şükrü Bey'in Terakki Perverlerin teşkilatında en ziyade çalışanlardan biri olduğunu bilirsiniz değil mi?

-Bilirim.

-Şükrü Bey'le ilk temasınızda Şükrü Bey'i tamamiyle hazırlanmış bir vaziyette buldunuz öyle mi?

-Evet

-Komünist Hemşinli Mehmet Kimdir?

-Dayı zademdir. Onun bu işlerle ilgisi yoktur. Biz, Abdulkadir'le suikast işine karar vermeden evvel Terakki Perverlerle görüşürdüm. Fakat kararı verdikten sonra

teması kestim. Çünkü onlar cebin ve çekingen adamlardır. İçlerinde suikast yapacak tıynette insan bulamıyorum.

-Biraz evvel okunan iddianamede gördünüz, Ankara'da Laz İsmail'e giderken yolda şişmanca birisine rast gelmiş konuşmuş: "Bu adam Karabekir Paşadır… Demişsiniz?

-Evet… Meclise girerken selamlaştık. Durup konuşmadım…

-Ankara kararını takip için oraya giden Abdulkadir'le görüştünüz mü?

-Zaten her gün görüşürdük. Öğle yemeklerini Sirkeci'de Konya lokantasında yerdik..

-İsmail, ifadesinde sizin daha önce Samsun'da tanıştığınızı söyledi.

-Evet. Evvelce tanışırdık. Fakat buna dair bir şey açmadık. İsmail, Çarşı soygunu meselesinden mahkumdu, firari olarak Samsun'da bulunuyordu.

-Eskişehir'de nerede kaldınız?

Kardeşimin evinde. Benim büyüğümdür. Rüşti tahsili vardır

-Sabıkası var mı?

-Hayır yoktur.

-Ankara'da avdette orada kaç gece kaldınız?

-Üç gece.

-Sabık Mebus Hoca Necati ile görüştünüz mü?

-Hayır.

-Eskişehir'de böyle bir şey yapmağı hatırınıza getirdiniz mi?

-Hayır.

-Orada adam mı bulamadınız?

-Yok, hayır. Hatırımıza getirmedik.

-Oradan nereye gittiniz?

-İstanbul'a gittim.

-Peki, Ankara'dan İstanbul'a dönünce, ne yaptınız anlat bakalım?

-Evvela Abdulkadir'le buluştum. Abdulkadir Ankara'da işin akim kalmasına çok üzüldü. Eskişehir Mebusu Arif Bey'e bu işi söyleyişimizi de doğru bulmadı. Sonra Şükrü geldi. Arif Bey için: "Merak etmeyin en emin adamımızdır." dedi. O sırada Reisicumhur seyahate çıktı. Biz doğru İzmir'e gidecek zannettik. Adana'ya Silifke'ye gitti. Sonra ansızın Bursa'ya gitti. Şükrü Bey de: " Bu iş için Bursa iyidir." Deyince Laz İsmail'i çağırdık: "Bursa'ya tenezzüh vapurları var, onlardan birine git, yalnız nazarı dikkati celb etmemek için tedbirli bulun." dedik. O da tedbir olarak yanına Naciye ismindeki kadını almış verdiğimiz 80 lira ile gitti. Birkaç gün sonra da: "Bursa silah kullanmaya müsait değil ... Kılavuzluk yapacak kimse yok. Kendi kendimi, bile bile ateşe atamam ." diye döndü geldi. Şükrü ve Abdulkadir'le bunu konuştuk.. "İsmail'e bir arkadaş bulalım.." dedik. Abdulkadir aradı bulamadı. İsmail'e "Sen bul." dedik. Gürcü Yusuf'u buldu.

-Sonra?

-Bursa meselesi bu şekilde akim kalınca İzmir için teşebbüse geçtik. Bulgar Çarşısı'nda bir yerde Şükrü ve Abdulkadir'le buluştuk, görüştük. Sonra Şükrü Bey'in evinde toplandık. Şükrü: "İzmir, bu iş için biçilmiş kaftandır. Fırsatı kaçırmayalım…" diyordu. Ben ise İzmir'i tanımıyordum: "Bizim orada adamımız var. Sarı Efe Edip.. Çiftlik sahibi. Zengindir.." filan dediler ve bir tavsiye mektubu vereceklerini söylediler. Şükrü: "Bir tütün işinden bahsedersin; o anlar." diye mektubu yazdı. Rasim Bey'de gelmişti: "İzmir'de Gaffarzade Oteline inersin, orada Sarı Efe'yi bulursun." diye bir kroki de yaptılar, verdiler.

Rasim Bey'e: "Sen de beraber gel!" dedim. Kabul etmedi. Yalnız bana: "Çok tehlikeli bir işe giriyorsun, dikkat et" dedi. "Ne tehlikesi var.. Allahaısmarladık…" dedim. Ondan sonra tabancaları tedarik ettim. Dört tabanca.. Yüz elli de fişek.. Hepsini Şükrü Bey'in evine bıraktım.

-Parasını kim verdi tabancaların?

-Şükrü Bey verdi… Biletleri aldık. 800 lira da para… Nihayet İzmir'e geldik.

Sarı Efe Edip Bey'i buldum. İstanbul'dan aldığım tavsiye mektubunu kendisine verdim: "Sen bu işi deruhte etmişsin; söz vermişsin…" Haydi bakalım; vakit geldi, ne yapacaksak yapalım… dedi. O da: "Yalnız başıma ben bu işi nasıl yaparım? Birkaç adamım vardı ama şimdi burada değiller. Bu iş de adamsız olmaz. Düşünelim bir yola koyalım.." dedi. Kaç adama ihtiyaç olduğunu sordum. İki adama cevabını verince,

"Ben bulurum merak etme" dedim. Bunun üzerine ertesi akşam Karşıyaka'da diğer arkadaşlarla buluşma kararı verildi. Gittik Çopur Hilmi ile buluştuk. Suikast için Çeşme yolunu daha münasip buluyorlardı. Ben o tarafları bilmem. Motor meselesini de konuştuk. Giritli Şevki'nin motoru mahcuzmuş, kurtarmak için 500 lira lazımmış. Bu parayı kim verecek derken hükümetten sızdırılan bir haber geldi. Çeşme'ye 500 jandarma gönderilmişti. Artık bu iş orda olmaz. Çeşme yolundan vazgeçmeli. İşi İzmir'de bitirmek lazım… Nihayet… Kemeraltı'nda, Karakolun, Gaffarzade Oteli köşesinde, yapılmasını kararlaştırdık. Karakol olması dolayısıyla burası şüpheyi ve nazar-ı dikkati celp etmeyeceğinden, en iyisi ve muvafık yerdir dedik. Sonra Şevket ve Hilmi bombaları getirdi. Yapacak başka bir şey kalmamıştı. Çopur Hilmi, Edip, ben otomobile bindik ayrıldık. Ertesi günü, Gazi gelecekti. Edip o gün, öğleden sonra 1.00 de beni bulacak tertibat alacaktık. Gelmedi. Şevki gelmiş, Hilmi'yi aramış… Edip'i bulamamıştı. Gece 8.30 vapuru ile Karşıyaka'ya geçtik. Şevki'nin evine gittik. Reisicumhur'un henüz gelmediğini, beklendiğini söyledi ve : "Size daha müsait bir şekil göstereceğim" dedi; anlattı: "Gazi'nin otomobili tam Gaffarzade Oteli önünden geçerken en evvel Hilmi tabancasına davranıp ateş edecek, onu takiben ötekiler atacak." Tütüncü dükkanında saklanmış olan vaziyette durumu takip eden Şevki de otomobilin hareketini tanzim edecek ve yerini gösterecek. Edip de gelecekti. Teferruatı ile tespit edilen bu karalardan sonra yatmıştık ki, tevkif edilmiştik…

-Köşede, Hilmi'den başka kimler silah atacaktı? Nasıl atılacaktı? Kim kumanda edecekti?

-Bu işlerde kumanda sökmez. İşi karıştırır. Bu zaten bir anlık bir mesele.

-Peki, amma, Karakol önünde… Diyorsunuz orada polis bulunmaz mı?

-Bulunsun ne olur?

-Tevkif edildiğin zaman üzerinde ne vardı?

-Tabancamla, 135 Lira.

- Abidin Beyi Gaffarzade otelinde gördünüz mü?

-Bir aralık gelmiş, gitmiş sonra Salih Bey'in bahçesinde gördüm. Abidin Bey'le geçen sene Ankara'da Cafer Tayyar Paşa'nın evinde tanışmıştık. Fakat İzmir'de görünce beni tanımadı.

-Abidin Bey, acaba bu mesele hakkında Edip Bey'le görüşmüşler mi?

-Ben bilmiyorum. Abidin Bey'in bu işten haberi var mı, yok mu? Bilmiyorum…

Mahkeme Reisi:

-Ziya Hurşit Bey; şimdilik mahkememiz kâfidir. İcabında çağırırız… diyerek celseyi kapadı ve sorguya çekilme sırası diğer sanıklara geldi. Ziya Hurşit ifade verirken cesaretini ve soğukkanlılığını koruyarak bütün soruları cevaplamıştı.

Mahkeme heyeti ısrarla bu olayın organize bir olay olduğunu ve arkasında Terakki Perver'in bulunduğu yönündeki soruları Ziya Hurşit hiçbir şekilde kabul etmedi. Suikastın siyasi amaçla yapıldığını söyledi ama arakasında siyasi bir örgütün olduğunu her seferinde inkâr etti. Sorgulamasında söylediklerini de 12 Temmuz 1926 günü yaptığı müdafaasında da sürdürecekti.

Ziya Hurşit'ten sonra diğer sanıkların sorgusuna geçildi. Laz İsmail *"Ankara'da paşalar varmış, kendi içlerinde bir adamı muvakkaten Reisicumhur tayin edeceklermiş."*[331] diyerek suikastta Terakki Perver'in parmağının olduğunu söyleyecekti. Terakki Perver'i asıl zor durumda bırakan ifadeyi ise Ziya Hurşit'in ağabeyi Ahmet Faik Günday ile Sarı Efe Edip verdi. Faik Bey verdiği ifadede İzmir Suikast Planını bilmeseler bile daha önceki Ankara tertibinden Rauf (Orbay) ve Kazım Karabekir'in haberinin olduğunu söyledi.[332] Süleyman Beyoğlu tarafından yayınlanan hatıratta Ahmet Faik Günday; olayın bu noktaya gelmesinden Rauf (Orbay)'ı sorumlu tutacak ve Suikastın Ankara'daki ilk suikast planından sonra*" Benim tekliflerimi kabul edip fırkayı fesh etselerdi ve Ankara'da ki suikast vakasından sonra hükümeti haberdar etselerdi İzmir Suikastı faciası belki de vuku bulmayacaktı."* şeklinde yazacaktı. Ayrıca Faik Günday Dünya Gazetesinde 1956 da[333] yayınladığı anılarında Terakki Perver Fırka'nın İstanbul'da gizli bir yapı tarafından yönlendirildiğini ve bu yapının da İttihat Terakki'nin kontrolünde olduğunu söyleyecekti.[334] Ahmet Faik Bey'in burada söyledikleri mahkemede verdiği ifadelere göre farklılık arz ediyordu. İsmini açıklamayan ama Feridun Kandemir tarafından yazıldığı tahmin edilen ve *"Uyduran Biz Değiliz: Ziya Hurşit'in Ağabeyi Eski Ordu Mebusu Faik Günday'la Zaruri Bir*

---

331 İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, s. 65

332 F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1, s. 50; Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday'ın Hatıraları*, s. 458-461

333 Ahmet Faik Günday, Dünya gazetesinde bu anılarını yazma sebebi olarak, "*Suikasttan dolayı idam edilenlerden bazılarının çocuklarının ve akrabalarının iade-i muhakeme talebinde bulunacaklarına dair sözleri*" olduğunu söyler. Ahmet Mehmet, Efendioğlu Cemal Necip Gürel, "İzmir Suikastı Mahkûmları için 1956 yılında yapılan bir iade-i itibar girişimi " *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* X11/25 (2012-güz), s. 227-244.

334 O.S. Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu*, s. 166-167;Ahmet Faik Günday'ın tüm hatıraları, yayınlanmayan bölümleri ile birlikte 2011 yılında tek bir kitap altında Toplanmıştır. Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları Bengi Kitap*, İstanbul, 2011

Hesaplaşma" başlığını taşıyan bir yazı da aynı yıl buna cevap olarak yayınlanacak ve Ahmet Faik Günday'ın mahkemede verdiği ifadeyle, yeni yazdığı anıları arasındaki çelişkiyi ortaya koyacaktı.[335] Feridun Kandemir, Ahmet Faik Günday Dünya gazetesinde yazdığı anılarında, Eskişehir Mebusu Arif Bey'in ve İzmir Mebusu Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapmaya karar verdiklerini söylerken, 30 yıl önce Mahkemede hakimin sorusu üzerine bu yazdıklarından farklı olarak, Ziya Hurşit'in, Arif Bey ve Şükrü Bey'in böyle bir teşebbüsünü reddettiğini söylemiştir. Yine aynı şekilde yazdığı anılarda suikast planından haberdar olduktan sonra yöneticilerinden Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasını fesh etmelerini istediğini söylemektedir. Halbuki mahkemedeki ifadesinde böyle bir ifade kullanmayıp bu işin sonu felakettir dediğini yazmaktadır. Feridun Kandemir, Ahmet Faik Günday'ın çelişkilerine devam ederek ; Mahkemede, Suikast planının sabahı polisler gelmişti derken, 30 yıl sonra anılarında polislerin 3 gün sonra geldiğini yazmaktadır.[336]

Ayrıca Feridun Kandemir bir sene önce *"İstiklal mahkemesi Hatıraları"* ile ilgili anılarını yayınlayan Kılıç Ali'nin de çelişkilerini ortaya koyan bir yazı yazarak Suikast planını duyduğu halde hükümete heber vermeyen kişilerin hakkında idam kararı verilmesini sert bir şekilde eleştirmiş ve "*Kılıç Ali Bey ! Ya susunuz yahut hakikatleri tahrif etmekten vazgeçerek, kusurlarınızı itirafla Allahtan taksiratınızın affını dileyerek bu mevzuda ebediyen susup kendini unutturmak veyahut daha insanca, erkekçe, mertçe bir hareketle bu hükümlerinizdeki hataları itiraf ile kurbanlarınızın alnına sürdüğünüz lekeyi temizleyiniz !*"[337] diyecekti

Sarı Efe Edip ise; Ziya Hurşit'in kendisine *"Terakki Perver Fırka'nın bütün mümtaz simaları buna iltihak etmiştir. O ölsün, meclis reisi derhal meclisi içtima edecek Fevzi Paşa Reisi Cumhur intihap edilecek"* dediğini söyledi.[338] Tüm bu ifadelere karşın Ziya Hurşit suikast planında Terakki Perver'in rolü olduğuna dair iddiaları reddetti.[339]

Çopur Hilmi'nin verdiği ifade ise diğerlerinden farklılık gösterdi. Mahkeme Reisi Ali Bey'in ısrarla Ziya Hurşit'in suikasttan önce ne söylediğini sorması üzerine;

---

335 S. Kılç *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması* s.239
336 "Zaruri Bir Hesaplaşma" *Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası* 44. Sayı 21 Eylül 1956
337 F. Kandemir, "Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor" *Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası* Sayı 1 İstanbul, 1 Kasım 1955, s.10-11-34
338 İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, s. 73
339 A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s.. 90

"Musul meselesinden bahsetti. Musul verildi, dedi. Musul'un verildiği gün Gazipaşa Büyükada önünde Gülcemal vapurunda konser vediriyordu". Diyecekti.[340]

Laz İsmail'in verdiği ifadede ; Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşı olan Samsun'a çıkarken ona eşlik eden ve küçük bir ayısı olduğu için Ayıcı lakabıyla da bilinen Miralay (Kurmay Albay) Arif'i suçladı. Laz İsmail'e göre Miralay Arif suikastı konuşmak üzere onları evine davet etmişti. Arif Bey'in bu olayı inkarı üzerine kendisinin şoförü ve hizmetçisinin hemen hemen aynı cümlelerle verdiği ifadelerle bu olay tasdik ettirildi.[341]

Suikast planın akıl hocası olarak görülen Ahmet Şükrü, İttihat ve Terakki'nin önemli bir mensubuydu. Önceden Maarif Nazırlığı yapmış ve Malta'da esir olarak tutsak tutulmuştu. Tekrar Türkiye'ye geldiğinde İzmit Mebusu seçildi ve 1924'te Terakki Perver'e katıldı. Onun suikastte ki rolünün kanıtlanması, bu olayla ilgili İttihat Terakki ve Terakki Perver arasında bir bağ olmasını sağlayacaktı. Sorgulanması esnasında Ziya Hurşit ve diğer sanıkların ifadesine rağmen hiçbir suçlamayı kabul etmedi. *"Benim ismim etrafında iyi kurulmuş bir tuzak görüyorum."* diyerek Abdulkadir'i suçlayacak ve Ziya Hurşit'i de Abdulkadir'in oyununa gelmekle itham edecekti.[342]

3.4. Ziya Hurşit'in Diğer Bazı Sanıklarla Yüzleştirilmesi

Eski Maarif nazırı ve İttihatçı biri olan Ahmet Şükrü Bey hakkındaki bütün iddiaları reddetmişti. Bunun üzerine mahkeme heyeti Ziya Hurşit'le Ahmet Şükrü Bey'i yüzleştirdi.

Ali Çetinkaya, Ziya Hurşit, Laz İsmail Gürcü Yusuf ve Ahmet Şükrü Bey'le yüzleştirilmek üzere salona getirilmesini istedi ve ardından Ziya Hurşit'e dönerek:

-Sizi Şükrü Bey'le yüzleştirmek hasıl oldu. Vakıa hadisenin safhaları anlaşılmıştır. Fakat bir daha yüzleştirmek lazım geldi. Şükrü Bey, sizinle suikast meselesi etrafındaki temasları, teşebbüsleri, konuşmaları inkar ediyor ve bütün tertiplerin Abdulkadir Bey tarafından yapılmş olduğunu söylüyor şimdi siz izah ediniz.

-Siz sorun ben izah edeyim

---

340 İ. Uyar *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, s. 66

341 İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, s. 101; E. J. Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık,* s.225; Ömer Fatih Karaot, "Miralay Mehmet Arif Bey, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s.15

342 İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, s. 91

-Reis:

-Şükrü bey, suikast ile alakam yok diyor. Yok mu siz ne diyorsunuz ?

-Var efendim. İzah edeyim… Evvelki ifademde de belirttiğim gibi, ben evvela Abdulkadir'le temas ettim. O da bana bu suikast işi için Ankara'da eli olduğunu söyledi. "*Kimdir?*" dedim "*Şükrü Bey'dir*" dedi. Ondan sonra, Şükrü Bey'le görüştük.

Şükrü :

-Bu işte Abdulkadir'in pek mühim bir rol oynadığı anlaşılıyor, tavzih edeceğim. Bir avukat tutacağım…

Reis:

-İstiklal mahkemeleri dava vekillerinin cambazlığına gelmez. Mahkememizin dercatı yoktur. Millet hükme intizar ediyor ne söyleyecekseniz açıka söyleyiniz. Avukatlarla falan geçirilecek vaktimiz yok. Ziya Hurşit Bey'in ifadesine cevap ver.

Şükrü:

Ziya Hurşit Bey Abdulkadir'in tuzağına düşmüştür. Onun kurbanı olmuştur.

Mahkeme reisi Tekrar Ziya Hurşit'e dönerek:

-Ziya Hurşit Bey Bak Şükrü Bey ne diyor ?

-Hayır efendim, Laz İsmail'i Şükrü Bey'e ben takdim ettim. Hem de kendi evinde. Suikast meselesini görüştük. Silah paralarını ve diğer silahları da Şükrü Bey'den aldık.

Sen söyle Yusuf Silahları kimden aldın?

-Şükrü Bey'den efendim, Şükrü Bey'den

- İsmail sen de söyle ! kimden aldın silahları ?

-Şükrü Bey'in Şişli'deki evinden, Yusuf'la beraber dört tüfek aldık efendim..

-Ne diyorsunuz Şükrü Bey Bunlara karşı…?

-Bunlar öğretilmiş papağanlar gibi konuşuyorlar Reis Bey !...

Reis tekrar Şükrü Bey'e sordu;

-Ankara'da suikast meselesi etrafında Ordu Mebusu Faik Bey'le aranızda bir şey geçti mi ?..

-Hayır..

-Faik Bey size bu işten vazgeçin, felakettir, demedi mi ?

-Hayır

-Mahkeme Reisi bu sefer de sözü Faik Bey'e verecektir:

O halde siz söyleyiniz Faik Bey, ne görüşmüştünüz?

Demiştim ki, Şükrü Bey, bu yaptığınız felakettir. Fakat inkar etmişti. Reis şimdi ordaki Laz İsmail'e seslendi:

-Laz İsmai kalk! Sen söyle bakalım. Şükrü Bey evinde seni nerede sakladı?

-Alt kattaki odada. Sonra çıktık, sokakta buluştuk.

-Ama bak, ne diyor. Şükrü Bey, papağan gibi söylüyorlar diyor.

Laz İsmail Karadeniz şivesiyle:

-O zaman papağan değildük de, ha şimdi mi olduk?

Yüzleştirmeler bu şekilde sona erdi[343]

4 Temmuz'da diğer sanıklarla beraber Paşaların yargılanmasına geçildi. Savcı Necip Ali Bey TPCF nin, İTC mensuplarından meydana gelen gizli bir komite ile ittifak yaptığını iddia ediyordu. Bu sebeple Mahkeme heyeti Terakki Perver ve İttihat Terakki' nin olayla ilişkisi hakkındaki durumu ortaya çıkartmak için bu yönde sorular soracaktı. TPCF üyesi; Hafız Mehmet, Feridun Fikri Halis Turgut, Faik Günday, Abidin Beyler[344], İsmail Canbolat ve paşalardan; Rüştü, Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar ve Refet Paşalar sorgularında bu tür sorularla karşılaştı. Kazım Karabekir'e Faik Bey'in ifadesinde size haber verdiğini söylediğinin söylemesi üzerine *"hatırlamıyorum*" diye cevapladı. Milli Hareket'in önde gelen bu paşalar'ın hepsi TPCF üyesiydi. Sonuçta Rüştü Paşa hariç diğerleri suçsuz bulundu. Hükümet bu kararda askeriyenin tepkisinden korktuğundan dolayı böyle bir karar verdiğini söyleyenler oldu. Hatta Paşalar Mahkeme

[343] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü, , Cit1,* s.59-61; A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s.109-113

[344] Abidin Bey Mahkeme sorgusunun bir bölümünde Mahkeme Reisi Ali Bey'le tartışmış ve Ali Bey'in Halit Paşa'yı Büyük Millet Meclisinde vurarak öldürmesi olayını kastederek *"Kendisinin bir mebus olduğunu mahkeme reisi gibi katil olmadığını"* söylemiştir. Bu bilgi mahkeme zabıtlatında bulunmayıp Hakan Özoğul'un Amerikan belgelerinde ki yaptığı araştırmada büyükelçi raporlarında yazdığını söylemektedir. Hakan Özoğul burada mühim bir hata yaparak Abidin Bey'in bu ifadeyi Ankara İstiklal Mahkemesinde verdiğini söylemektedir, fakat bu mümkün değildir.Çünkü Abidin Bey İzmir deki yargılamalardan sonra idam edilmiştir. Muhtemel ki mezkur ifadeyi İzmir yargılamasında kullanmıştır. H.Özoğul, *Cumhuriyetin kuruluşunda iktidar kavgası,150'likler,Takriri sükûn ve İzmir Suikastı* s. 181

salonuna getirilirken askerleri hazır ol vaziyetinde beklediklerini ve paşaların da idama mahkum olmaları halinde mahkeme heyetini öldürerek bir ayaklanma başlatacaklarını öne sürdüler.[345]

Kazım Karabekir'in[346] sorgulamasından sonra böyle bir ortamı fark eden Mustafa Kemal Çeşme'de Mahkeme üyeleriyle buluşur[347]. Mustafa Kemal'in Paşa'nın, Mahkeme Heyeti ve Fevzi Çakmak ile yaptığı görüşmenin sonunda paşaların serbest bırakalması kararlaştırılmıştır.[348] Bu görüşmede Karabekir'in asılmasını isteyen Mustafa Kemal'e Fevzi Çakmak: "*Eğer Ziya Hurşit Karabekir demeyip de Fevzi Çakmak deseydi beni idam ettirecek miydiniz? "* diye sorar.[349] Fahrettin Altay ise İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın *"Asmazsak geleceğimizden nasıl emin oluruz"* dediğini, İsmet Paşa'nın Karabekir'i asmanın tehlikelerini Mustafa Kemal'e anlattığını ve Mustafa Kemal'in Mahkeme Reisi Ali Bey'le tekrar görüşelim dediğini söyler.[350] Bu durumda Mahkeme'nin hukuk anlayışında *"öndere bağlılık*" endişesinin olduğunu göstermekteydi;[351] yani karar hukuki değil siyasi olarak alınmıştı. Bağımsız karar alması gereken mahkeme dışardan gelen yönlendirmelere açıktı.

Çeşmedeki görüşmelerden Ziya Hurşit'in ağabeyi Ahmet Faik Günday'da şu şekilde bahsetmektedir: [352] *"İstiklal Mahkemesi hükmünü vermek için Mustafa Kemal'in riyasetinde İsmet ve Fevzi Paşalar iştirakiyle üç gün müzakere ettiler. Ancak Paşaları kurtardılar. Mustafa Kemal, Paşalarında idamını istiyormuş. On üç şahsın İzmir'de idamına ve bir kısmının beraatine ve İttihatçıların muhakemelerine devam edilmek üzere Ankara'ya sevklerine Çeşme'de verilen karara muvazi İstiklal Mahkemesi'de kararını vermiştir."*

Halis Turgut sorgusunda Şükrü Bey gibi hakkındaki tüm iddiaları reddetti ve Mahkeme heyeti tarafından Ziya Hurşit'le yüzleştirildi; Ziya Hurşit suikast planı ile

---

345 H. Özoğul, *Cumhuriyetin kuruluşunda iktidar kavgası, 150'likler, Takriri sükûn ve İzmir Suikastı* **s.** 181, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 228, S. Kılıç, *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması* s. 230, Derleyen H. Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* s.477

346 Zeynel Besim Un 1955'te yazdığı makalede Ali Çetinkaya'nın Kazım Karabekir'e Gazi Hazretlerinden niçin ayrıldınız sorusuna Karabekir Paşa'nın müthiş bir cevap verdiğini, Gazi Paşa'nın İstiklal Mahkemesi Heyetini Çeşme'ye çağırtığını yazmaktadır. Zeynel Besim Un, Kazım Karabekir Paşa'ya Mecburi Taaruz, *Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası* Sayı 2 İstanbul, 11 Kasım 1955 s. 24

347 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yayın Evi, İstanbul 1980, s.404

348 Derleyen H. Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* s. 472-473,

349 Rahmi Akbaş, "*Mareşal Fevzi Çakmak, 1876-1950*" Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s.314

350 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve sonrası: Görüp Geçirdiklerim İstanbul* 1970 s. 241

351 Yaşar Şahin Anıl, Mahkeme *Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası, Kastaş Yayınevi*, İstanbul,2005 s.216

352 S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday'ın Hatıraları*, s. 467

ilgili Halis Turgut'un bir bilgisinin olmadığını ama ondan silah istediğini söyledi. Halis Turgut bunu da kabul etmedi.[353]

Ziya Hurşit Yüzleşme esnasında Mahkeme Reisi'nin isteği üzerine olayı tekrar anlattı.

Ziya Hurşit:

Efendim… İstanbul'da Trabzon Meb'usu Hafız Mehmet Bey Şükrü Bey'in benimle görüşmek istediğini söylemişti. Ben de gidip görüştüm. Bundan sonra da Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ile Sivas Mebus'u Halis Turgut Bey'le görüştüm…Bütün bu görüşmeler, tabi suikast meselesiyle ilgiliydi. Şükrü Bey:

-Silahınız noksansa Halis Turgut Bey size silah verecek. Yalnız Rüştü Paşadan istifade edemeyeceğiz, demişti.

Halis Turgut Beyle birlikte başbaşa kaldığımız zaman kendisine :

-Hani tabanca verecektin.. Nerede? Dedimse de bir türlü vermedi. Bulamadığını söyledi.. Halis Turgut Bey, kalk cevap ver, dedi.

-Yalandır Reis Beyefendi.. Yalandır.. Zaten kendisi de benimle suikast hakkında bir şey konuşmadığını itiraf ediyor. Esası hakkında benimle bir şey görüşmeyen adam, benden tabanca ister mi?

-Sizinle konuşmamış olabilir. Siz, işin esasını Şükrü Beyle, Abdulkadir'le görüşmüşsünüz ya… Ziya Hurşid de onların eli kolu..

-Ben Şükrü Beyle de görüşmedim. Abdulkadirle de.. Şahsen temasım yok. Vakıa Şükrü arkadaşımdır. Ama, meclis arkadaşı, fırka arkadaşı…İşte o kadar…Bu mesele hakkında aramızda hiçbir şey geçmemiştir. Zaten yaşımız arasındaki fark da büyüktür…

Reis :

Ne dersin Ziya Hurşit Bey?

-İfadem doğrudur, Hiçbir yanlışlığım yok. Yaş maş meselesini bilmem. Benim bildiklerim gördüklerimdir. Suikast meselesini Halis Turgut Bey'le konuştuk, anlaştık, müzakere ettik ve tabanca vaadetti. Fakat sonra, istediğim halde vermedi. Bildiğim budur.

[353] A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s.127-130; İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, 126-131

Reis:

-Ne dersin Halis Bey?

-Ne benden tabanca istedi. Ne de ben böyle bir vaadde bulundum. Hepsi hayal mahsulüdür. Hiç birinin aslı yok!..

Ziya Hurşid manalı manalı Halis Turgut'a bakarak acı acı gülümsüyor ve Reis'in emri ile yine jandarmalar ortasında dışarı çıkarılıyor.

Reis Halis Turgut'a, son sözünü söylüyor:

- Ziy Hurşit'in söyledikleri sizin için ağır değildir fakat inkar ederseniz, daha fena olur. Vaziyet bütün çıplaklığı ile apaşikar meydandadır. Bu hakikat karşısında inkarın ne faydası olabilir ?..[354]

Daha sonra İttihatçıların eski Maliye Nazırı Cavit Bey[355]'in duruşmasına geçildi. Mahkeme Heyeti; 1923'te Cavit Bey'in evinde gerçekleşen ve İttihatçı kadroların katıldığı toplantıya yönelik sorular sordu. Mahkeme Heyeti bu toplantıların hükümeti yıkmak amacıyla düzenlendiğini ve İzmir Suikast planı'yla alakalı olduğunu düşünüyordu. Cavit Bey'in sorgulanmasından sonra mahkeme Heyeti*; "Birisi Reisicumhur hazretlerine burada, İzmir'de suikast planında bulunanlar, diğeri de memlekete suikast yapmak ve bir kara çete ve hükümeti devirmek maksadıyla çalışan bir kara çete vardır ki, eski İttihat Terakki'den müteşekkildir."* diyerek İttihat Terakki üyeleri için ikinci ayrı bir dava açılmasını kararlaştırdı. Bundan dolayı; Cavit, Ardahan Mebusu Hilmi, Ergani Mebusu İhsan Beyler'in duruşmalarına Ankara'da devam edilecekti. Cavit Bey'den sonra sorguya çekilen Eski İttihatçı ve Halk Fırkası Mebusu İsmail Canbolat'a İstanbul daki toplantıları ne maksatla yaptıklarını ve İzmit'te Mustafa Kemal ile Kara Kemal'in yaptığı görüşmenin bununla bir alakası olup olmadığı soruları soruldu. Ziya Hurşit'le ilişkisi sorulunca tanımadığını ifade etti ve suikast planında haberinin olmadığını söyledi.[356]

Bu duruşmadan sonra Savcı Necip Ali, içinde Rauf (Orbay)'ın olduğu 14 kişi hakkında yeni bir iddianame hazırladı. İddianamede; Rauf (Orbay), Dr. Adnan (Adıvar),

---

354 F. Kandemir*, İzmir Suikastının İç Yüzü*, *Cit1*, s.77-30; A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s127-130

355 Lord Kinross, Mustafa Kemal Paşa'nın öteden beri Cavit Bey'i çekemediğini yazmaktadır. Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayın evi, 12. Basım İstanbul 1994, s.498-499

356 İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, 135-140; A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s.132-135, F. Kandemir*; İzmir Suikastının İç Yüzü*, *Cilt* , s.83-86

İzmir eski Valisi'nin gıyaben; Bekir Sami, Halit, Kamil, Feridun Fikri, Çolak Selahattin, Hüseyin Avni, Mersin Mebusu Besim, Erzurum Mebusu Necati, Hafız Mehmet, Kara Vasıf Beylerle, Mersinli Cemal Paşa'nın yargılanmasını istedi. Mahkeme Heyeti bu talebi kabul ederek sanıkları sorguya çekti. Olayla ilgilerini ve Ziya Hurşit hakkında sorular sordu. İfade verenlerin hepsi hadiseyle bir alakalarının olmadığını söylerken daha önce Dahiliye Vekilli'ği yapan Trabzon Mebusu Hafız Mehmet sorgusunda Ziya Hurşit'in kendisine *"Hükümet darbesi yapacağız. Yeni Cumhuriyet kuracağız"* dediğini ama kendisinin olayların dışında olduğunu" belirtti.[357]

11 Temmuz 1926'da müddeiumumi (Savcı) Denizli Mebusu Necip Ali Küçüka talepnamesini okudu. *"17 Haziran 1926 tarihindeki seyahatleri esnasında aziz şahıslarına tevcih edilecek suikast planı"* sözleriyle başlayan talepname bu eylemi iktidarı ele geçirmek isteyen İttihat Terakki'nin Terakki Perver Fırka'yı kullanarak düzeni bozmak için komplo ve silahlı eylemlere başvurmak, Şeyh Sait İsyanı'nı desteklemek ve Şapka Kanunundaki direnişe önayak olmak; ve ülkenin düzenin bozmak… sözleriyle devam ediliyordu. Talepnamenin sonunda: Ziya Hurşit, Ahmet Şükrü, Arif, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Rasim, Hafız Mehmet, Abidin ile Abdulkadir ve Kara Kemal için ölüm cezası talep ediyordu. İsmail Canbolat, Halis Turgut, Vahap Rüştü Paşa ve yakalanamadıkları için de gıyaben Hüseyin Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Rahmi İdris'in hakkında hapis cezası, Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Mersinli Cemal Paşalarla, Sabit, Münir Hüsrev, Faik, Bekir Sami, Kamil, Zeki, Besim, Feridun Fikri, Halit; Necati Beylerin beraatları isteniyordu.[358]

3.5. Ziya Hurşit'in Son Müdafaası ve Sanıklar Hakkında Verilen Hükümler:

Savcının talebini açıklamasından sonra 12 Temmuz'da sanıkların müdafaasına geçildi. Müdafaasını ilk olarak yapan Ziya Hurşit şunları söyledi:[359]

-Ben, müdafaaname mahiyetinde bir şey yazmadım. Şifahen söyleyeceğim. Müddeiumumi Bey, bir seneden beri suikast fikrini kafaya yerleştirmiş olduğumu iddia ediyor. Bunu inkar etmiyorum. Doğrudur. Fakat aynı müddeiumumi Bey bir taraftan da

[357] A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s.132-137; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt 1* 87-93; İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı* s.141-149

[358] A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s, 135-146; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, *Cit1,* 94-103

[359] A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s. 147-148;F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, *Cit1,* s. 104-105; İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı* s.154

bu suikast düşkünlüğünü bir sabit fikir haline koymuş olduğumu söylüyor; işte benim müdafaam da bu noktadadır:

Ben Teşkilat-ı Esasiye kanununu tağyir veya tadile teşebbüs etmedim. Büyük Millet Meclisi'ni vazifelerini ifadan menetmek da hatırımdan geçmemiştir. Yalnız suikast yapacaktım. Muhakemem esnasında da bunun sabit olduğunu gördünüz, şu halde Müddeiumumi Bey'in hakkımda tatbikini istediği madde beni ilgilendirmez. Bu madde bana tatbik edilemez. Çünkü tekrar edeyim ben, ne icra vekili heyetini devirmeği, ne de teşkilatı esasiye kanununun tadilini falan istemedim. Kimseyi silahlı isyana davet etmedim. Bu sebeple beni ancak tevkif edildiğim zaman geçerli olan 46. maddeye göre cezalandırabilirsiniz. O da şudur: Suikast fikri gerçekleşmemişse kanunun sarahati olmayan yerlerde cinayet kabul edecek cürmü, bir seneden eksik olmamak üzere kalebentliğe tahvil olunur. Ben suikastı yani cürmü yaptıktan sonra hükümeti devirmek, meclisi vazifeden men etmek isteseydim, memleketten bir tarafa ayrılmaz burada kalırdım. Halbuki siz de anladınız ben Sakız'a kaçacaktım. Hülasa: Kanun açıktır. Kanunun açık olarak cezalandırdığı fiillerden başka hiçbir surette ceza verilemez.

Ziya Hurşit'ten sonra diğer sanıklar müdafaalarını yaptılar.13 Temmuz 1926 Salı Karar açıklandığında cezaların savcının talebinden bile daha ağır olduğu anlaşıldı. Ceza Kanunu'nn 55. maddesi gereği savcının idamını istediği 12 kişinin aksine[360] mahkemeden çıkan hüküm 15 kişiyi idama mahkum ediyordu.[361] İdam kararı verilen isimler şöyleydi:

1. Ziya Hurşit
2. Ahmet Şükrü
3. Gürcü Yusuf
4. Laz İsmail
5. Çopur Hilmi
6. Sarı Efe Edip
7. Abidin
8. Halis Turgut
9. İsmail Canbolat

[360] E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.446
[361] E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.450

10. Rüştü Paşa

11. Hafız Mehmet

12. Rasim

13. Arif

14.Kara Kemal

15. Abdulkadir

Kara Kemal ve Abdulkadir hakkındaki hüküm yakalanamadıkları için gıyaben verildi. Kara Kemal 27 Temmuz 1926'da polis tarafından yakalanacağını anlayınca önce bir tavuk kümesine saklandı ve ardından intihar etti. Eski Ankara Valisi Abdulkadir Bey'de 19 Ağustos 1926'da yurt dışına kaçarken yakalandı[362] ve Ankara İstikalal Mahkemesinde yargılandıktan sonra 1 Eylül de asılarak idam edildi.[363]

Hafız Mehmet'in yeğeni Vahap Bey Konya'da 10 yıl sürgüne mahkum edildi.

Ordu Mebusu Faik, yine Mebus olan Sabit, Halet, Fikri, Kamil Zeki, Bekir Sami, Besim Necati, Münir Hüsrev Beylerle Kazım Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşalarla, sabık Erzurum Mebusu Necati ve Mebus Ahmet, Nafiz Beyler ve Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş, Mehmet, Bahçıvan İdris, Musatafa Şakir Çavuş ve ihtiyat zabitlerinden Bahattin ile Giritli Hüseyin oğlu Mustafa'nın beraatlerine oybirliği ile karar verildi.

Rauf, Adnan, Rahmi, Hilmi, İhsan, Cavit, Selahattin ve Kara Vasıf ve Hüseyin Avni Beylerin duruşmalarına Ankara'da devam edileceği kararlaştırıldı.[364] Bu arada İlginç bir olay yaşandı. Suçsuz olduklarını düşünen İsmail Canbolat ve Halis Turgut bu karara itiraz etti. Yeniden toplanan İstiklal Mahkemesi Heyeti daha önce hapis cezası verdiği İsmail Canbolat ve Halis Turgut'u tuhaf bir şekilde idama mahkum etti.[365]

---

[362] Abdulkadir Bey'in bazı kaynaklarda Yunanistan'a, bazılarında Bulgaristan'a kaçarken yakalandığı söylenmektedir

[363] Selma Ilıkan- Faruk Ilıkan, *Ankara İstiklal Mahkemesi'nde, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na ait Resmi Zabıtlar*, Simurg Yayın Evi, İstanbul 2005, s. 757-765, Oğuz Aytepe, Yeni Belgelerin Işığında Mustafa kemal'e İzmir Suikastı", *Beşinci Uluslar arası Atatürk Kongresi*, 8-12 Aralık 2003,C.II, Ankara,2005 s.1077
Selma Ilıkan ve Faruk Ilıkan'ın , *Ankara İstiklal Mahkemesi'nde, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na ait Resmi Zabıtlar* isimli eseri Meclis arşivindeki mevcut mahkeme tutanaklarına değil Hakimiyeti Milliye gazetesine mahkemece verilen zabıtlara dayanmaktadır.

[364] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, 112-114; A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s. 155-156; İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı* s.158-159; Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiyenin Kuruluş Yılları,* İş bankası yayınları, İstanbul, *2001* s.230-231,

[365] Aksel Keskin, *İmparatorluktan Cumhuriyete Ali Fuat Paşa*, Paraf Yayınları, İstanbul,2013 s.303

Bu durum Amerikan Büyükelçilik raporlarınada yansımıştır.Büyükkelçilik raporlarında savcının isteğinin aksine, mahkemenin; Halis Turgut, Rüştü Paşa, ve İsmail Canbolat'ın sonradan ölüme mahkum etmesinin sebebi olarak yasal geçerliliğini göstermek ve kendine gerçek bir mahkeme havası vermek amacıyla böyle bir karar almış olabileceği yazılıdır.[366]

3.6. İdamların Gerçekleştirilmesi

İstiklal Mahkemesi'nde sankıklar hakkında kararın okunacağı gün salona Ziya Hurşit, Şükrü Bey, Sarı Efe Edip, Rasim, Abidin, Arif, İsmail Canbolat, Hafız Mehmet, Halis Turgut, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Laz İsmail ve Rüştü Paşa getirilmemişti. İdama mahkum olan bu on üç kişi başlarına gelecek olan felaketi tahmin ediyorlardı. Hatta Ziya Hurşit arkadaşlarına şerbet ikram ederek; "*Bu son şerbetimizdir. Ölüm şerbetini içmeden evvel hiç olmazsa Kadri Usta'nın nefis şerbetinden kana kana içelim."* diyerek espiri bile yapmıştı.[367] Hapisanede sürekli Lale devri şairi Nedim'in yazdığı, devrin ünlü bestekarı Lemi Atlı'nın uşşak makamında bestelediği;

"Bu imtidâd-ı cevre kim bahtın şitâbı var,
Mihnet-medâr olan feleğe intisâbı var,
Eyler nesîm-i lutfu bize girdi bâd-ı gam,
Bu rûzgâr-ı bî-mededin inkılâbı var."

"Bunca zulümden ki bahtın acelesi var,
Cefaların anası olan feleğe tezelden eresi var,
Sabah meltemi bize keder rüzgarı getirir,
Çaresiz bu rüzgarda dönecek, ama bir günü var."

mısralarını söylüyor[368] ve ölümü bekliyordu.[369]

Karar 13 Temmuz 1926 gününün gecesi, bu kişilere tebliğ edildi. 13'ünü 14'üne bağlayan gece yarısı idam cezası alan sanıklar infazları gerçekleştirilmek üzere hapishanedeki hücrelerinden alınmaya gidildi. Sırasıyla Gürcü Yusuf, , Laz İsmail, Çopur Hilmi, Rasim Bey, Miralay (Ayıcı) Arif Bey, İsmail Canbolat, Halis Turgut,

---

366 O. Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin KuruluşYılları* S.231-232

367 Ali Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, Doruk Yayıncılık, Ankara 1997 s.231

368 Burhan Felek, "Kabahat Hep Felektemi", *Milliyet*, 5 Kasım 1976

369 Bu mısraların İzmir Suikast planının Ankara yargılamalarında idam edilen Dr. Nazıma son sözünüz nedir diye sorulduktan sonra gidin Paşa'ya söyleyin "*Bu rüzigâr-ı bî-mededin inkılabı var."* diyen yazarlarda olmuştur. Beşir Ayvazoğlu Fırat Kızıltuğdan Nakille Ziya Hurşit'in bu mısraları söylediğini ama aynı yazıda Alaaddin Yavaşça'dan nakille Adnan Menderes'in yakın akrabası (Dayısı) olan DR. Nazım'ın da söylemiş olabileceğinden bahseder. Bu şarkı o dönem yasaklanmıştır, ancak Adnan Menderes zamanında Menderes'in de isteğiyle çalınmaya başlanıştır. Beşir Ayvazoğlu "Menderes ve Yasaklı Bir Şarkı" *Zaman* 26 Mayıs 2002; Taha Kıvanç, "Yasaklı Bir Şarkı Nasıl Yasaksız Hale Geldi" *Star*, 23 Aralık 2011,

Rüştü Paşa, Abidin, Sarı Efe Edip ve Ziya Hurşit hücrelerinden alındı. Hepsi İçin ayrı ayrı on üç sehpa ve kopacağı düşünülerek tedbir amaçlı 15 ip hazırlandı.[370]

Mahkumların asılması işiyle Selanik Kıptilerinden Cellat Ali görevlendirilmişti. İdama ilk götürülen Şükrü Bey oldu. Bütün idam mahkumları asılacakları yere kapalı araba ile götürülürken, Şükrü Bey, arabaya bindirilmeden hükümet meydanına kadar muhafızların ortasında ve bilekleri kelepçeli, üstündeki beyaz gömleğiyle yaya olarak götürüldü[371]. Cellat Ali'nin anlattıklarına göre:

-Şükrü Bey "*beni kim asacak*" diye sordu. *"Ben asacağım efendim"* diye cevap verdim. *"Rica ederim efendim vazifeni iyi yap, bana eziyet çektirme!"* Dedi."*Hiç merak etmeyiniz beyfendi*" diye cevap verdim. Ben her şeyi mükemmel bir surette hazırlayıp da masaya tekmeyi vurunca Şükrü bey sallandı ve ip koptu. *"Verdiğim sözü tutamamıştım."* Bunun üzerine Şükrü Bey'i masanın üzerine çıkartıp ilmiği tekrar boynuna geçirdim ve hemen masayı devirdim bu sefer de makara koptu. Şükrü Bey *"yeter eziyet etmeyin fazla*" diye inledi. Adamcağızı fazla üzmemek için Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'in idam edileceği sephaya götürdüm ve hükmü infaz ettim. Bu hadise meslek hayatımda bir idam hükmünü yerine getirirken uğradığım yegane başarısızlıktır. Allah şahittir, en ufak bir kabahatim yoktur[372].

Diğer sanıkların idamı gerçekleştirildikten sonra en son Ziya Hurşit'in idamına geçildi.

Ziya Hurşit o esnada hücresinde uyumaktaydı. Uyandırıldığında karşısındakilere soğukkanlı bir şekilde gülümseyerek "*Ne var"* diye sordu. "*Hakkınızdaki karar tebliğ olunacak, sizi bekliyorlar*" Ziya Hurşit "*Ya"* çekerek giyinmeye başladı ve "*Demek mahkemeye gideceğiz? Fakat mahkeme heyeti böyle erken saatte kararını tefhim etmek için neden zahmet etmiş. Mamafi ortalıkta aydınlanmış"* İdam hükümlerinin sabaha karşı infaz edildiğini bilen Ziya Hurşit kendisinden evvel 12 kişinin İdam edildiğini bilmediğinden vaktin bu kadar gecikmiş olduğunu anlamlandıramıyordu.

Dışarı çıkarken bileklerine kelepçeler geçirilince, şüphesi kalmadı. "*Şimdi anladım. Daha evvel de aklıma gelmedi değil. Fakat bir an için hakikaten mahkemeye sevk edileceğimi sanmıştım."* dedi. Müdüriyet odasında karar yüzüne okundu. Karar bitince *"İdama mahkum edilen daha kimler var ?" diye sordu. "12 kişi olduğunu ve*

---

370 A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, s.230
371 A.N. Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s.162; F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1, s.119
372 A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, s.232-233

hepsinin infaz edildiği cevabını alınca;"[373] *"Galiba bazıları idamı hak etmiş değildi. Herhalde bir yanlışlık olmalı"*.[374]. dedi ve "*En sonraya biz mi kaldık, desene ki bu işte bile yaya kaldık… Hey gidi talih hey! Ölümde bile geç kalıyoruz."*[375] diyerek espri yapacaktı.

Sonra ayağa kalkmış, cebindeki iki yüz lirayı hapishane müdürüne vererek:"*Bunu Ağabeyim Faik'e verin. Kabrime şerefime layık bir mezar taşı diktirsin. Vasiyetim bu. Nuri Bey vasiyetimi yerine getirmezsen bak karışmam yarın öbür dünyada iki elim yakandadır. Sana da orada suikast yaparım, hem de elimden kurtulamazsın…"* Biraz sonra beyaz gömleği giyerek; *" Beyaz da bana çok yakışır… Vatandaşımın karşısına böyle temiz bir kıyafetle çıkmak çok iyi bir şey. Yalnız traş olamadım."* dedi. Yolda giderken asılmış arkadaşlarını görünce, hepsine bir isim takıyor ve hepsini bir şeye benzetiyordu. İsmail Canbolat için *"Lüks Lambası"* demişti. Tam suikast yapmayı kararlaştırdığı yerde, Kemeraltı Cami'nin köşesindeki can vereceği sehpaya geldiğinde; *"Ne de mükemmel şey! İyi bir salıncağa benziyor. Hem oraya asılınca diğer insanlardan da daha yüksek olacağım değil mi"* dedi.[376]

En son gelir bezmi ekabir derler ya… Ben de sonuncu asılan mıyım?

Cevap alamayınca, sesini yükselterek:

"Ben zaten başka bir şey beklemiyordum. Sizin elinizden yalnız bu gelir. Ama bu da bir zevk. Hürriyetsiz bir memlekette yaşamaktansa, namusuyla ölmek daha hayırlıdır. Zahmet buyurmayın, ben işimi kendim görürüm… "der ve sehpaya bakarak: "*Ne mükemmel şey! Salıncağa da benziyor. Yüksekliğine de diyecek yok, yerde kalan insanlara yüksekten bakacağım… İstediğim de buydu*," derken etrafındaki insanlardan birine gözünü dikerek: *"Kılıç Ali mi o? Nerede bakayım? deyince,"* celladın anlattığına göre Kılıç Ali de görünmemek için çömelivermişti. [377]

Ziya Hurşit daha sonra cellata dönerek: *"Beni kim asacak",* Cellat Ali cevap verdi; *"Ben asacağım efendim"* "*İpi iyi hazırladın mı, sakın ben asılırken düğüm filan olmasın?*" "*Hayır merak etmeyiniz, bir şey olmaz*." "T*eşekkür ederim. Sen işinin ehli bir adama benziyorsun. Öyle kimseleri takdir ederim. İp sağlam değil mi? Kopmaz ya…*" "*Kopmaz efendim, sizden daha ağır arkadaşlarınızı da çeken aynı iptir, merak*

[373] A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, s.244
[374] A.N. Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, *Cilt* , s.162, F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1, s.119
[375] A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, s.244
[376] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1 s.118-119; A.N. Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s.162; A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, s.244
[377] A.N. Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s.165, F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1, s.119

buyurmayınız." "*Oh oh çok güzel, çok güzel. Fakat şu ipin sağlamlığını bir defa da kendim kontrol etmek isterim.*"[378]

İşini bir an evvel bitirmek isteyen cellad Ali telaşla:

"Aman beyim vakit geçiyor çabuk ol.. " deyişine gülen Ziya Hurşit: "*Canım ne acele ediyorsunuz? Ne telaş ediyorsunuz? Ölecek olan ben değil miyim? Tabii rahat rahat ölmek isterim*" dedi. Sonra Cellata; *"Göreyim seni vazifeni hakkıyla yap bize eziyet çektirme! Beş dakika sonra öbür tarafta, soyuna sopuna kavuşacağım. Mektubun falan varsa ver de götüreyim.. Haydi Allahaısmarladık, "* demiş ve Polis müdürü Azmi Bey'in :

-*Uğurlar olsun!..*[379] cevabına gülümseyerek 25 yaşında iken can vermiştir.[380]

Sabaha doğru bütün mahkumların asılması tamamlanmıştı. Asılanların göğüslerine birbirlerine benzeyen iri harflerle yazılmış idam hükümleri iliştirilmişti. Ziya Hurşit'in üzerine yapıştırılan yafta da şunlar yazıyordu.

"Türk, vatan ve namusunu kurtaran Aziz Reisicumhur Hazretleri'ne suikast icra (gerçekleştirerek) ve heyeti Vekiliyeyi iskat ve taklibi hükümet edeceği (düşürerek değişik hükümet kuracakları) bir anda derdest edilip bilmuhakeme (yakalanıp mahkeme edildikten sonra), cürmiyeti sabit olan ve Kanun-u Ceza'nın 53. Maddesi delaletiyle 57. Maddesinin fıkra-i mahsusuna tevfikan (uyularak) salben idamına karar verilen Rize Mebusu Ziya Hurşit… "[381]

Asılanlar, saat 10.00'a kadar sephalarda bırakılarak oraya gelen insanlara teşhir edilmişler, saat 10.00'dan sonra arabalara yüklenen cesetler, önce karantinadaki merkez hastanesine götürülüp üzerlerindeki eşya alınmış ve oradan Kadifekale civarındaki Kozluca Mezarlığı'na sevk edilerek gömülmüşlerdir. [382] Ziya Hurşit ve diğer mahkumların tam suikast yapacağı yerde idam edilmesi, idamın devlet geleneklerine aykırı olarak yapıldığını göstermektedir. Belki de bu şekilde muhalefete de gözdağı verilmek istenmiştir.

---

[378] A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, s.245

[379] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1 s.119,; A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan sesleri*, s.245; A.N. Erman, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, s.166

[380] Ziya Hurşit 13.07.1926 tarihinde idam edilmiştir. Mernis'ten çıkarılan vukuatlı nüfus kayıt örneğinde 16.09.1926 tarihinde vefat ettiği yazmaktadır. Bu tarih doğru değildir.

[381] A.Yıldırım, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan Sesleri*, s.246

[382] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 1; s. 115-124, , A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s. 157-167; S. Kılıç, *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması* s.77-80; C.Tokpınar, *İzmir Suikastının İç Yüzü* s.120-131

3.7. Ankara Yargılamaları

İzmir'deki yargılamalar verilen idam kararlarıyla bitmedi. Burada çıkan önemli kararlardan biri de davanın ikinci kısmının Ankara'da yapılacağıydıİstiklal Mahkemesi Heyeti İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerini yargılamak için İzmir'den Ankara'ya geldi. Hüseyin Rauf (Orbay), Adnan (Adıvar), Mehmet Cavit, Filibeli Hilmi, Selahattin, Rahmi ve İhsan Beyler'in dosyaları yeniden yargılanmaları için Ankara'ya gönderildi. Bunun Yanında Dr. Nazım, Hüseyinzade Ali, Yeni Bahçeli Nail, Muşkuralı Küçük Talat, Hüseyin Avni (Ulaş), Kara Vasıf , Filibeli Hilmi, Hüseyin Cahit (Yalçın) gibi elliden fazla İttihatçı'nın davası da burada devam edecekti. Burada ki davayı savcı "Kara Çete" davası olarak adlandırdı. [383]

Ankara'daki duruşmanın suikasta karışanlarla doğrudan bir alakası olmayan ama içlerinde hükümete muhalif insanlar bulunması nedeniyle siyasi olarak nitelendirilen bir yönü vardı. Yapılan duruşmalarda savcı tüm sanıkları İzmir Suikast planın'dan sorumlu tuttu. İzmir'de görülen davaları dayanak göstererek bunu şahsi duygudan çok hükümete yapılmak istenen bir darbe olarak nitelendirdi. Kara Kemal'in Ziya Hurşit ve Hafız Mehmet beylerle gayet gizli meseleler üzerinde müzakerelerde bulundukları ve bu müzakerelerin suikastla doğrudan doğruya ilgili olduğu, İttihatçıların Terakki Perver Fırka'yı desteklemeleri ve kuruluşunda yer almaları, ayrıca Cavit Bey'in evindeki toplantılara katılan üst düzey İttihatçıların aldıkları kararlar ve faaliyetler suikastın ve ülkedeki muhalefetin sebebi olarak görüldü. Ayrıca bu sorgulamalarda Cavit Bey'e sorulan sorularla sanki geçmiş dönemin bir hesabı görülüyordu[384]. Çünkü Müdde-i Umumi (Savcı) İzmir Suikastinden çok İttihatçı kadroların savaşlardaki ve geçmiş dönemdeki başarısızlıkları ile ilgili sorular soruyordu.[385]

26 Ağustos 1926'da açıklanan kararda Caza Kanunu'nun 55. ve 57. maddeleri uyarınca İzmir duruşmalarından sonra 4 idam kararı daha verildi. İdam edilenler eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, eski Ardahan Mebusu Yeni Bahçeli Nail ve Filibeli

---

[383] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt 2*, s. 8-10, , A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s.168-169, , İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı* s.159-161, E. Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, s.450

[384] Kılıç Ali'nin Cavit Bey'e davranışı Feridun Kandemir'in 1955'te yazdığı makalede büyük eleştiri konusu olmuştur. Kandemir, Cavit Bey'in İstikalal Mahkemesi heyeti tarafından daha mahkeme başlamadan idama mahkum edildiğini yazmaktadır. Feridun Kandemir, "Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor " *Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası* Sayı 2 İstanbul, 11 Kasım 1955 s.23

[385] Cavit Bey, *İdama Beş Kala*, s. 213-223

Hilmi Beylerdi. Rauf (Orbay) ile birlikte 7 kişi 10 yıl hapse mahkum oldu.[386] 45 kişi ise serbest bırakıldı. Suikastı ihbar eden Giritli Şevki, suikastçıları ele verdiği için 6500 lira para ödülü aldı.[387]

Ankara yargılamaları iddiaların yetersizliği ve mahkemenin tutumu nedeniyle siyasi bir nitelik taşımaktaydı. Sanıklar duruşmalarda suikasttan çok siyasi faaliyetler ve mensup bulundukları grup ve fırkalarla ilgili sorularla karşılaştı. Davanın neticesinde de siyasi bir temizlik gerçekleşti ve muhalif olarak adlandırılan kişiler tasfiye edildi.

İzmir ve Ankara İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği bu kararlar daha sonra birçok yazar tarafından çok sert bir biçimde eleştirildi. Mete Tunçay, bu yargılamaları *"adli-terör"*[388] olarak nitelerken, İzmir Suikastıyla ilgili en iyi çalışmalardan birini yapan Feridun Kandemir'de "*Hiçbir hakiki ve adil mahkeme, hiçbir vicdan sahibi hakim, bu İstiklal Mahkemesi'nin bu kararına imza atmaz."*[389] demektedir.

3.8. Suikast Planından Sonra Sarı Efe Edip ve Suikast planı Hakkında Söylenenler

İleriki dönemlerde araştırma yapan birçok yazar suikastın daha önceden hükümet tarafından bilindiğini iddia etmiştir. Bu iddiayı suikast planına karışmakla yargılanan birçok kişi de ifade etmişti. Hükümetin durumdan haberdar olduğunu söyleyenler Sarı Efe Edip'i hükümet ajanı olmakla suçluyordu.[390] Esasında Sarı Efe Edip Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Özalp İle Sınıf Arkadaşı ve İzmir Liman İşletmelerinde Mustafa Kemal Paşa tarafından görevlendirilecek kadar iktidar çevresinde tanınan biriydi.[391] Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir ziyaretini bir gün ertelemesinin sebebini de Sarı Efe Edip'e dayandırıyorlardı..

---

[386] Amerikan Dışişleri bakanlığına 27 Ağustos 1926 tarihli çekilen telgrafta Amerikan büyükelçilik Memuru Crosby Rauf ve Rahmi beylerin gıyaplarında ömür boyu sürgüne çarptırıldığı yazmaktadır. O. Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kuruluş Yılları* s. 239

[387] F. Kandemir, İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt 2 s. 116-119;A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri* s. 182-191; İ. Uyar, *İzmir basınına göre İzmir Suikastı* s.152; O.S. Kocahanoğlu, *Atatürk'e Kurulan Pusu*, İstanbul, 2001, s.418

[388] M. Tunçay, *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi, (1924-1931*) s. 166

[389] F. Kandemir, *İzmir Suikastının İç Yüzü*, Cilt 2 s. 125

[390] Zürcher, Musatafa Kemal'in İzmir'e gelişinin bir gün ertelemesinin sebebini suikasttan haberdar olabileceği ihtimali olabilir demektedir; Ali Fuat paşa; " Giritli Şevki'yi suikastçılarla tanıştıran ve ortadan kaybolarak suikastı ihbar etmesine neden olan *Sarı Efe Edip daha önce hükümet ajanı olarak çalışmış ve yine bu durumundan şüphelenilebilirdi*." diyerek böyle bir ihtimalden O da bahsetmiştir.; Hakan Özoğlu Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretini bir gün ertelemesinin sebebini *"beklenmedik bir şekilde*" olarak yorumlamaktadır. E.J. Zürcher , "*Milli Mücadelede İttihatçılık*",s.216; A. F.Cebesoy , *Siyasi Hatıralar* Cilt 2 s. 212-214; H. Özoğlu, *Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgası, 150'likler, Takriri Sükûn Ve İzmir Suikastı* S.170

[391] Mehmet Efendioğlu, Cemal Necip Gürel, "Yeni Bir Belgenin Işığında İzmir Suikastı " *Toplumsal Tarih Dergisi*, 22 Haziran 2012 , s.25; Ayşe Hür, *Öteki Tarih 2 Mondros'tan İzmir Suikast Davasına*, İstanbul, 2012, s.375

Sarı Efe Edip'in durumuyla ilgili en ilginç değerlendirmelerden birini de Kazım Karabekir'in damadı Faruk Özergin şu cümlelerle yapıyordu[392]; "*Sarı Efe Edip, Kâzım Özalp'ın çiftliğinde baş kâhya ve bu Sarı Efe Edip'te Ankara'da Kâzım Özalp'ın adamı olarak çalışıyor Onların bir manada ispiyonculuğunu yapıyor. Mahkemedeki duruşmalarda ise Mustafa Kemal'in adını andığı an Kılıç Ali tarafından azarlanıp susturuluyor. İdama giderken ilk asılan o yine bağırıyor bana bunu nasıl yaparsınız beni Mustafa Kemal Paşa'ya götürün" diyor.*

Yukarıda söylenenler bu iddiaların doğru olabileceğini göstermekle beraber, elimizde anlatılanları ispat edecek herhangi bir belge mevcut değil ama Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgeye göre, suikast planının ardından yapılan sorgulamalarda Sarı Efe Edip'in 15 Haziran günü İzmir'den ayrıldığı anlaşılmaktadır Şöyle ki, Sarı Efe Edip'in[393] 15 Haziran'da bir "*Seyr-ü sefain vapuruyla*" İzmir'den ayrıldığı ve tevkif için yakalanması gerektiği bir telgrafla Başvekil İsmet Paşa ve Dahiliye Vekili Recep Bey'e bildirilmekte ve aynı telgraf hemen sonra muhaccel (acele) ve Mahrem (Gizli) notuyla İstanbul Valisi Süleyman Bey, Polis Müdürü Ekrem Bey , Şükrü Naili Paşa ve Çanakkale Valisi İsmail Hakkı beyefendiye çekilmektedir.

Sarı Efe Edip'le ilgili belgenin orijinal metni aşağıdaki gibidir.

Başvekil İsmet Paşa hazretlerine dahiliye vekaleti vekili Recep bey efendiye; Gazi hazretlerinin şahsına karşı sabık Lazistan mebusu Ziya Hurşit tarafından İzmir'de suikast tertibatı keşf olunmuştur. Bombalarıyla birlikte bütün şeriki cürümleri tevkif olmuştur. Yalnız Sarı Efe denilen Edip 15 Haziran'da bir seyr-ü sefain vapuruyla İzmir'den İstanbul'a müteveccihen harekat etmiştir. Tevkif için Reisi Cumhur ve İzmir Valisi tarafından İstanbul'a ve Çanakkale'de emir verilmiştir.[394]

Bu yazının devamı olan aşağıdaki Telgraf ya da not muhaccel (acele) ve mahrem notuyla çekilmiştir.

İstanbul Valisi Süleyman Bey Efendi'ye Polis Müdür'ü Ekrem Bey ile Şükrü Naili Paşa, Çanakkale Valisi İsmail Hakkı Bey Efendi'ye

---

[392] Faruk Özerengin, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Röportaj yapan: Muhammet Erad, Sayı 40 - *Temmuz 1997 s. 48-49*

[393] Cumhurbaşkanlığı arşivinde direk gidip araştırma yapmak gibi bir imkanımız yok. Talep ettiğimiz belgeler bize posta yoluyla gönderiliyor. Bu sebeple bu konuyla ilgili cumhurbaşkanlığında başka belge mevcut mu herhangi bir bilgimiz yok

[394] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: A-V-2, D-79-5, F-7

İzmir Valisi paşa hazretlerini istifsar (sorgulama) vechiyle haberdarının dünkü on beşinci günü İzmir'den hareket eden seyrü sefain vapurunda Sarı Efe denilen Edip Bey tevkif ve ihtilatdan men ve isar edilecektir. Sarı Efe'nin vapurda tedarik ettikleri adamları vasıtasıyla orada gizlenmiş ihtimali vardır. Ona göre de tedabir alınması lazımdır.

Reisi Cumhur Gazi Mustafa Kemal ile Karesi Valisi Mümtaz Bey Efendi, İkinci Kolordu Kumandanı Ali Hikmet Paşa hazretleri, Riyaseti Cumhur başkatibi.

Bu telgrafın devamında aşağıdaki not çekilmiştir:[395]

Vapurun; Edremit, Ayvalık, ve Adalarımıza da uğraması muhtemeldir. Bu haberi şimdi zımmında (yanında) vali söyledi, arz ederim efendim.

Riyaset-i Cumhur Başkatibi

Tüm bunlara rağmen Sarı Efe Edip'in suikast planından sonra idam edilmesinin sebebini Ali Fuat Cebesoy *"bu hizmet esnasında ya yanlış bir hareketine, yahut başka bir sebebe bağlanabilir* "diyerek açıklıyordu.[396]

3.9. İstiklal Mahkemesi Kararlarının Hukuki Geçerliliği

İstiklal Mahkemeleri, 17 Şubat 1921'de Meclis kararıyla kuruldu.[397] En temel özelliği avukat edinme ve yargılananların kararlara itiraz hakkının bulunmamasıdır. Mahkemelerde yargılananların birçoğu aynı gün-hafta içerisinde tutuklanır, yargılanır ve cezaları infaz edilirdi. Verilen hüküm aynı zamanda gerekçeli karar yerine geçerdi. Avukat tutma hakkı kanunla sınırlanmasa da, görülen davalarda avukat tutulmasına izin verilmemiştir. Tek istisna 1923 İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde İstanbul Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'in iki avukatı olmasıdır.[398]

İstiklal Mahkemelerinin bu ilginç durumu Denizci bir subay olan ve ABD Yüksek Komiseri sıfatıyla büyükelçilik yapan Mark Lambert Bristol tarafından *"Türk yargılama biçimleri, gerek delillerin inandırıcılığı, gerek duruşmaların sürdürülüşü açısından ince bir yargılanma olmadığı ve sanıkların savunma için avukat bulamayışları ve temyiz etme haklarının olmaması yönünden eleştirilmiş ve*

---

[395] Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Vesika no: A-V-2, D-79-5, F-9-1

[396] A. Cebesoy, *Siyasi Hatıralar* Cilt 2 s. 212-214

[397] İstiklal mahkemelerinin yetkileri noktasında en manidar yorumu Hüseyi Avni Bey şu sözlerle yapmıştır.*"İstiklal Mahkemeleri'ne Meclis'in tanıdığı yetkiyi, Cenab-ı Hak Peygamberine dahi vermemiştir*."

[398] M. Tunçay, *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi*, *(1924-1931*) s. 170-171

Mahkemenin sanıklara davranışlarının, hukuk dışı, kestirme ve keyfi olduğu konusu tartışılmaz." şeklinde yazılarak Amerikan raporlarına da geçmiştir.[399]

İstiklal Mahkemeleri'nin İzmir ve Ankara yargılamaları da bu çerçevede gerçekleşti. İzmir'deki yargılamalarda İzmit Mebusu Şükrü Bey avukat tutmak isteyince, Mahkeme Reisi Ali (Çetinkaya), "*İstiklal Mahkemeleri dava vekillerinin cambazlığına gelmez"* diyerek bu isteği reddetti.[400] İstiklal Mahkemesi'nin yargılamalardaki kanun tanımaz tavrı sadece bununla sınırlı değildi. Mahkemenin kendini herhangi bir kanunla bağlı hissetmediğine dair bir diğer örnek de yeni Ceza Kanunu'nun 1 Mart 1926 yılında kabul edilmesi ile yaşandı. Bu kanunun 3 ay sonra 1 Temmuz 1926[401] tarihinde yürürlüğe girmesi ile mahkemeler yeni kanunu uygulamaya başladılar. Bunun üzerine Adalet Bakanlığı İstiklal Mahkemesi'ne bir yazı göndererek "*Yeni ceza yasasının yürürlüğe girdiğini, yeni yasanın İstiklal Mahkemesi'nde de uygulanıp uygulanmayacağını"* sordu. Böyle bir sorunun sorulmasının bir hukuk skandalı olmasının yanı sıra mahkemeden gelen cevap daha büyük bir skandal niteliği taşıyordu. Mahkeme tarafından İsmet Paşa'ya yollanan telgrafta mahkemenin bu kanuna bağlı olmadığı bildiriliyordu.[402] Bununla birlikte yeni ceza kanununun yürürlüğe girmesinden önce gerçekleşen İzmir Suikast planında suçlu bulunan sanıkların kimisi anlamsız bir şekilde eski ceza kanununa[403] göre ceza alırken, kimisi de yeni ceza kanununa göre ceza aldı. Mahkemedeki müdafaasında: *"Beni ancak tevkif edildiğim zaman geçerli olan 46. Maddeye göre cezalandırabilirsiniz."* diyen Ziya Hurşit ve daha önce saydığımız diğer 14 sanık eski ceza kanununun 55. Maddesine göre ceza alırken, aynı mahkemede yargılanan Vahap da hem eski hem yeni ceza kanununa göre ceza almıştır.[404]

Ankara yargılamarından sonra verilen cezalardada aynı tuhaflık söz konusudur. İdam kararı verilen Cavit, Dr. Nazım, Yeni Bahçeli Nail ve Filibeli Hilmi'ye eski ceza

---

399 O.Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiyenin Kuruluş Yılları, s.234*

400 F. Kandemir, İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt 1 s. 60; A. N. Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, s. 112

401 Mustafa Armağan, yazdığı makalede bu kanunun yürürlüğe giriş tarihinin 4 Ekim 1926 olarak vermiştir. Doğrusu 1 Temmuz 1926 dır. 4 Ekim tarihinde Türk Medeni Kanunu, Türk Borçlar Kanunu ve Türk Ticaret kanunu yürürlüğe girmiştir. Ayrıca Mustafa Armağan burada yanlış bir değerlendirme yaparak sanıklara Ahmet Faik Günday'ın hatratına dayanarak yeni ceza kanunundan ceza verildiğini söylemektedir. Ahmet Faik Günday'ın hatıratında bu kısım yanlış anlaşılmaya müsaittir ama burada Ahmet Faik Günday kardeşi Ziya Hurşit'e eski ceza kanunundan ceza verildiğini söylemektedir. Mustafa Armağan, "İstiklal Mahkemesi Sanıkları Asabilmek İçin Yürürlüğe Girmemiş Kanuna Sarıldı", *Zaman Gazetesi*, 11 Mart 2012; S. Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan" Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, s.468

402 M. Tunçay, *T.C.'inde Tek Parti Yönetimi, (1924-1931*) s. 170

403 Ceza Kanunu'nun tam metni için bakınız: Ahmet Akgündüz,*Kamu Hukuku; Anayasa- İdare-Ceza-Usul-Vergi-Devletler Umum*i, Cilt: 1, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul, 2011

404 E.Aybars , *İstiklal Mahkemeleri*,s.363-383; Nazmi Eroğlu, *Ayıcı Arif Atatürk'ün Okul ve Silah Arkadaşı Miralay Mehmet Arif Bey, Hayatı Konuşmaları ve Eseri*, Yeditepe, İstanbul 2014 s. 208-209

Kanunundan ceza verilirken; Ali Osman Vehbi, Hüsnü, İbrahim Edhem, Rauf ve Rahmi Beylerede yeni ceza kanunuyla cezalandırmıştır.[405]

3.10. Genel Bir Değerlendirme

Ziya Hurşit, suikast planındaki rolünü mahkeme huzurunda hiçbir zaman reddetmedi. Onunla birlikte yargılanan Şükrü Bey ise ölüme giderken bile hiçbir suçlamayı kabul etmedi. Kendisini hedef alan ve suçlayan Ziya Hurşit'i de eski Ankara valisi Abdulkadir'in oyununa gelmekle suçlayacaktı.[406]

İzmir suikast planının muhalefeti tasfiye etmek ve kamuoyunun ilgisini ülke sorunlarından uzaklaştırmak için uydurulmuş olduğu söylense de bu suikast planının Mustafa Kemal Paşa'yı öldürmek için gerçekleştirilmiş olduğu muhakkaktır. Bununla birlikte var olan muhalefeti susturmak için de bu olay bir bahane olmuştur. Meclisteki muhalefeti susturma süreci esasında Takriri Sükun Kanunuyla başladı. Takriri Sükun Kanunu'nun ardından TPCF'nin kapatılması mecliste muhalefet yolunu kapattı. Ülkenin tek parti ve onun görüşü tarafından yönetilmesi muhalefetin yer altına inmesine neden olmuş ve sonunda İzmir Suikast planına giden süreç ortaya çıkmıştır. Muhalefetle iktidar arasındaki *"Hesaplaşma"*[407] bu süreç sonunda tamamlanmıştır.

Bu süreçte muhalefet belki de başka bir yolla tasfiye edilecekken İzmir Suikast planı bahane edilerek hayatlarına mal olacak şekilde tasfiye edilmiştir. Öyle ki İzmir davaları sonunda sadece TPCF liderleri tasfiye edilmekle kalmamış, hükümet için her zaman tehlike arz eden İttihat Terakki'nin faal üyelerinin tasfiyesi için de bir bahane olarak kullanılmıştır.

Yalnız şu da unutulmamalıdır ki İzmir Suikast planı'na giden süreç hükümet erkanınca Ankara aşamasından itibaren bilenmekteydi. Dönemin Ankara Valisi Atıf Bey, 29 Haziran 1926'da yaptığı açıklamada, *"Kıştan beri Ankara'da suikast için tertibat yapılıyordu, bizim de bu teşebbüsten haberimiz oldu. Ziya Hurşit'i uzun müddet takip ettik, birçok evrak ele geçirdik. Bunların hepsini İstiklal Mahkeme'sine*

---

405 E.Aybars , *İstiklal Mahkemeleri*,s. 457-462

406 İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, s. 91

407 E. J.Zürcher bu süreci Milli mücadele de ittihatçılık kitabında Hesaplaşma olarak isimlendirmiştir. s. 213-248, 2011 yılında Vahdettin Engin tarafından çıkartılan ve bu dönemi anlatan bir kitapta "Hesaplaşma" adı altında yayınlanmıştır. Bu olay Kemal Tahir tarafından romanlaştırılarak 1969 yılında Kurt Kanunu adıyla kitap haline getirilmiş ve aynı isimle Pana Film tarafından 1992 yılında Ersin Pertan tarafından yazılan senaryoyla sinemaya uyarlanmış, Bahadır Özdener'in yazdığı senaryoyla da 2012 yılında yine Pana Film tarafından dizi olarak uyarlanarak TRT de yayınlanmıştır. Vahdettin Engin, *Hesaplaşma, Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikastı*, Yeditepe yayınları, İstanbul 2011, Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005

gönderdik.[408]*"* Diyecekti. İzmir suikast Planı bu noktaya gelmeden engellenebilir miydi aklımızda bir soru işaretidir. Bu iddia *"İstiklal Mahkemesine Cevabım*"[409] diye Kazım Karabekir tarafından da; *"Ziya Hurşit gibi Meclisi Millide mebus iken silah çeken birinin Ankara'daki bu kadar maskaralıktan sonra dahi Ankara polisince takip edilmemesi nasıl kabul olunur?* " [410] şeklinde dile getirilmiştir. Hükümetin bu meseleden haberdar edilmesi nokatasında en çarpıcı bilgiyi Hasan Rıza Soyak vermekte ve *"Sabit Bey Hükümeti bu meseleden haberdar etmiştir"*[411] demektedir.

Bu söylenenlerle birlikte en ilginç yorumu İngiliz Gazetesi Daily Telegraph yapmaktaydı. Gazete komplonun ortaya çıkarılmasında en önemli rolü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkilerin güçlendirilmesine karşı çıkan Karabekir, Cebesoy ve Bekir Sami'nin yarattıkları etkiden rahatsız olan SSCB'nin oynamış olduğunu da yazıyordu. Çünkü Karabekir, SSCB'nin 1925'te, Şeyh Sait isyanından sonra Türkiye'nin Doğu vilayetlerinin polis güvenliğinin sağlanmasını üzerine alma teklifine sert tepki göstermişti. Ayrıca aynı gazete yine zorlama bir yorumla Ali Fuat Cebesoy, Refet ve Rüştü Paşa'nın çerkes kimliğine vurgu yaparak işin sonunun Çerkesleri tasfiyeye dönüştüğünü yazmaktaydı.[412]

Ziya Hurşit'in Suikast Planından evvel İş Bankasından Kılıç Ali ve Kel Ali (Çetinkaya) aracılığıyla üç bin lira almıştır. Anılarında bu paradan bahseden Kılıç Ali "*Ali Bey'le aramızda konuştuk. Böyle bir yardım belki onu ısah eder, zararsız hale getirebilirdi. Bu nedenle isteğini yerine getirdik*"[413] demektedir.[414]

Peki Ziya Hurşit Atatürk'ü neden öldürmek istemişti ? Bu soru günümüzdeki güncelliğini hala korumakta ve bu konuda farklı yorumlar yapılmaktadır. Kadir Mısıroğlu ve Atatürk hakkındaki en iyi biyografilerden birini yazan İskoç Araştırmacı

---

[408] Nazmi Eroğlu, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cevat Bey*, Ötüken Yayınları,İstanbul, 2008, s. 201

[409] S. Kılıç, *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması* s. 117-113

[410] F. Kandemir, Ankara'daki suikast girişimini Refik Koraltan'ın ağzından anlatmış ve Ziya Hurşit'in Ankara'ya ilk geldiğinde polis tarafından takip edildiğini söylemiştir. Feridun Kandemir, *Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast*, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955,s. 34-48

[411] Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları,İstanbul 2004, Cilt 2 s. 365*

[412] Arsen Avagyan,*Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.252-254

[413] *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları* Der. H.Turgut, s.431

[414] Benzer bir iddiayı yani suikast planının Ankara'ca bilindiği savını anlatan ve yine Ziya Hurşit'in Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali'den 3 bin lira aldığını konu edinen Kemal Tahir *Kurt Kanunu* isimli romanında bu olayı şöyle romanlaştırmıştır:*"Midem bulandı benim, bu üç bin liradan. Ne demek üç bin lira… Ziya Hurşid gibilerinden yüz serserinin kan pahası…. Neden çıkarır verirler? Delirdiler mi? Bu herif bir yıldır "suikast" diye bağırarak geziyor. Bursa'daki Sağır Sultan duydu. Ankara'daki Sağır Paşa duymaz mı?* Kemal Tahir, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005 s.38

Lord Kinros'a göre; Ziya Hurşit, Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal'in muhafız kumandanı Topal Osman[415] tarafından öldürülmesinin sorumlusunu Mustafa Kemal olarak görüyor ve Bu sebeple Ziya Hurşit'in Ali Şükrü Bey'in intikamını almak için Mustafa Kemal'e suikast planına giriştiğini söylerken,[416] Mahmut Goloğlu da aynı ifadeleri kullanarak hadiseyi "*siyasi kan gütme*" ve "*öç alma*" olarak yorumlamaktadır.[417]

Bu söylenenler doğru olmakla birlikte bu olayları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Yapılan Reformlar ve İstiklal mahkemesinin verdiği kararlar nedeniyle bu dönemde yükselen bir muhalefet olduğu inkar edilemez bir gerçek. Ancak Birinci Meclisten itibaren bu muhalefet büyük bir baskı altında, Ali Fuat Cebesoy bunu *" I. Meclis'te ne kadar tanınmış muhalif varsa hepsi birer bahane ile İstiklal mahkemelerine getirilmiş, ekserisi birer suretle cezalandırılmıştı. İstiklal Mahkemeleri'nin en mühim icraatı, muhalefet ve matbuatı susturma ve ortadan kaldırma olmuştu."*[418] diyerek dile getitriyor.

Şüphe yok ki bu süreçte iktidar mücadelesi de amansız bir şekilde devam ediyor. Lozan'da son Misak-ı Milliden bazı tavizler verilmesi ve suikast tarihinden 9 gün önce Musul meselesinin Ankara antlaşmasıyla İngilizler lehine çözülmesi var olan ve sindirilmeye çalışılan muhalefeti doruğa çıkardı. Mahkemede Çopur Hilmi'nin verdiği[419] *"Suikasttan önce Ziya Hurşit Musul meselesinden bahsetti. Musul verildi, dedi. Musul'un verildiği gün Gazipaşa Büyükada önünde Gül Cemal vapurunda konser verdiriyordu* " şeklindeki ifadesi bunu doğrulayacak niteliktedir. Ayrıca bu görüş İngiliz ve Amerikan raporlarına da yansımıştır. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Ronald Lindsey tarafından yazılan yıllık raporlara da, *"Suikast planı ve sonrasındaki davalarla, Musul meselesinden dolayı iç politikada kaybedilen itibar kazanılmış ve Hükümete yönelik başlatılacak muhtemel muhalefetin de önüne geçilmiştir"* şeklinde yansırken.[420] Amerikan büyükelçisi Mark L. Bristol tarafından da 22 Haziran 1926 da

---

[415] Soner Yalçın Beyaz Türklerin Büyük Sırrı: Efendi isimli çalışmasında Ziya Hurşit'in Mustafa Kemal'e suikast planında bulunmasının sebebi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Yahya Kaptan, Topal Osman, Ali Şükrü gibi isimleri öldürtmesi olarak yazmaktadır. Halbuki bu mümkün değildir. Ziya Hurşit, Ali Şükrü Bey'i çok sevmekle birlikte onu öldüren Topal Osman'a iltifat etmeyeceği aşikardır. Soner Yalçın, *Beyaz Türklerin Büyük Sırrı Efendi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004, s. 325

[416] Kadir Mısıroğlu, *Üç Hilafetçi Şahsiyet,* Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995 s 119; Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Necdet Sander, İstanbul 1994 s.494,

[417] M. Goloğlu, Devrimler ve Tepkiler s.212

[418] A.F. Cebesoy, *Siyasi Hatıralar,* s.181

[419] İ. Uyar, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, s. 66

[420] "*İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1925-1926*", Derleyen Ali Satan, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 13-62-63

yazdığı raporda da dile getirilmiştir. Wasington'a çekilen telgrafta, suikast planı anlatıldıktan sonra, Mevcut muhalafetin Musul antlaşamasından sonra arttığı ve hükümetin bu muhalafeti susturmak amacıyla böyle bir suikasti uydurmuş olabileceğini *"Hükümet ya böyle bir suikastı uydurmuş, ya da siyasal olmayan gerçek bir suikastı, artık sert iç yönetime rağmen, susturulmayan genel muhalefet karşısında Terakki Perver Parti yöneticilerini gözden düşürmek için kullanmıştır. Bildirildiğine göre muhalefet, Musul anlaşmasının tamamlanmasından sonra güçlenmiştir. Terakki Perver Parti bu anlaşmayı, Türk haklarından gereksiz yere ödün vermek biçiminde yorumlayıp reddetmektedir."* Sözleriyle ifade etmektedir[421]

Tasfiye edilen TPCF liderlerinden sadece Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal'in sağlığında siyasete döndü. Diğer geri kalanlarda 1938- 1940'lı yıllarda CHP çatısı altında siyasete tekrar girecekti. Mili Mücadelenin önemli kahramanları olan bu isimleri (Ali Fuat, Refet, Kazım Karabekir Paşalar ve Rauf Bey) siyaset sahnesine tekrar dönse de Ali Fuat Paşa dışındakilerin hepsi siyasi hayatını CHF'de noktaladı. 1946 yılında İçlerinde Mustafa Kemal'in ölmeden önceki son baş vekili olan Celal Bayar, Adnan Menderes ve bir grup politikacı Demokrat partiyi kurmak üzere CHP den ayrılırken Ali Fuat Paşa dışındaki bu isimlerin hiçbiri CHP'den ayrılmamış ve bu yeni partiye herhangi bir önderlik yapmamıştır. Demokrat Parti'de Bayındırlık bakanlığı da yapan Ali Fuat Cebesoy 27 Mayıs darbesi sırasında tutuklanarak Yassıada mahkemelerinde yargılanmıştır.

Günümüzde de Ziya Hurşit İsmi değişik şekillerde gündeme gelmektedir. Ölümünden yaklaşık 70 yıl sonra 1994 yılnda Refah Partisi Milletvekili Hasan Mezarcı ve arkadaşları tarafından TBMM'nin gündemine araştırma önergesi olarak getirilerek Ziya Hurşit ve Arkadaşlarına İade-i İtibar verilmesi istenmiş ve mecliste büyük tartışmalara neden olmuştur.[422] Bundan 7 ay sonrada Rize Belediye Başkanı Şevki Yılmaz Rize'de bir caddeye Ziya Hurşit ismini vermek istemesi üzerine mahkemece yargılanmıştır.[423]

---

421 O. Duru, *Amerikan gizli Belgelerinde Türkiyenin kuruluş yılları,* İş bankası yayınları, İstanbul, *2001* s.228-231,
422 Milliyet, 25.02.1994
423 Milliyet, 05.09.1994

SONUÇ

Yapılan bu çalışmada Ziya Hurşit'in doğum tarihindeki tartışmalar konusunda ailesinin ve o döneme yakın gazetecilerin verdiği bilgilerle daha 20 yaşında iken yaşının 9-10 yaş büyütülerek vekil seçildiği anlaşılmaktadır. Her ne kadar kendi imzaladığı Meclis mazbatasındaki yaşı 30 gözüksede mahkeme kararından dolayı bu bilginin yazıldığı ortadadır. Ziya Hurşit; genç, atak ve renkli kişiliğiyle öne çıkan ve Saltanatın kaldırılmasında red oyu kullanan yegane milletvekilidir. Ayrıca TPCF'nın Samsun teşkilatının kuruluşunda yer almıştır.

Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan 1926'daki İzmir suikast planı bir komplo değildir. Böyle bir plan vardır. Bu suikast planının sebeplerini; şahsi sebepler, Atatürk'ün diktatörleşme eğilimi, muhalefetin sindirilmesi, meclis dışı kalmış vekillerin kızgınlığı olarak sıralamak mümkündür.

Suikastin Ankara'da planlandığı, daha sonra kaçmaya uygun bir yer olması dolayısıyla İzmir'de yapılmasına karar verildiği anlaşılmıştır. Ancak hükümetin suikastten daha Ankara'daki planlama aşamasından itibaren haberdar olduğu Ankara Valisi Atıf Bey'in açıklamasıyla ortaya çıkmaktadır. Refik Koraltan'da Ziya Hurşit'in Ankara'da polis tarafından takip edildiğini söylemektedir. Hasan Rıza Soyak bunu daha da ileriye götürüp "*Sabit Bey hükümete haber verdi*" demektedir. Suç ortağı olarak bilinen Giritli Şevki ve Sarı Efe Edib'in aslında hükümet ajanı olabileceği ihtimali çok yüksektir.

Giritli Şevki'nin İzmir Valiliğine verdiği ihbar mektubunun tarihi hakkındaki bilgi karmaşası giderilmiştir. Yakalanma esnasında Ziya Hurşit'in suçu kabul ettiğine dair var olan yaygın bilginin aslında doğru olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Ziya Hurşit'i yargılayan İstiklal Mahkemesi üyelerinden Ali Çetinkaya ve Kılıç Ali'nin İş Bankasından Ziya Hurşit'e 3000 lira kredi verilmesi için aracı olduğu anlaşılmıştır. Ziya Hurşit suikastı siyasi amaçlar için yaptığını kabul ederken, arkasında siyasi bir örgütün olduğunu hiçbir ifadesinde kabul etmemiştir. Yargılanma esnasında adil olunmadığı kuvveden fiile çıkmayan bir planın gerçekleştirilmiş gibi kabul edilip hükümlerin buna göre verildiği, yargılama esnasında, yargılananlara Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına suikast planından ziyade hükümet değişikliği ve Anayasaya aykırılıktan en ağır cezanın verilmeye çalışıldığı, suikast planının genişletilerek suçu olmadığı halde bütün

muhalefet yapan şahısların tutuklandığı görülmektedir. Hukuki tanıma göre bu şahıslar planlarını icra etmedikleri için teşebbüs aşamasında bile olmadıkları belirtilmelidir. Bu nedenle sanıkların sadece ele geçirilen suç unsurlarına göre (ateşli silah bulundurmak v.b.) yargılanmalı ve buna göre cezalandırılmaları gerekmekteydi. Ayrıca İsmet Paşa'nın suikast planını öğrendiğinde tutuklamaların bir kısmına itirazının olması dikkat çekicidir.

Tezin ana konusunu teşkil eden Ziya Hurşit'in polisteki ilk sorgusunda suçlamaları kabul etmemesine rağmen muhakeme esnasında diğer bazı sanıkların aksine suikast hakkında bütün açıklığıyla bilgi vermesi de dikkate değerdir. Şükrü Bey idama giderken bile suçunu inkar etse de Abdulakadir ve Ziya Hurşit'le birlikte suikastın planlayıcısı olduğu kanaatine vardık.

Suikast davasının İzmir ve Ankara yargılamaları vasıtasıyla tüm muhalefetin susturulması ve Ankara yargılamalarının kapatılmış olan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ile sınırlı kalmayıp İttihat Terakki ile hesaplaşma aracı olarak kullanıldığı ve adeta son 10 yılın hesaplaşmasının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Hukuki açıdan yargılamalar esnasında sanıklar lehine olan ceza kanununa göre yargılama yapılması gerekirken, Mahkeme Heyeti istenilen kararların çıkarılması için bazen eski bazen yeni ceza kanununa göre hüküm verdikleri ve mahkumların idamlarının istendiği sonucuna varılabilir.

İzmir'de 15 (Ziya Hurşit, Ahmet Şükrü, Gürcü Yusuf, Laz İsmail Çopur Hilmi Sarı Efe Edip, Abidin Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rüştü Paşa, Hafız Mehmet, Rasim, Arif Kara Kemal, Abdulkadir) Ankara'da 4 kişi (Eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, eski Ardahan Mebusu Yeni Bahçeli Nail ve Filibeli Hilmi Bey) idam edilmiştir. Ankara yargılamalarında idam edilenlerin suikastle doğrudan bir ilgisi olmadığı vurgulanmalıdır.

İzmir Suikasti yargılamalarında; 1 yıl sonra 1927 senesinde gerçekleştirilecek seçimlerden önce muhalif olacak bütün herkesin tasfiye edildiğini, Türkiye'de Tek Parti iktidarının rakipsiz bir şekilde sağlamlaştırıldığını ve gelecek yılların istenildiği gibi şekillendirilmesinin önünün açıldığını söylemek mümkündür.

EKLER

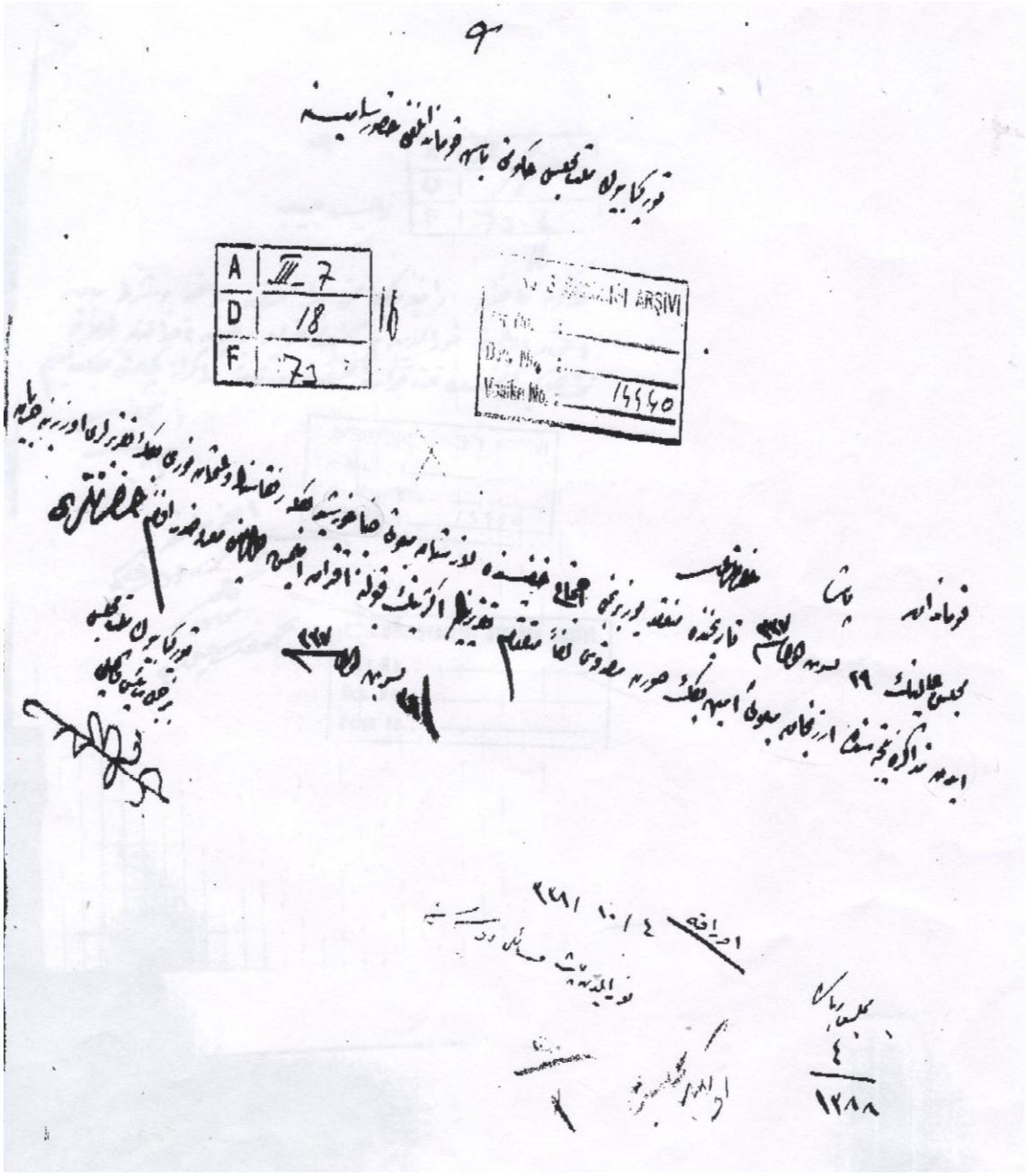

Meclis'in 29 Ekim 1337 tarihindeki 101. gizli toplatışında Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ile Osman Nuri Bey'in takrirleri üzerine yapılan müzakere sonucunda Erzincan Mebusu Emin Bey'in Dahiliye Vekili Fethi Bey'e kayıtsız şartsız itimat edilmesini teklif eden yazı.

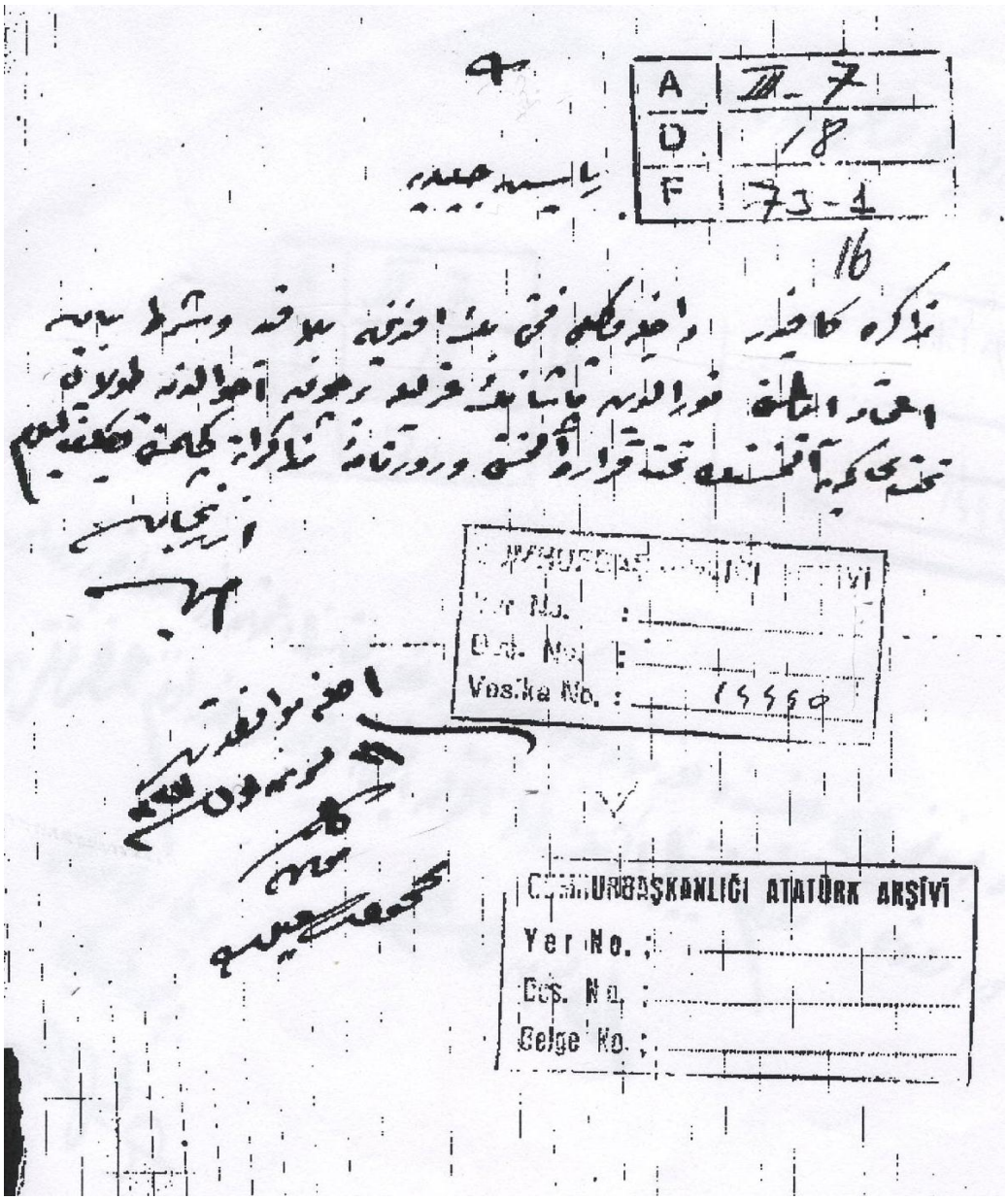

Meclis'in 29 Ekim 1337 tarihindeki 101. gizli toplatışında Lazistan Mebusu Ziya Hurşit ile Osman Nuri Bey'in takrirleri üzerine yapılan müzakere sonucunda Erzincan Mebusu Emin Bey'in Dahiliye Vekili Fethi Bey'e kayıtsız şartsız itimat edilmesini teklif eden yazı.

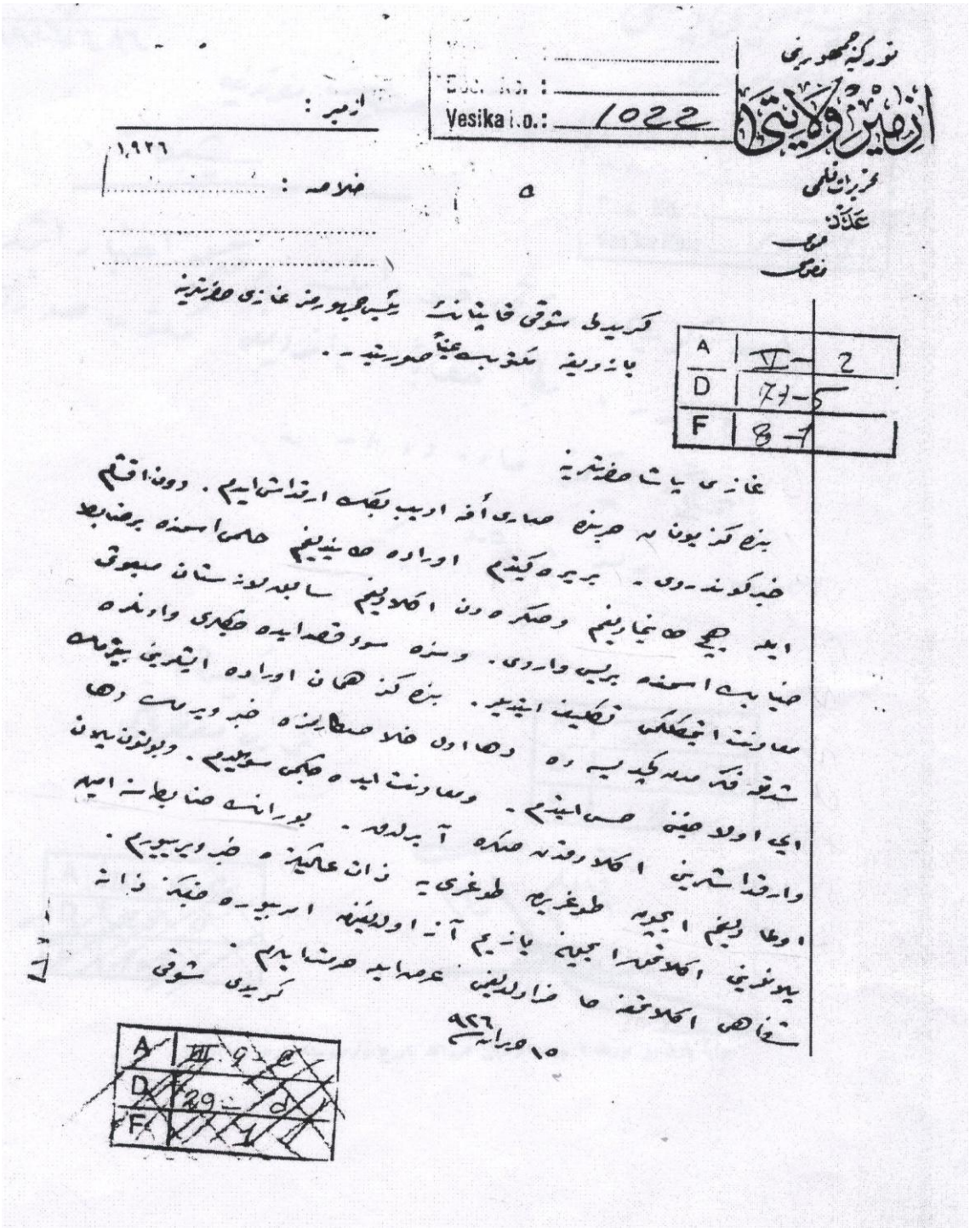

Sarı Efe Edip'in Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya İhbar Mektubu

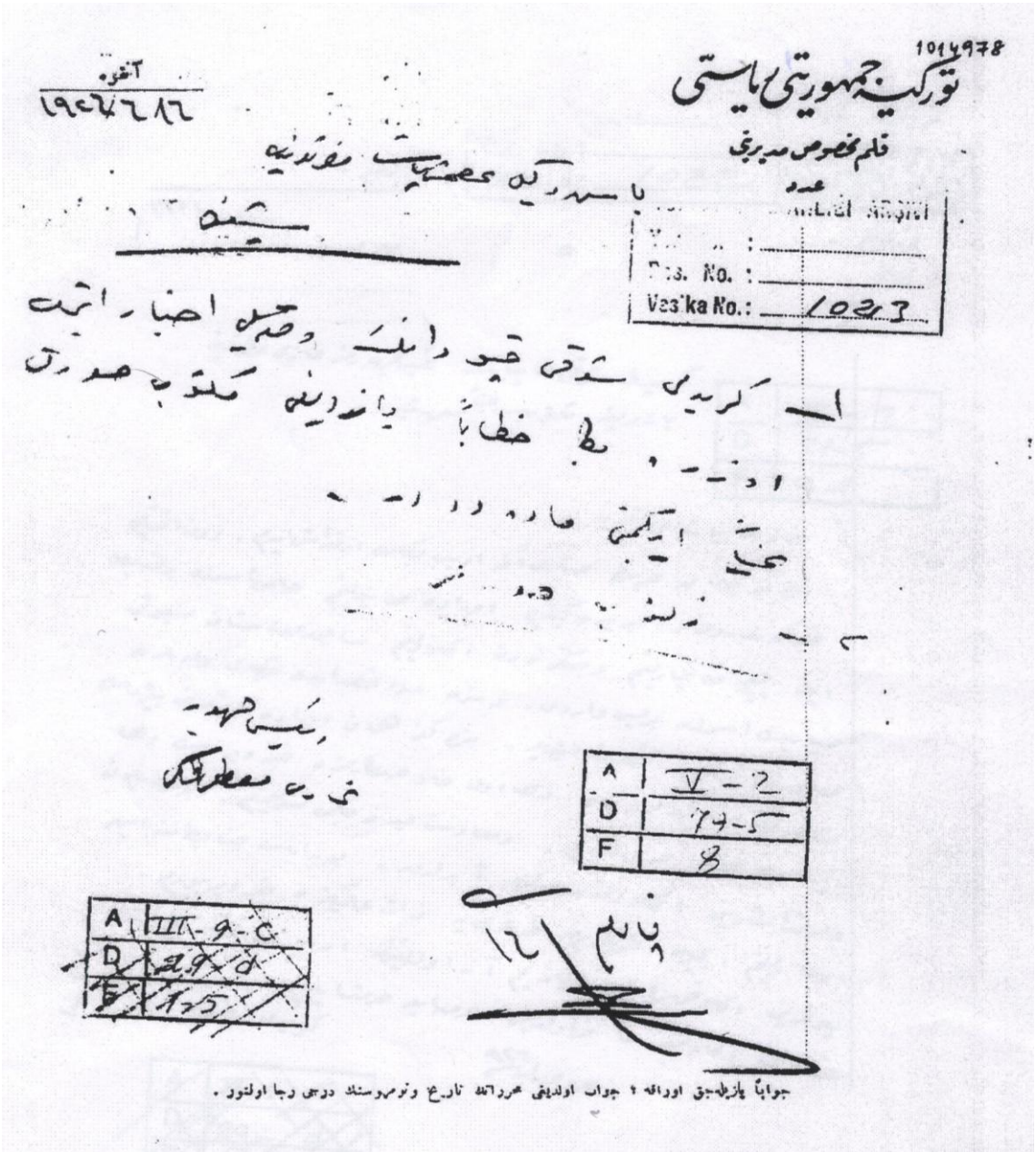

İhbar Mektubunun İsmet Paşa'ya havalesi

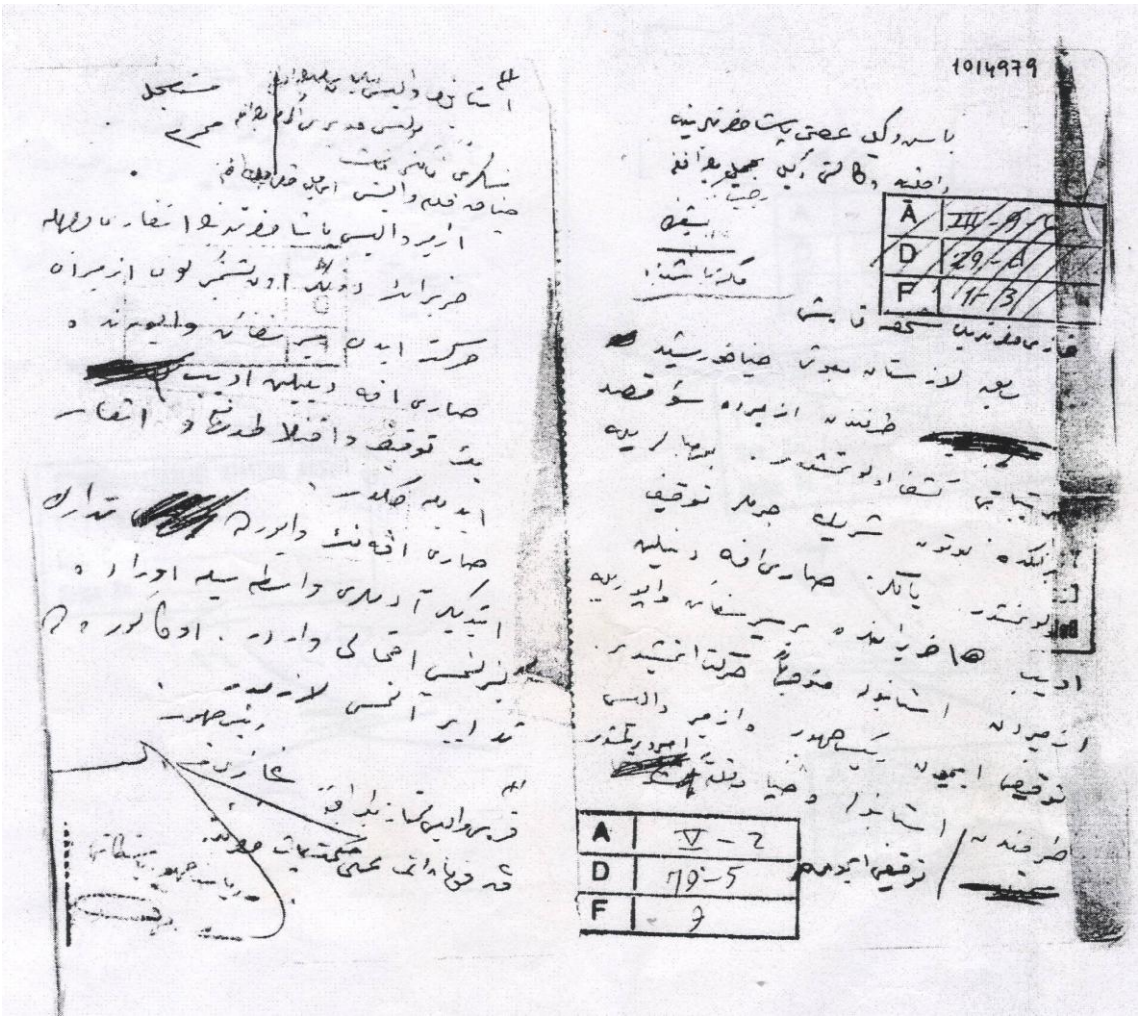

İzmir’den Cumhurbaşkanlığına Ziya Hurşit’in yakalandığına dair gönderilen telgraf

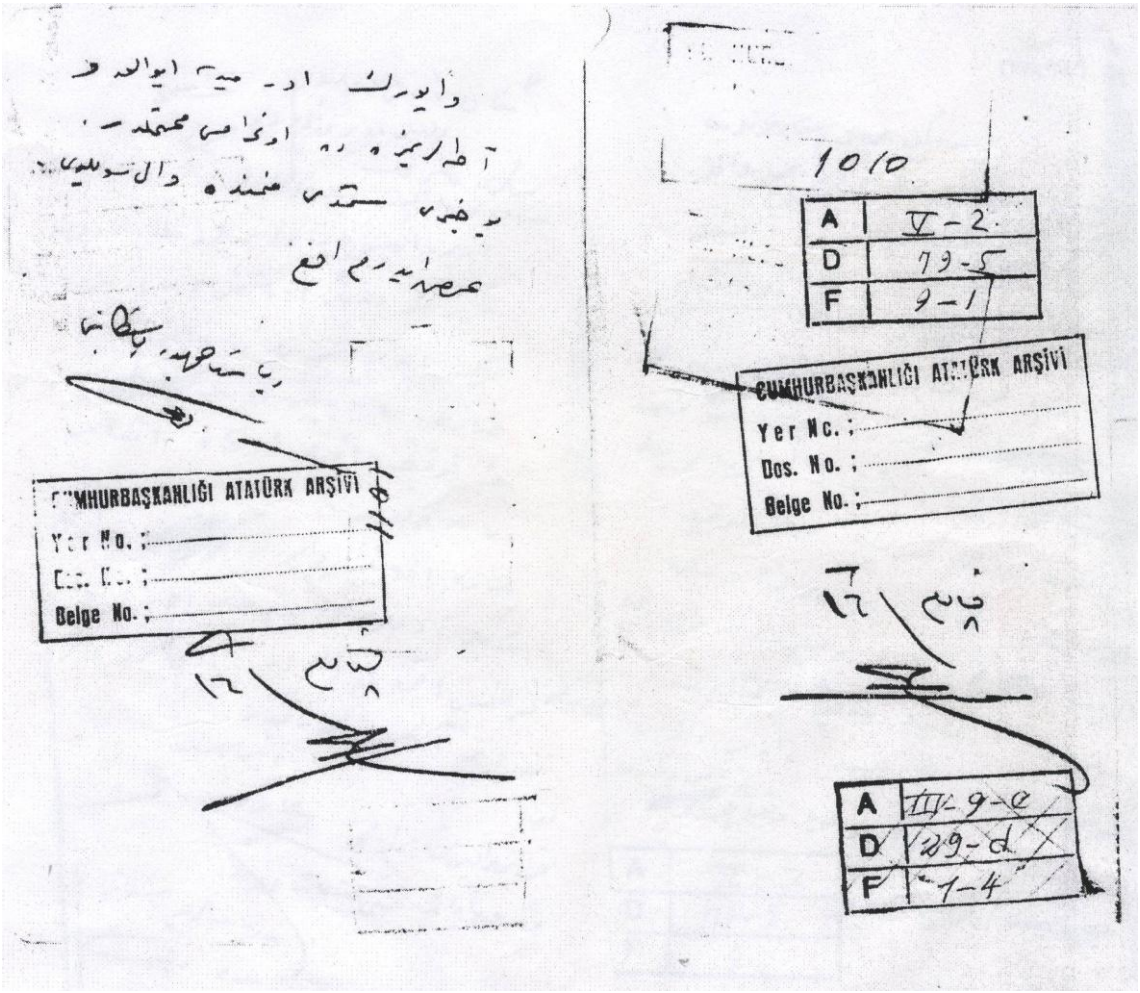

Ziya Hurşit'in yakalandığına dair Cumhurbaşkanlığına gönderilen telgrafı devamı

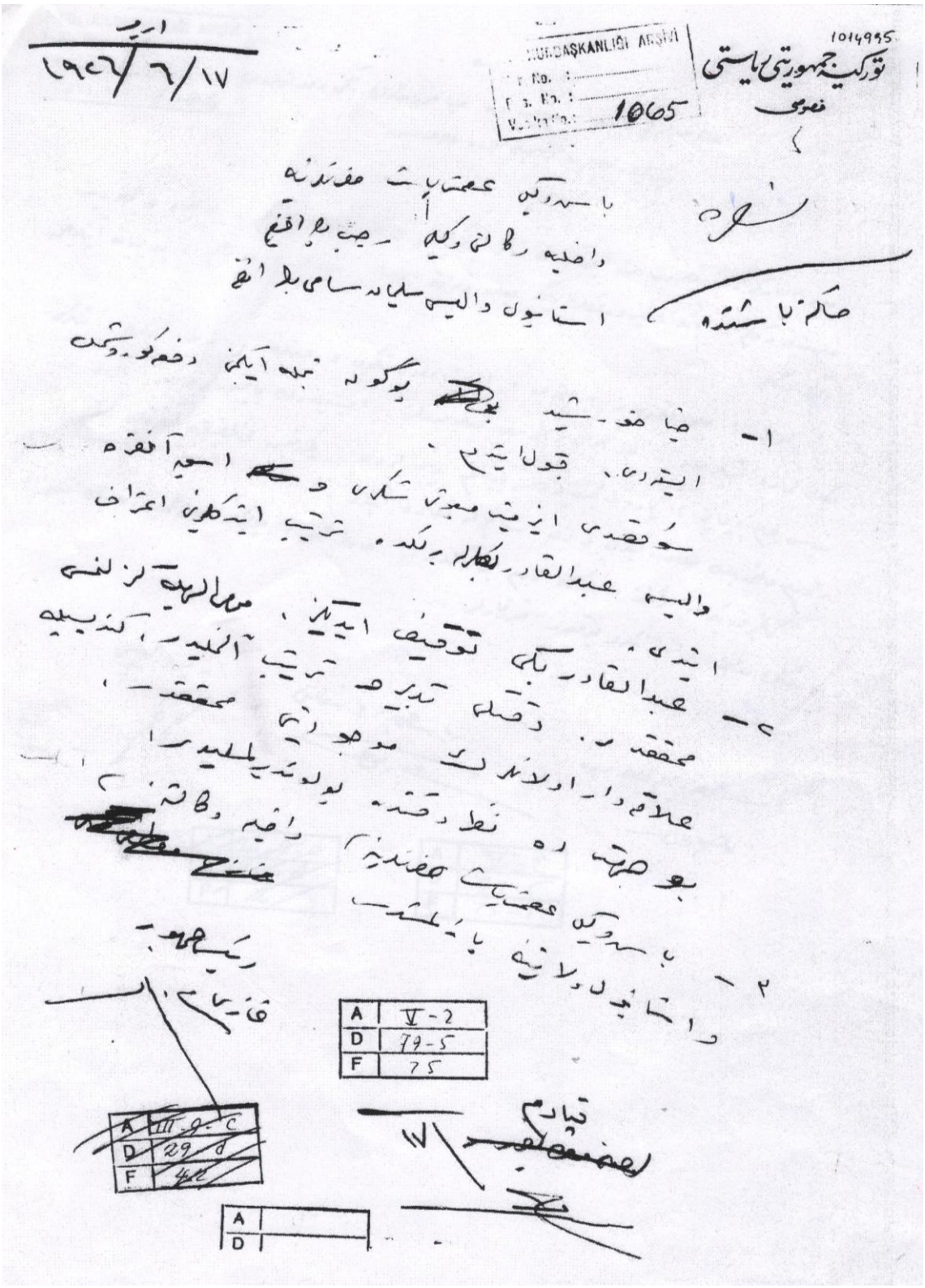

Ziya Hurşit'in suikastı itiraf ettiğine dair belge

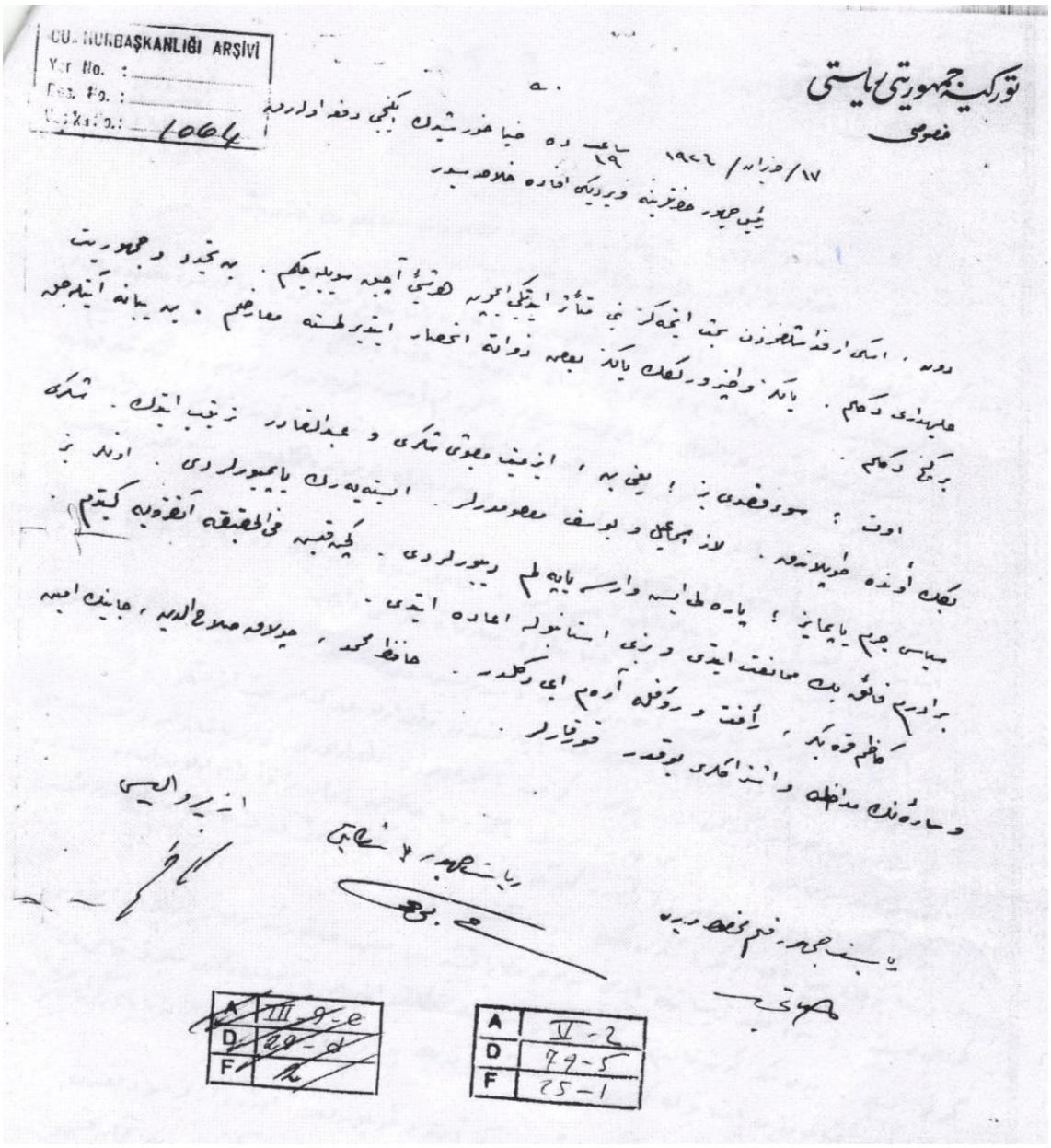

İtirafı gösteren başka belge

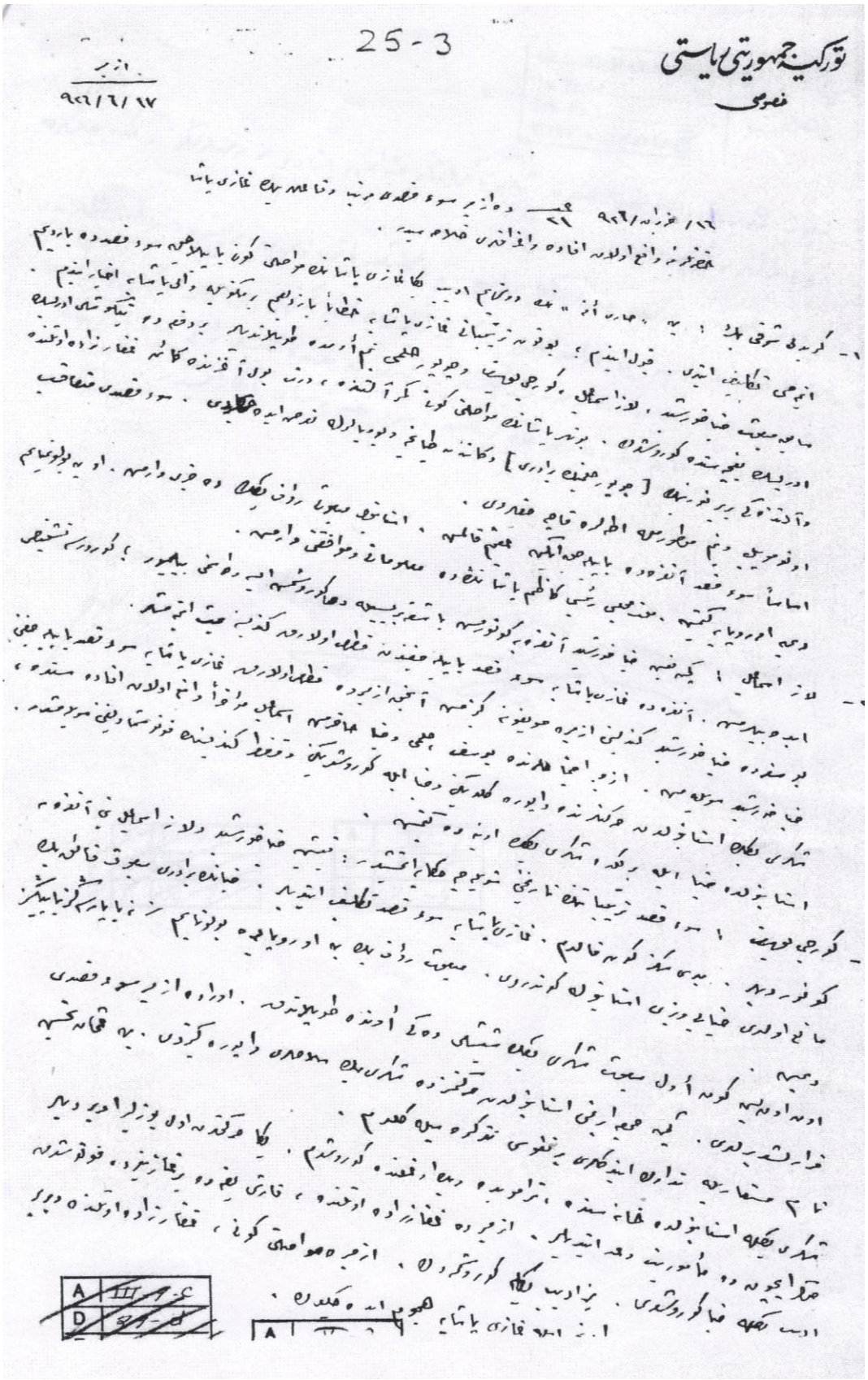

Suikast planında ismi geçenlerden alınan ifade

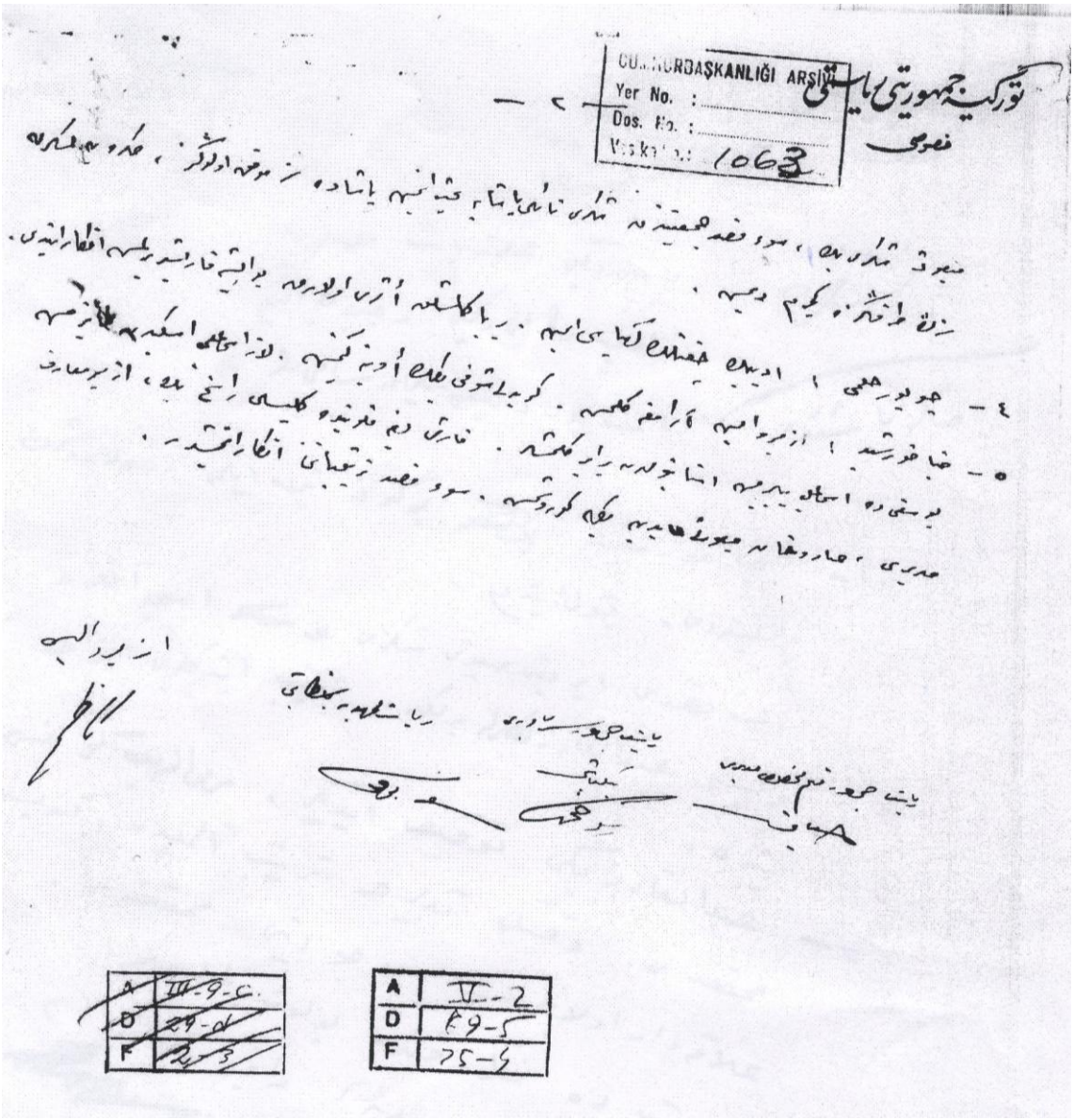

Önceki belgenin devamı

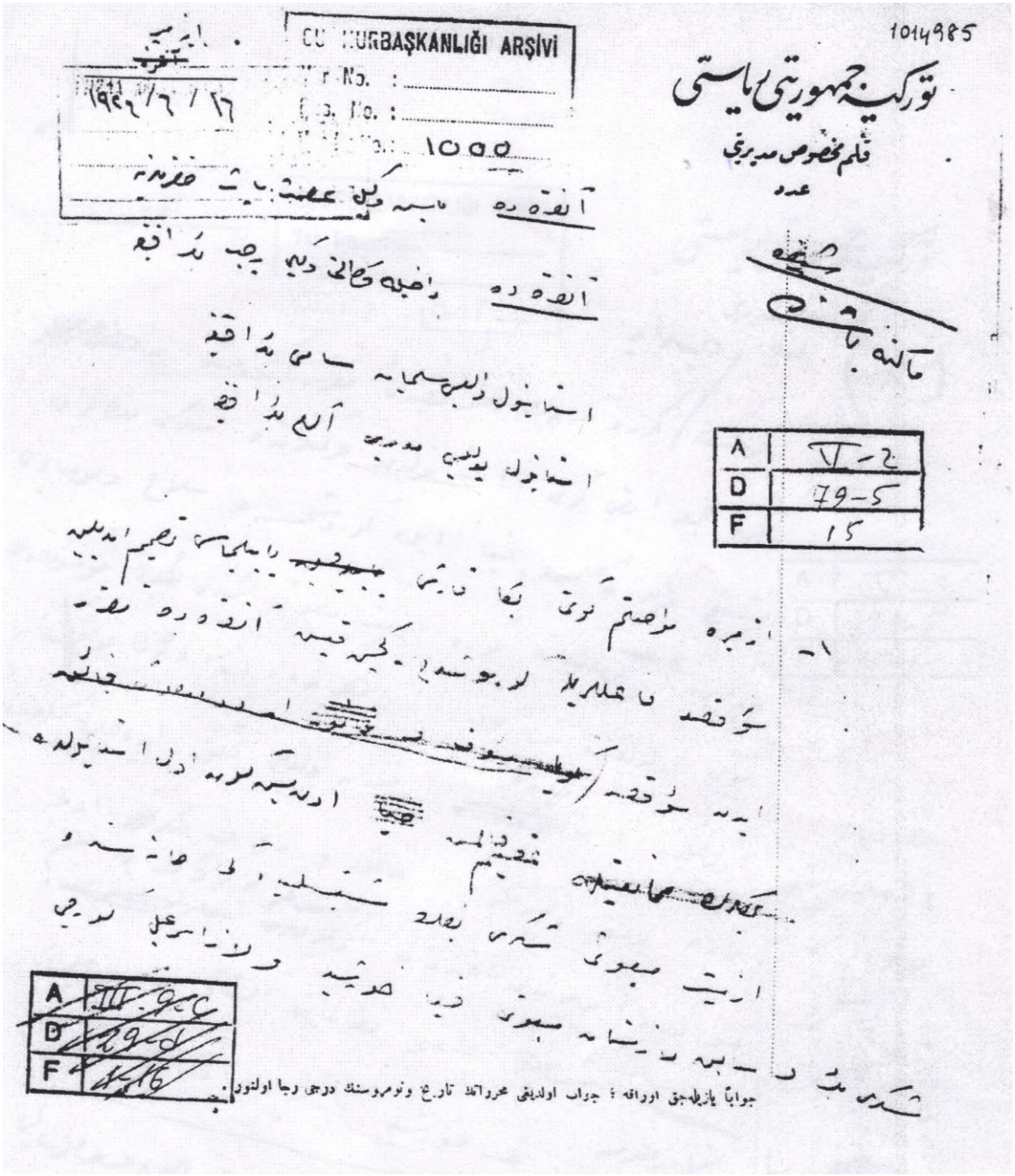

Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen suikast hakkında yapılan yazışmalar

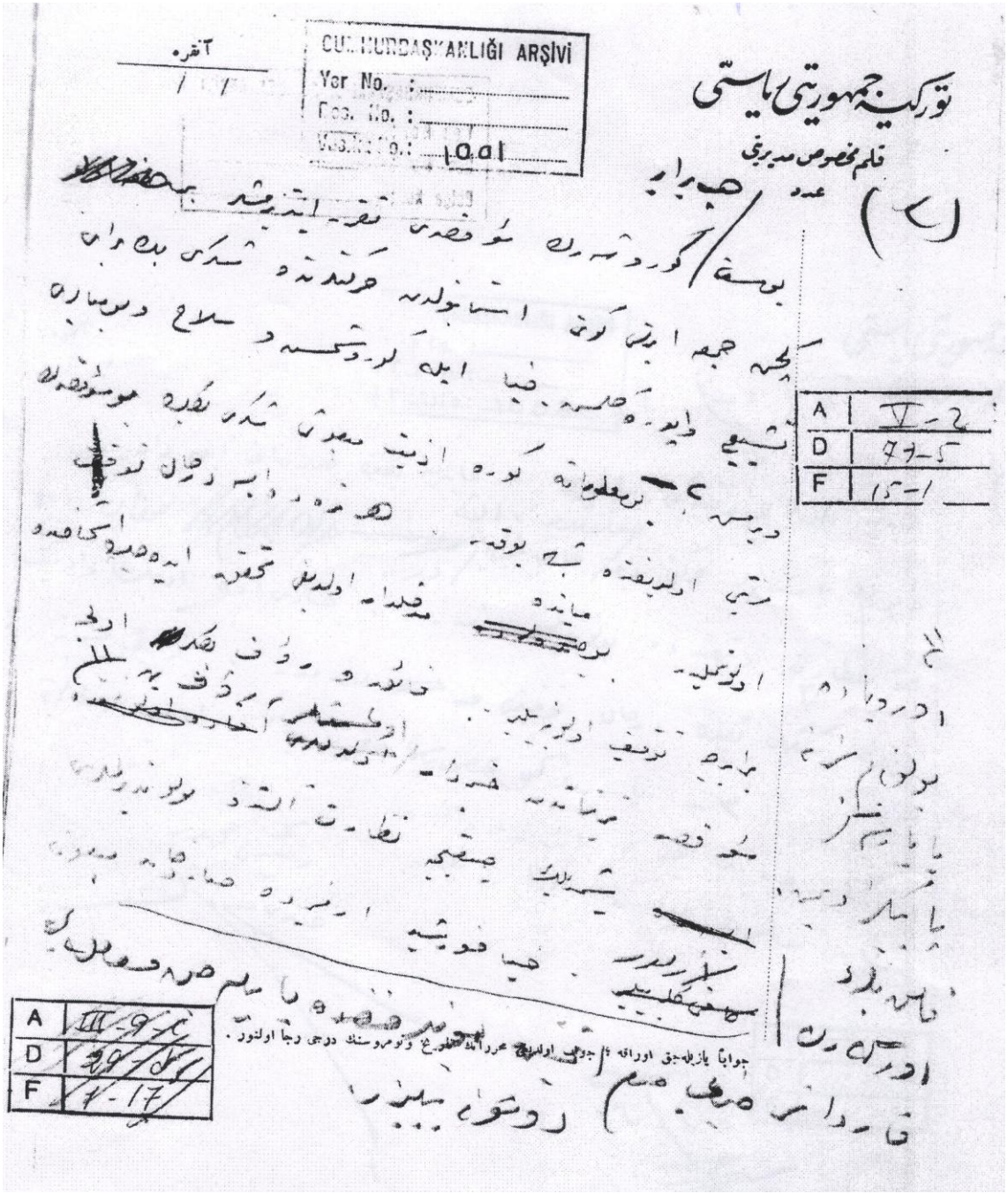

Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen suikast hakkında yapılan yazışmalar

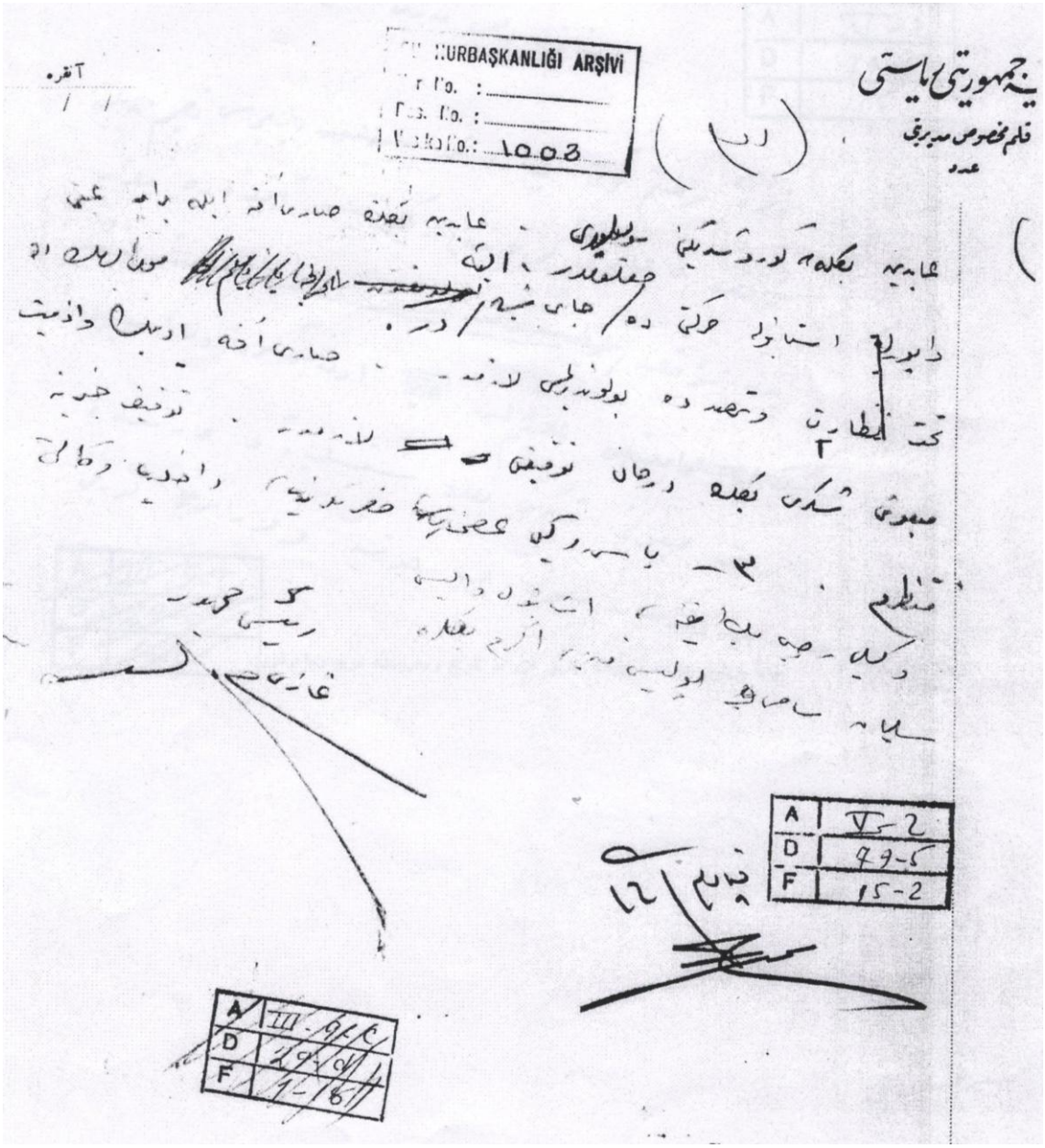

Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen suikast hakkında yapılan yazışmalar

Aşağıdaki Tabloda Ziya Hurşit'in Söz Aldığı Konuşmalar Gösterilmiştir.

Söz aldığı konuşmalar	İcra Vekillerinin programı hakkındaki sözleri
Söz aldığı konuşmalar	16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümetince akdedilen bilcümle mukavelât, uhudat ve sairenin keenlemyekün addi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	İcra Vekillerine ve makamatı resmiyeye gönderilecek bilûmum mukarreratın sansürden istisnasına dair takrir münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümetince akdedilen bilcümle mukavelât, ukudat ve sairenin keenlemyekün addine dair kanun münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Seyyar jandarma müfrezeleri teşkiline dair kanun lâyihası münasebetiyle sözleri
Takrirler (Önergeler)	Mebus Mektuplarının sansürden istisnasına dair.
Söz aldığı konuşmalar	1336 senesi bütçesinin heyeti umumiyesi hakkındaki sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Mamulâtı dâhiliyeden elbise istimali hakkındaki teklif münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Adana ve havalisinde Fransızların kendi lehlerine rey topladıklarına dair sual takriri münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Bir Merkezi Hükümet tesisi için hazırlıklarda bulunmak üzere bir komisyon teşkili hakkındaki İcra Vekilleri kararnamesine dair sözleri
Söz aldığı konuşmalar	1336 senesi Dahiliye Vekâletinin bütçesi ve onunla müzakere edilen takrirler, teklifler, sual takrirleri münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Sinop'ta Tersane namiyle maruf mahallin belediyeye terki hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Ecnebi isim taşıyan şehir hatlarının tebdili hakkındaki kanun teklifine müteallik Lâyiha Encümeni mazbatası münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Ağaç kesmenin men'i hakkındaki takrir münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Hiyaneti vataniyeden mahkûm Konya'nın Sungurlu Mahallesinden Hacı Mustafaoğlu Ragıb hakkındaki Adliye Encümeni mazbatası münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	23 Nisan'dan evvel mahkûm olan eşhasın aflarına dair kanun teklifi münasebetiyle

İstizah Takrirleri	Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Beyle arkadaşlarının, 18 madde üzerine Adliye Vekaleti'nden istizah takriri ve Adliye ekili Refik Şevket Bey'in cevabı
Söz aldığı konuşmalar	Adliye Vekâletinden olan istizahı münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Bayezid livasına ithal edilecek zahire hakkındaki kanun münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Karahisarı sahib Mebusu İsmail Şükrü Efendinin İktisat Vekâletinden olan istizah takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Müecceliyeti Askeriye Vergisi hakkındaki kanun münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İdare-i Kura ve Nevahi kanun lâyihası münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İstanbul Mebusu Şükrü Bey'in intihap mazbatası münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Mezun bulunan Nafıa Vekili Feyzi Bey'in yerine bir vekil intihabı hakkında
Söz aldığı konuşmalar	Mezun bulunan Nafıa Vekili Feyzi Bey'in yerine bir vekil intihabı hakkındaki tezkere münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında Dahiliye Vekâletinden olan on bir maddelik istizah takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyin
Söz aldığı konuşmalar	Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında Dahiliye Vekâlet'inden olan on bir maddelik istizah takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Yunan mezalimine karşı İtilâf Devletleri nezdinde teşebbüsat da bulunulmasına dair takrir münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İcra Vekillerinin sureti intihabına dair kanun münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İçtimai Umumilerin haftada üç güne hasrı hakkındaki takrir münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İstifa eden Heyeti Vekile'nin yeniden intihabına kadar eski vekillerin vekâleten vazifelerine devam etmelerine dair takrir münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin 1338 senesi bütçesi münasebetiyle

Söz aldığı konuşmalar	Müddetleri hitam bulmakta olan Memurin Muhakemat Heyeti'yle encümenine yeniden âza intihap olunmasına dair
Söz aldığı konuşmalar	Müddetleri hitam bulmakta olan Memurin Muhakemat Heyeti'yle encümenine yeniden âza intihap olunmasına dair Büyük Millet Meclisi Reisi saniligi tezkeresi ve intihap münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Posta ve Telgraf İdaresi'nin bütçesi münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Ziraat Bankası'nın 1338 senesi bütçesi münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Afyon Karahisar ve Dumlupınar muhaberelerinde fevkalâde yararlıkları görülen bazı kumandanların takdirname ile taltiflerine ve sair terfi ve taltife lâyık olanların inha defterlerinin peyderpey gönderileceğine dair Başkumandanlık Tezkeresi münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	1338 senesi Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi bütçesi münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Genç Mebusu Hamdi Beyin Makamı Riyaseti şikâyeti muntazamım takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İstiklâl Mahkemeleri Kanunu münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Dahiliye Vekâleti Vekili intihap-ı münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Silki askerîden tardedilmiş olan Yüzbaşı Osman Veysi Efendi hakkındaki hükmün ref'ine dair istida encümeni mazbatası münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Seferberlik zammı maaş, kanununun tefsiri hakkındaki mazbata münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Takdirname ile taltif kanununun tatbikatı hakkında beyanatı
Söz aldığı konuşmalar	Avrupa'dan Ankara'ya-avdet etmemiş olan Aydın Mebusu Cami Bey hakkındaki Divanı Kiyaset kararı münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İstanbul'daki memurini mülkiye ve askeriye eytam ve eramil hakkındaki sual ve hükümetin beyannamesi münasebetiyle
Tahriri sualler ve verilen cevaplar	Lazistan Mebusu Ziya Hurşid Beyin, Kocaeli ahvaline dair Dahiliye Vekaletinden Sual Takriri
Söz aldığı konuşmalar	Kurtarılan yerlere fevkalâde heyetler izamı hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle (Menhubat komisyonlarının sureti teşekkülü, hakkındaki kanun)

Söz aldığı konuşmalar	Kütahya Mebusu Ragıb Beyin, izninden tecavüz ettirdiği müddetin, gelecek iznine mahsub edilmesine dair takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İdare-i kura ve Nevahi kanun lâyihası
Söz aldığı konuşmalar	İstanbul'da teşkil edilen bir şirket ve İstanbul'a ithal edilecek un ve buğdayların Gümrük Resmi hakkındaki kanun lâyihasının Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmemesi sebebine dair mebuslardan malûmat sahibi olanların beyanatta bulunmaları hakkındaki takrir münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Ruzname Hakkında
Söz aldığı konuşmalar	Topal Osman'ın hempalarından Meclis Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'dan Mülazımı sânilik rütbesinin nez'iyle Hapsan-i Umumiye nakli hakkındaki takriri münasebetiyle sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Celsei hafiyede yapılan istizah neticesinin aleni celsede efkârı umumiyede tebliğine dair sözleri
Söz aldığı konuşmalar	Müdafaa-i Hukuk intihabadına dair Dahiliye Vekâleti'nden sual takriri
Tahriri sualler ve verilen cevaplar	Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit Beyin Akçaabat Müdafaa-i Hukuk intihabatına dair Dâhiliye Vekâleti'nden sual takriri
Söz aldığı konuşmalar	İstanbul'da teşkil edilen bir şirkete ve İstanbul'a ithal edilecek un ve buğdayların Gümrük Resmi hakkındaki kanun lâyihasının Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmemesi sebebine dair mebuslardan malûmat sahibi olanların beyanatta bulunmaları hakkındaki takrir münasebetiyle
Takrirler (önergeler)	Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in gaybiyeti münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Topal Osman'ın hempalarından Meclis Riyaseti Muhafız Bölüğü Kumandanı Mustafa Kaptan'dan mülazımı sanilik rütbesinin nez'iyle hapsane-i umumiye nakledilmesine dair

Gizli Celse de yaptığı konuşmalar

Söz aldığı konuşmalar	Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin Sakarya Harbinden sonraki askeri vaziyet hakkındaki izahatı üzerine açılan müzakerat, ordunun libas ve iaşesi, mali, askeri ve siyasi vaziyet hakkında,
Söz aldığı konuşmalar	Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'in Şubat 1338 maaşının vaktinde edasını temin için 20 ve Müdafaayı Milliye ihtiyacatına sarf olunmak üzere 5 milyon lira avans verilmesi hakkında takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Karadeniz İmanlarına ithal olunacak mısır ve mısır unlan ile İzmir Sancağına gelecek buğday, arpa, mısır ve 'bunların unlarının Gümrük resminden istisnası hakkında İktisat Encümeni mazbatası hakkımda
Söz aldığı konuşmalar	Karadeniz limanlarının ithal olunacak mısır ve mısır unları ile İzmit Sancağına gidecek buğday, arpa, mısır ve bunların unlarının Gümrük Resminden istisnalarına dair Muvazene-i Maliye Encümeni'nin mazbatası hakkında
Söz aldığı konuşmalar	Lazistan Mebusu Osman Beyin, mahkemeye şevkine dair mazbata münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Merkez Kumandan Nurettin Paşa hakkında Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Beyin Dahiliye Vekilinden. istizah takriri
Söz aldığı konuşmalar	Müdafaayı Milliye Vekâletine iki milyon lira avans oltasına dair kanun layihası münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Rumların Samsun mıntıkasında limana ettikleri sevkiyat mevzuunda,
Söz aldığı konuşmalar	Lazistan Mebusu, Ziya 'Hurşit ve Osman Beylerin Dahiliye Vekilinden istizahı,
Söz aldığı konuşmalar	Ali Şükrü Beyin Pontus meselesi hakkında Dahiliye Vekilinden suali münasebetiyle.
Söz aldığı konuşmalar	Başkumandanlık Kanunu'nun hafiyen müzakeresi için mevzu takrir münasebetiyle.
Söz aldığı konuşmalar	Başkumandanlık ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâleti'nin dört esnan erbabının terhisi hakkındaki teklif münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Düveli mutelifeden mevrut mütareke mevzu hakkında İcra Vekilleri Heyeti Riyasetinden mevrut telgraf münasebetiyle

Söz aldığı konuşmalar	Erzincan Meşbusu Hüseyin Bey ve rüfekası Bursa Mebusu Hacı Şükrü Bey'in; İstanbul ahvaline ve Refet Paşa'nın harekâtına dair İcra Vekilleri Heyeti Reisi ile Hariciye, Dahiliye ve Maliye vekillerinden istizah takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	1. Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin; Heyeti Vekile'nin ıskatına dair takriri, 2. Mersin Mebusu Salâhattin Bey'in; Hariciye Vekâleti Vekili Mahmut Celâl Bey'e ademi itimat hakkında takriri münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beyin ahvali siyasiye ve intibaatı hakkında beyanatı ve suallere cevabı ve mütareke teklifine verilecek cevabı nota münasebetiyle.
Söz aldığı konuşmalar	İstanbul'da bulunan bilumum memurin, mütekait eytam ve eramil maaşlarının sureti itası hakkında
Söz aldığı konuşmalar	İstanbul Hükümeti'nin istifası üzerine, İstanbul'un şekli idaresi hakkında İcra Vekilleri Heyetince ittihaz ve tamamen tebliğ edilen karar münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	İstizah takririnin üçüncü fırkasının müzakeresi münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Memleketimizdeki ekalliyetlere mezalim icra edildiği iddiası ve İngiltere'nin teşebbüsü ile beynelmilel bir heyeti Tahkikiye teşkili istikametinde yürütülen hareketi protesto için Hariciye Encümenince hazırlanan metin münasebetiyle.
Söz aldığı konuşmalar	Mudanya Konferansı ve Hükümete Protokolü imza salâhiyeti verilmesi münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Müdafaa-i Milliye Vekâleti Bütçesi münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Pontus meselesi hakkında layiha kanuniye münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Sulh Konferansı'na iştirak edecek; murahhas heyeti ile bunlara verilecek tahsisata dair mazbata münasebetiyle.
Söz aldığı konuşmalar	Türkiye Büyük Millet Meclisi bütçesi münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Vaziyeti Maliye hakkında Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası münasebetiyle
Söz aldığı konuşmalar	Yeni bir İstiklâl Mahkemesi teşkiline dair İcra Vekilleri Heyeti tezkeresi münasebetiyle

Ziya Hurşit'in Katıldığı Oylamalar ve Oylamaya Katıldığı Kanunlar Verilen Oylar ve Kanun İsimleri Aşağıdaki Tabloda Gösterilmiştir

MÜSTENKİF (ÇEKİMSER)	Büyük Millet Meclisi icra vekillerinin sureti intihabına dair kanuna verdiği rey.
RED	Ereğli ve Zonguldak kömür madenlerinden alınacak dair kanuna verdiği rey.
RED	Aşar Teslis Kanununun müzakeresinde kanunun kabulü hakkında verdiği rey
RED	Anadolu şimendifer maaşatı hakkındaki kanuna verdiği rey.
KATILMAMIŞ	Bağdat Demiryolunun Maaşatı hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Zonguldak memurinin maaşatına zam icrası hakkındaki kanuna verdiği rey
RED	Nusret Bey'in ailesine maaş tahsisi hakkındaki kanuna verdiği rey
RED	Muvakkat bütçe kanununa verdiği rey
RED	Şehit zabıtan ailelerine rütbe maaş tahsisine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Sivas hattı tahsisatı nizamnamesi hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Jandarma bütçesinde münakale icrasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Emniyeti Umumiye bütçesinde münakale icrasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Posta ve telgraf bütçesine zam icrası hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Büyük Millet Meclisi âzayi kiramın muhassasatlarının tezyidi hakkındaki kanuna verdiği rey
RED	Sinop Tersanesi'nin Belediye'ye terki hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Posta ve Telgraf memurlarının tezyidi maaşına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Nisabı müzakere kanununun mealine dair Bayezıt Mebusu Doktor Refik Bey'le arkadaşlarınla teklifine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Jandarma hayvanatı için 80 bin liranın sarfı hakkında kanuna verdiği rey
KABUL	Demir Âsaf Bey ailesine maaş tahsisine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Sevkiyat Efrat ve Küçük Zabitanına verilecek yevmiye hakkında kanuna verdiği rey

KABUL	Fırkayı ahaliye tevzi edilmek üzere ormanlardan kat ‘olunacak mahrukat hakkında kanuna verdiği rey
KABUL	1337 senesi Müdafaa-i Milliye Bütçesine verilen rey
RED	Şimendifer tarifesinin altı misline iblâğı hakkındaki kanuna verdiği rey
RED	Ordu maaşatiyle cephe zamlarının sureti tesviyesini mübeyyin hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	28 Şubat ve 24 Mart 1337 tarihli Avans kanunlarına müzeyyel kanununa verdiği rey
KABUL	Posta ve telgraf ücretlerinin tezyidi hakkındaki kanuna verdiği rey
MÜSTENKİF	Hıyaneti vataniye ile mahkûm Yenişehirli Ethem Paşa’nın affı hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Düşmandan istirdat edilen ve edilecek olan mahaller ahalisine muavenet hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	İzinnamesiz akdi nikâh ve izdivaçtan dolayı maznun ve mahkûm olanların affına dair olan kanuna verdiği rey
KABUL	Hıyaneti vataniye mücriminindin bir kısmının aflarına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Nafıa bütçesine zam icrasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Adana Leylî Sultanisi ile Gaziantep’teki Ticaret îdadisi için Maarif Vekâletinin 1337 bütçesine tahsisat ilâvesine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Münhasıran gümrük muamelâtım teftiş için Maliye Vekâletinde 4 müfettişlik ihdası hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Posta ve telgraf bütçesine zam icrasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Buluşanı müddeti cezaiyelerini ikmal eden mahkuminin aflarına ve işgal olunan mahaller ahalisinden maznun ve müttehit olan cünha ve cinayet erbabı haklarındaki hukuku umumiye dâvasının teciline dair kanuna verdiği rey
KABUL	Tecili takibat kanununa verdiği rey
KABUL	1337 senesi Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesin bütçesine 40 bin lira tahsisatı munzama itasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Konya Darüleytamı için Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye bütçesine zemaim icrasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Müdafaa-i Milliye bütçesine iki milyon liralık avans itası hakkındaki kanuna verdiği rey

KABUL	Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye itimat eden azayı kiramın esamisi hakkında kanuna verdiği rey
RED	1337 senesi Hariciye Vekâleti bütçesine 160 bin lira tahsisatı munzamma ilâvesine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Sene-i haliye Dahiliye Vekâleti bütçesinin 151. faslının dördüncü tahsisatı muhtelife maddesine ilâveten dört bin on lira tahsisat ilâvesine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Sülüsanı müddeti cezaiyelerini ikmal eden mahkuminin aflarına ve işgal olunan mahaller ahalisinden maznun ve müttehem olan cünha ve cinayet erbabı haklarındaki hukuku umumiye dâvasının teciline hakkında kanuna verdiği rey
KABUL	Mut kazasının Kale mahallesinde vâki mamüştemilât bir kıta hamam arsasının Mut kazası Belediyesi'ne terkine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Tecili takibat kanununa verdiği rey
KABUL	1337 senesi Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinin bütçesine 40 bin lira tahsisatı munzama itasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Konya Darüleytamı için Sıhhiye ve Muaveneti içtimaiye bütçesine zemaim icrasına dair kanuna verdiği rey
KABUL	Müdafaa-i Milliye bütçesine iki milyon liralık avans itası hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Hariciye Vekili Yusuf Kemal Beye itimat eden azayı kiramın esamisi hakkındaki kanuna verdiği rey
RED	1337 senesi Hariciye Vekâleti bütçesine 160 bin lira tahsisatı munzamma ilâvesine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Sene-i haliye Dahiliye Vekâleti bütçesinin 151. faslının dördüncü tahsisatı muhtelife maddesine ilâveten dört bin on lira tahsisat ilâvesine dair kanuna verdiği rey
KABUL	Koçgiri hâdisesinde duçar sefalet olanlara tohumluk ve yemeklik verilmesine dair kanuna verdiği rey
KABUL	1337 senesi Muvazene-i Umumiye kanunu hakkında verilen rey
RED	1338 senesi Muvazene-i Umumiye kanunu hakkında verilen rey
KABUL	Avans kanunu lâyihasının on üçüncü maddesinin tayyı hakkında verilen rey
KABUL	Zabitanmdan kıdemli yüzbaşı ve memurin ve mensubini askeriyeden maaşı muadilleri için melbusat ve teçhizat bedeli itası hakkında verilen rey

KABUL	Harbi Umumi esnasında kura ahalisine zimmet kaydedilen aşarın sureti hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Hariciye Vekâleti bütçesine vazife-i mahsusa ile Ukrayna'ya gidecek olan heyetin masarifi seferiye ve zaruriyesi olmak üzere zam icrası hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Bayezid livasına ithal olunacak zahir hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	İstihlâk Resmi hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Merakibi Bahriyeden alınacak rüsum hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Şehbenderhaneler Rüsumunun tezyidi hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Sigara kâğıdı İstihlâk Resminin tezyidi hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Kibrit istihlâk Resminin tezyidi hakkındaki kanuna verdiği rey
KABUL	Zabıta-i Saydiye Nizamnamesini muadil kanuna verdiği rey
KABUL	Mükellefiyeti Nakliye-i Askeriye kanununa verdiği rey
KABUL	İktisat Vekili Sırrı Beye beyanı itimat edilmesine dair takrir
KABUL	Takririn üçüncü defa reye vaz'ı neticesine verdiği rey
RED	Başkumandanlık müddetinin 5 Mayıs 1338 tarihinden itibaren 3 mah daha temdidi hakkındaki kanuna verdiği rey
RED	Kastamonu Mebusu Doktor Suad Beyin dört ay mezuniyeti zarfında kendilerine tam tahsisat itası hakkında verdiği rey
KABUL	Zahire ithalâtından alınan Gümrük Resminin temdidine dair kanuna ikinci defa verilen rey
KABUL	Evliye Salise'de vergilerin sureti cinayeti hakkındaki kanuna verilen rey
RED	Dahiliye Vekaletiyle ona mülhak devirin 1338 senesi bütçelerine ikinci defa verilen rey
KABUL	1338 senesi Üçüncü Avans kanununa verilen rey
KABUL	Ziraat Bankası Bütçe kanununa verilen rey
KABUL	İcra Vekillerinin sureti intihabı hakkındaki Kanuna verilen rey
KABUL	Çorum Mebusu Ferit Beyin tam tahsisatla mezuniyeti hakkındaki Divanı Riyaset kararına verilen rey

KABUL	İktisat Vekâleti bütçesine 30 bin lira ilâvesine dair olan kânuna verilen rey
KABUL	Hiyaneti vataniye mücrimininin bir kısmının affına dair Af Kanununun tefsiri hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasına verilen rey
KABUL	Dördüncü Avans kanununa verilen rey
KABUL	Malilini güzaftın terfih ve ikrarı hakkındaki kanuna verilen rey
KABUL	Seriye Vekâletinin 1338 senesi bütçesinin ikinci defa reye vaz'ı neticesi
KABUL	Dahiliye bütçesinin harcırah faslına otuz bin lira ilâvesine dair olan kanuna verilen rey
KABUL	Beşinci Avans Kanununa verilen rey
KABUL	Düşmandan istihsal edilmiş ve edilecek mahallere muavenet hakkındaki 31 Teşrinievvel 1337 tarihli kanuna müzeyyen kanuna verilen rey
RED	Memalik küstahlaşmaya gönderilecek istiklâl mahkemeleri hakkındaki Adliye Encümeni mazbatasının maddelerine geçilmesi hakkındaki takririn ikinci defa reye vaz'ının neticesi
KABUL	Sinop'ta Tersane namiyle mevcut arazinin belediyeye terkine dair kanuna zeyil kanuna verilen rey
KABUL	Boğazlayan Kaymakamı Esbakı Kemal Bey ailesine hidematı vataniye tertibinden maaş tahsisi hakkında kanuna verilen rey
KABUL	Ankara Mebusu sabıkı Atıf Beye hidematı vataniye tertibinden bin kuruş maaş tahsisi hakkındaki kanuna verilen rey
KABUL	Hasbel lüzum bir mahalle izam kılınacak İmalâtı Harbiye sivil ustalarıyla Levazımatı Umumiye fabrika ve müessesatı sanatkârlarına harcırah itası hakkındaki kanuna verilen rey
KABUL	Büyük Millet Meclisi 1338 senesi bütçesine verilen rey
KABUL	Cami Beyin müstafi addedilmesi hakkındaki karara verilen rey
KABUL	Sıhhiye Vekâleti bütçesine verilen rey
KABUL	Muaveneti İçtimaiye bütçesine verilen rey
RED	Sulh Heyeti Murahhasası masarifine dair kanuna verilen reylerin neticesi
RED	Sulh Murahhası Rıza Nur Bey'in mezuniyetini kabul edenler

KABUL	Şer'iye Vekili Abdullah Azmi Efendinin tahsisatım kabul eden zevatın esamisi
RED	Sulh Heyeti Murahhası Müşaviri Burdur Mebusu Veli Bey'in mezuniyetini kabul eden azayı kiramın esamisi hakkında verilen rey
RED	Sulh Heyeti Murahhasa müşavirlerinden Saruhan Mebusu Mahmut Celâl Bey'in mezuniyetini kabul edenlerin esamisi hakkında verilen rey
RED	Sulh Heyeti Murahhasa Müşaviri Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey'in mezuniyetini kabul eden esamisi hakkında verilen rey
KABUL	Anadolu ve Bağdat ve Uşak Afyon Karahisar Demiryolları verilen hakkında verilen rey
KABUL	İstilâ zedelere tavizan verilecek tohumluk bedeli hakkındaki kanun hakkında verilen rey
KABUL	Yunanlılardan tahlis olunan mahallerde Menhubat komisyonlarının sureti teşkiliyle vazaif ine dair kanun hakkında verilen rey
KABUL	Büyük Millet Meclisi bütçesine tahsisatı munzamma itasına dair kanuna verilen rey
KABUL	1339 senesi Birinci Avans kanununa verilen reyler
KABUL	Evkaf Vekâletinin 1339 senesi üç aylık muvakkat bütçesi hakkındaki kanuna verilen rey
KABUL	Evkaf Vekâletinin 1339 senesi üç aylık muvakkat bütçesi hakkındaki kanuna verilen reylerin neticesi
KABUL (Gizli Celse)	İstiklâl Mahkemeleri'nin Tatili Faaliyet Etmeleri hakkında Mersin Mebusu Salâhattin Bey ve Rüfekası tarafından verilen Takririn Birinci Fıkrasına Dair kanuna verilen rey

"Hatıra-ı Uhuvvet Hemşinli Kürtzade İmza: Ziya Huşit"
Ziya Hurşit'in küçüklük fotoğrafı

Ziya Hurşit

Ziya Hurşit Bey

Büyük Millet Meclisinin yıldönümünde Ziya Hurşit Bey ile Mustafa Kemal Paşa (1921)

Ziya Hurşit hakkında idam kararı veren İstiklâl Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya (Kel) ile Ziya Hurşit
"Cebinde mendil olan Ziya Hurşit Bey sağ tarafındaki Ali Çetinkaya (Kel)"

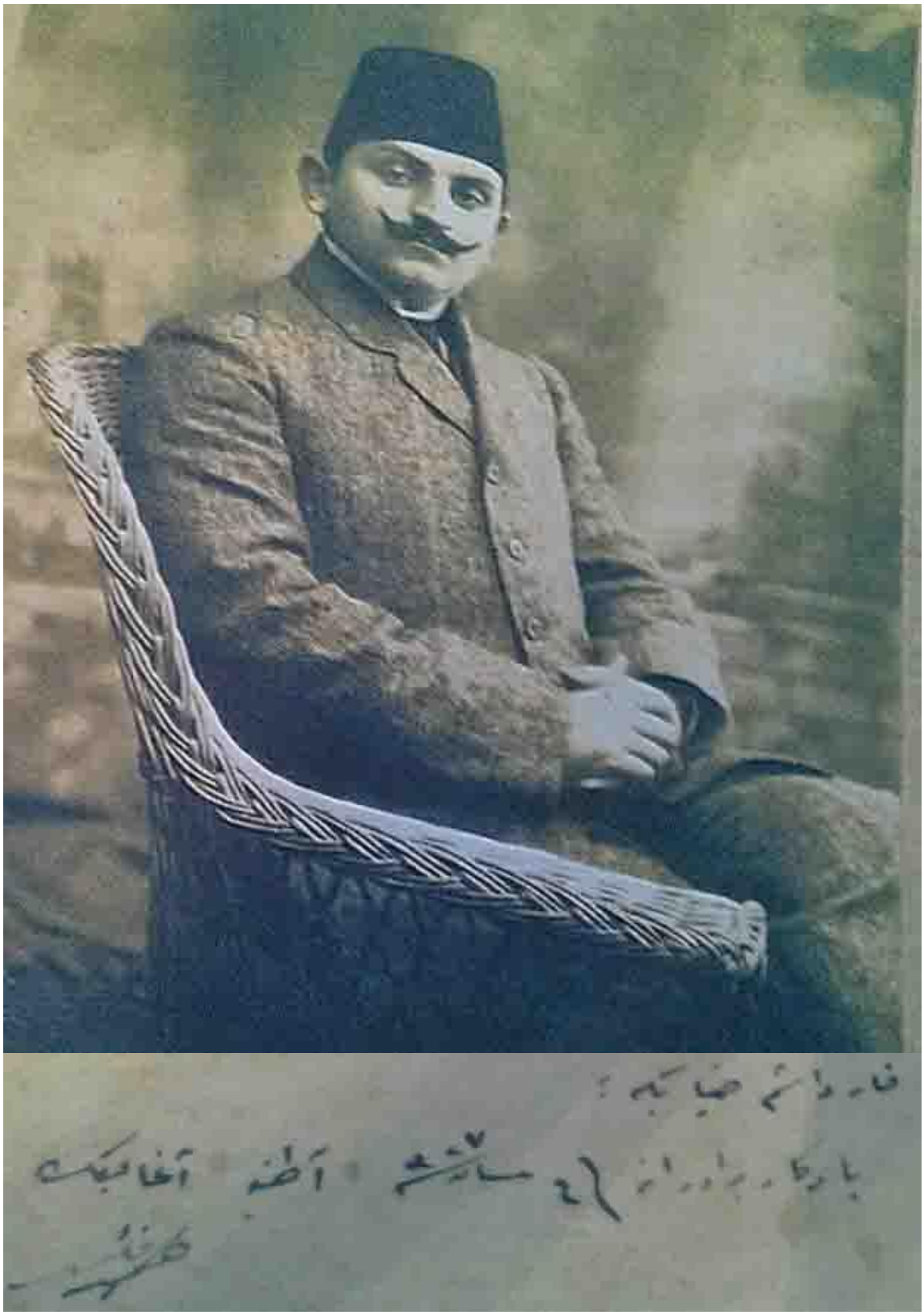

"Kardeşim Ziya Bey'e Yadigari Biraderane fi Nisan 327 (1911)
Adana, Ağabeyin imza :Ahmet Faik"
Ziya Hurşit Bey'in Ağabeyi Ahmet Faik Günday'a

Ziya Hurşit Bey’in imzaladığı seçim mazbayası

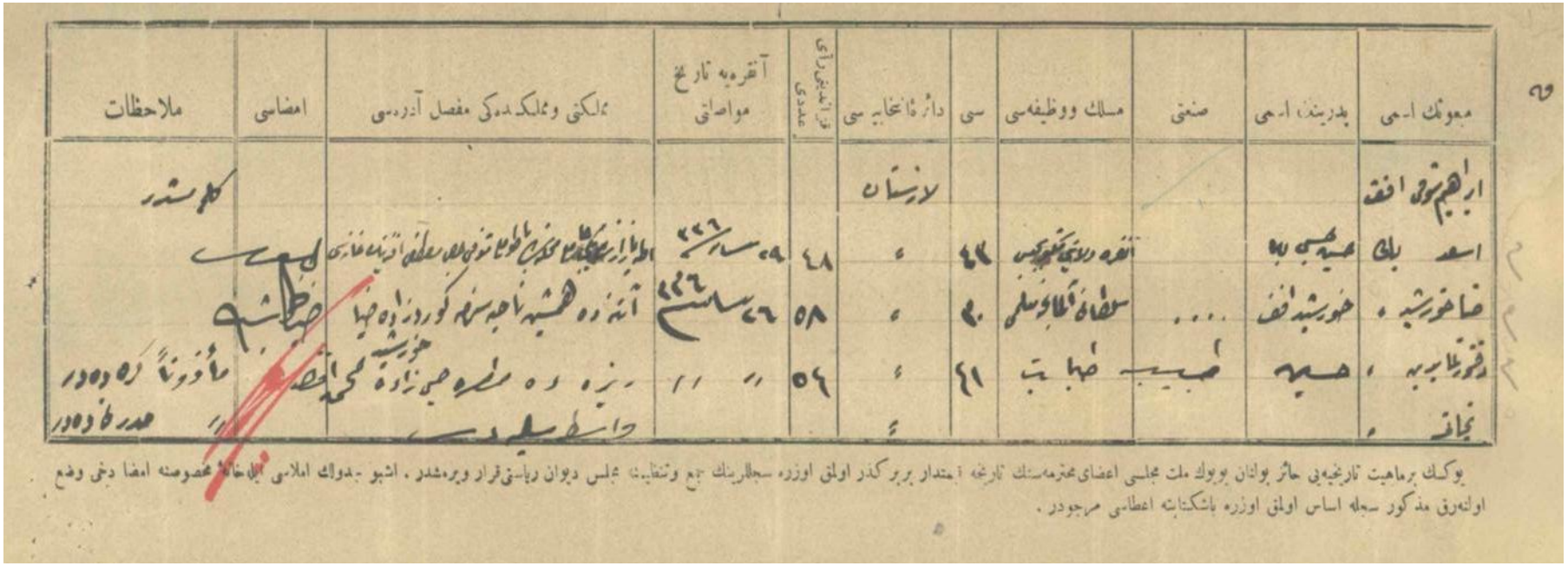

مبعوثك اسمی	پدرینك اسمی	صنعتی	مسلك ووظیفه‌سی	سی	دائرهٔ انتخابیه‌سی	قرآندیغی رأی عددی	آنقره‌یه تاریخ مواصلتی	مملکتی ومملکتده‌کی مفصل آدره‌سی	امضاسی	ملاحظات
ابراهیم شوقی افندی					لازستان					کلمشدر
اسعد بك	حسین حسنی بك		آنقره ولایتی [illegible]	٤٢	″	٤٨	٢٩ سنه ٢٢٦	[illegible]	[illegible]	
ضیا خورشید ″	خورشید افندی	....	سلطانی آلمانجه‌سی	٤٠	″	٥٨	٢٦ سنه ٢٢٦	آتنه‌ده همشیره ناحیه‌سنده کوردزاده ضیا خورشید	ضیا خورشید	
دفتر تلایرین ″	حسین	طبیب	طبابت	٤١	″	٥٦	″ ″	ریزه‌ده مطره حسین‌زاده محمد افندی		مأذوناً کره‌ده‌در
نجاتی ″					″			واسط سیله‌دیر		″ صدرده‌در

یوکسك برماهیت تاریخیه‌یی حائز بولنان بویوك ملت مجلسی اعضای محترمه‌سنك تاریخه قیمتدار بربر کذر اولمق اوزره سجللرینك جمع وتنظیمنه مجلس دیوان ریاستی قرار ویرمشدر . اشبو جدولك املاسی ایله خانهٔ مخصوصنه امضا دخی وضع اولنه‌رق مذکور سجله اساس اولمق اوزره باشکتابته اعطاسی مرجودر .

KAYNAKLAR

1-) ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

TBMM Zabıtları ve Arşivi

2-) KiTAP VE MAKALELER

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Doruk Yayınları, Ankara, 2002

AKAL, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Doktora Tezi Ankara 2001

AKBAŞ, *Rahmi Mareşal Fevzi Çakmak, 1876-1950,* Ötüken Yayınları, İstanbul 2008

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Kamu Hukuku; Anayasa- İdare-Ceza-Usul-Vergi-Devletler Umum*i, Cilt: 1, Osmanlı Araştırma Vakfı, İstanbul 2011

AKŞİN, *Sina Jön Türkler ve İttihat-Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul,1987

ARSEN, Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Çev. Ludmilla Denisenko, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 2004

AKYOL, Taha, *Ama Hangi Atatürk*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008

ALIGAN, Ayla *"Medeni Dostluk*" Akşam 29 Kasım 1973

ALPASLAN, Teoman, *Mustafa Kemal Paşa'nın Koruma Birliği Komutanı "Öncü Kuvvacı" Gazi Milis Yarbay, Topal Osman Ağa*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2007,

ALKAN, Mustafa, *Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964*), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 59, Cilt: XX Temmuz 2004

ALTAY, Fahrettin, *10 Yıl Savaş ve sonrası: Görüp Geçirdiklerim İstanbul* 1970

ANIL,Yaşar Şahin, *Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı Davası, Kastaş Yayınevi*, İstanbul,2005

ARMAĞAN, Mustafa, *Kızıl Pençe*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012,

……,*"İstiklal Mahkemesi Sanıkları Asabilmek İçin Yürürlüğe Girmemiş Kanuna Sarıldı",* Zaman Gazetesi, 11 Mart 2012

ARI, Kemal, *"İzmir'deki Suikast Girişimi sırasında Reisi Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir gezisi ve Onun Suikasti Nasıl Karşıladığına İlişkin Bir Anı"* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Sayı 1

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Cilt 1-2 Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980

ATATÜRK Ansiklopedisi, May Yayınları, Mart, 1981

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt 18, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006

ATAY, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Bateş Yayın Evi, İstanbul 1980

AVCIOĞLU, Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, İstanbul, Tekin yayınları Cilt III, 1981,

AVCI, Cemal, *İzmir Suikasti, Bir Suikastın Perde Arkası*, IQ Yayınları İstanbul, 2007

……, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı 28, *İzmir Suikasti,* http://atam.gov.tr/izmir-suikasti-2/

Aybars, Ergün, *İstiklal mahkemeleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982*

AYDEMIR, Şevket Süreyya, *Tek Adam,* Remzi kitabevi, Cilt I İstanbul, 1991

……..,*Tek Adam*, Remzi Kitabevi, Cilt II İstanbul, 1991,

……..,*Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, Remzi kitabevi Cilt III, İstanbul 1992

AYTEPE, Oğuz *Yeni Belgelerin Işığında Mustafa Kemal'e İzmir Suikastı*", Beşinci Uluslar arası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003,C.II, Ankara,2005

AYVAZOĞLU, Beşir "*Menderes ve Yasaklı Bir Şarkı*" Zaman 26 Mayıs 2002

BİRİNCİ, Ali, *Kadı El Hac Mehmet Hurşit Efendi kimdir*, Dergah Yayınları, Sayı 124 Haziran 2000

BLEDA, Mithat Şükrü, *İttihat Terakki Katibi Umumisi, İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitap evi İstanbul 1979

BEYOĞLU, Süleyman, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011

……., "*Kendi Kaderini Belirleyen Millet: Meclisi Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne* ", *Modern Türkiye Tarihi*, Editör: Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, Marmara Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2014

……, *"Bir Bürokrat ve Milletvekilinin Portresi, Ahmet Faik Hurşit Günday",* Yakın dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, Sayı 7

……, *Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009

……..., *"Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığa Getirilmesi",* Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2013 Kasım-Aralık Dönemi, s.11

BOZOK, Salih -Cemil S. Bozok, *Hep Atatürk'ün Yanında, Çağdaş* Yayınları İstanbul, 1985

CEBESOY, Ali Fuat, "İkinci Grup Meclis Reisi'nin Diktatörlüğe Doğru Gittiğinden Şüphe Ediyordu", Ed. Cemil Koçak, *Birinci Meclis*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998

……, *Siyasi Hatıralar*, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1957, cilt I-II

Birinci, Ali, *Kadı El Hac Mehmet Hurşit Efendi Kimdir*, Dergah Yayınları, Sayı 124 Haziran 2000 s.16-17

CAVİT BEY, *İdama Beş Kala*, Emre Yayınları İstanbul 1993

ÜÇOK, Coşkun – MUMCU,Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, AÜHF Yay. 4.baskı, Ankara,

ÇALIŞLAR, İpek *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s.371

ÇOKER, Fahri *Türk Parlamento Tarihi,* cilt 1, Ankara 1994

ÇOŞAR, Nevin "*Aşar vergisinin Kaldırılma nedenleri*" Toplumsal tarih sayı:35 Kasım 1996

DEMIREL, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları,İstanbul, 2009

DURU, Osman, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiyenin Kuruluş Yillari,* İş bankası Yayınları, İstanbul, *2001*

Editör, İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlıda Bilim ve Sanat*, *Ircica*, İstanbul 1998, Cilt2,

EKİNCİ, Ekrem Buğra, *"Tabutuna Haciz Konmuştu"*, Türkiye Gazetesi, 10.11.2010

EMİN, Muhammed Said-KERİM, Halil Sabit, *Mustafa Kemal Atatürk'ün ilk biyografisi, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Hayatı Anadolu'da Türk Milli Mücadelesi*, Çev. Zekeriya Kurşun, Doğan Kitap, İstanbul 2010

ERARSLAN, Cezmi, "*Siyasi Alanda Yapılan İnkilaplar*" *Türkiye Cumhuriyet Tarihi cilt 2*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2004

EROĞLU, Nazmi, *İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cevat Bey*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008

……., Nazmi *Ayıcı Arif Atatürk'ün Okul ve Silah Arkadaşı Miralay Mehmet Arif Bey, Hayatı Konuşmaları ve Eseri*, Yeditepe, İstanbul 2014

ESEN, Mekki Said ," *Atatürk'ü Öldürmek İstemişlerdi*", 24 Şubat 1964 Milliyet gazetesi

EFENDİOĞLU, Ahmet Mehmet, Gürel Cemal Necip, "*İzmir Suikastı Mahkûmları için 1956 yılında yapılan bir iade-i itibar girişimi*" Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi X11/25 2012-Güz Dönemi

EFENDIOĞLU, Ahmet Mehmet, Gürel Cemal Necip, "*Yeni Bir Belgenin Işığında İzmir Suikastı* " Toplumsal Tarih Dergisi 22 Haziran 2012

EKINCIKLI, Mustafa, *Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu*, Akademik Bakış Cilt 6 Sayı 11 Kış 2012

ENGIN, Vahdettin, *Hesaplaşma, Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikasti*, Yeditepe yayınları, İstanbul 2011

ERMAN, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Temel yayınları, İstanbul, 1971

ERINÇ, Orhan, *Atatürk'ün Emniyet Müdürü, Ekrem Baydar* İstanbul, 2010

FELEK, Burhan "*Kabahat hep felektemi*", Milliyet, 5 Kasım 1976

GÖLDAŞ, İsmail, *Takriri Sükun Görüşmeleri*, Belge Yayın Evi İstanbul 1997

GENÇ, Kemal Zeki Osman, *Devlet, Kuran Meclis*, Hür Yayın evi, İstanbul, 1981, s.128

GÜNDAY, Hakan, *Ziyan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011

GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM 'nin Düşünce Yapısı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009

GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri*, İş Bankası Yayınları 2006 İstanbul

ILIKAN,Selma- ILIKAN, Faruk, *Ankara İstiklal Mahkemesi'nde, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Cereyan Eden Su-i Kasd ve Taklib-i Hükümet Davası'na ait Resmi Zabıtlar,* Simurg Yayın Evi, İstanbul 2005

İNÖNÜ, İsmet, *İsmet İnönü Hatıralar*, Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi 1985 2.cilt

HANİOĞLU, Şükrü, *"Yakın Tarihimizde Perspektif ve Ölçü Meselesi ve İdeolojikTarih Yazımı"* Haz. Yusuf Çağlar,Kanun-i Esaside'den Askeri Müdahaleye II. Meşrutiyet, Zaman Kitap, İstanbul, 2008

HÜR, Ayşe, *Öteki Tarih 2 Mondros'tan İzmir Suikast Davasına*, İstanbul, 2012

……., "*İzmir Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi"*, Taraf Gazetesi, 22 Haziran 2008

KANDEMIR, Feridun, *İzmir Suikastinin İç Yüzü*, Cilt:1-2, İstanbul 1955 Ekicigil Yayınları

……, *"Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor"* Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası Sayı 1 İstanbul, 1 Kasım 1955

……, *"Kılıç Ali Hakikatleri Tahrif Ediyor"* Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası Sayı 2 İstanbul, 11 Kasım 1955

……, *Atatürk'e İzmir Suikastinden Ayrı 11 Suikast,* Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955

KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, cilt1, TTK yayınları, 1986 2. baskı

KARAL, Enver Ziya, *Atatürk ve Devrim*, TTK. Yayınları 1980

……., *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri* (1789-1856*)*, 5. baskı, TTK Yay., Ankara, 1988

……..,, *Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri,*Maarif Vekaleti Yayın evi İstanbul 1940

……..,, *Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri* (1876-1907), Cilt 8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000

KARACA, Emin, *Birinci Mecliste Muhalifler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2007

KARAKOYUNLU, Yılmaz, *Üç Aliler Divanı*, Simavi yay, İstanbul, 1991,

KARAOT, Ömer Fatih *"Miralay Mehmet Arif Bey"*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013

KESKİN, Aksel, *İmparatorluktan Cumhuriyete Ali Fuat Paşa*, Paraf Yayınları, İstanbul,2013

KILIÇ, Sümer, *İstiklal Mahkemeleri Adil miydi? İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması* İstanbul 1994

KESKİN, Aksel, *İmparatorluktan Cumhuriyete Ali Fuat Paşa*, Paraf Yayınları, İstanbul,2013

KIZILTAN, Yılmaz, "*I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı*," Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, 2006

KIVANÇ, Taha, *"Yasaklı Bir Şarkı Nasıl Yasaksız Hale Geldi"* Star, 23 Aralık 2011

KİNROSS, Lord, Atatürk, *Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayın evi, 12. Basım İstanbul 1994

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Rauf Orbay'ın Hatıraları*, Temel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005

……..……. , *Atatürk'ün Üç Muhalifi*, Temel Yayınları İstanbul 2010

……, Atatürke .Kurulan Pusu, Temel Yayınları, İstanbul, 2001

KOLOĞLU, Orhan, *İzmir Suikastında Son Hesaplaşma*, Haziran 2011 sayı 13

KURAN, Ahmet Bedevi *İnkilap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945

LERMİOĞLU, Ömer Faruk, *Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 2012

MARDIN, Şerif, *Türkiye'de Din ve siyaset*, iletişim yayınları. 4. Baskı, İstanbul, 1995,

……., *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları,İstanbul,1997,

MANGO, Andrew, *Atatürk Modern Türkiyenin Kurucusu*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1992

Mehmet Selehaddin Bey, *İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devletinin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İnkılab Yayınları, İstanbul, 1989

MAZICI, Nurşen, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet* (1919-1923), Dilmen Yayınevi, İstanbul, 1984

MISIROĞLU, Kadir, "*Trabzon mebusu şehidi muazzez Ali Şükrü bey*" İstanbul 1978

……..., *Üç Hilafetçi Şahsiyet*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1995

MUMCU, Uğur, *Gazi Paşaya Suikast,* Umag vakfı Yayınları, İstanbul, 1992

MUMCU, Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, İnkılap Yayın Evi, Ankara 2001,

MURADOĞLU, Abdullah *"Etme Bulma Dünyası ve İstiklal Mahkemeleri"*, 07 Mart 2010, Yenişafak

NUR, Rıza, *Hatıratım*, Altındağ yayınevi, İstnbul, 1964, cilt 4

İZ, Mahir , *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1990

SATAN, Ali, "*Demokratik Siyasal Mücadele Dönemi" Modern Türkiye Tarihi*, Editör: Süleyman Beyoğlu, Ali Satan, İstanbul, 2014

……, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, Ufuk Yayınları, İstanbul 2014

ŞİRİN, Funda Selçuk, *İmpratorluk'tan Cumhuriyet'e Bir Aydın*, Tarihçi Kiyapevi, İstanbul 2014

TAHIR, Kemal, *Kurt Kanunu*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2005

TIMUR, Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998,

TUNAYA, Zafer Tarık *Türkiyede Siyasi Partiler(1859-1952):II.Meşrutiyet Dönemi*, Cilt 1 Arba Yayınları, İstanbul, 1995

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de siyasi partiler, İttihat Terakki, cilt 3* Hürriyet vakfı yayınları, 1989

……, *Hürriyetin İlanı, Baha Matbaası*, İstanbul, 1959

TURAN, Şerafettin, *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik*, Bilgi Yayın evi, İstanbul 2004,

TURGUT, Hulusi, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012

TÜRKMEN, Zekeriya, *Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008,

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları , İstanbul 2009

TÜRKÖNE, Mümtaz'er, *Osmanlı'da Islahat ve Teceddüt*, Osmanlı Ansiklopedisi, 6. Cilt, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 1994, Ankara, Meclis Yayınları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü, 2010, Ankara, Meclis Yayınları

Türkiye Büyük Millet Meclisi Albümü 1920-2010, 1.Cilt 1920-1950, Ankara 2010

TOKER, Metin, *Şeyh Sait*, Akis Yayınları İstanbul 1968

TOKPINAR, Cemil, *İzmir Suikastinin İç yüzü*, Yeni Asya Neşriyat İstanbul 1994

ORHAN, Erinç, *Atatürk'ün Emniyet Müdürü, Ekrem Baydar* , Destek Yayınları, İstanbul 2012,

OKYAR, Osman-Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Atatürk, Okyar ve çok Partili Türkiye Fethi Okyar'ın Anıları* İş Bankası Yayınları, Ankara 2010

ÖKE, Mim Kemal, *Musul Kürdistan Sorunu* 1918-1926, İstanbul, 2003

ÖNDER, Ayhan, *Ceza hukuku Genel Hükümler,* Cilt: 2, Beta Basımevi, İstanbul, 1992

ÖZKAYA, Yücel "*İzmir Suikastı*" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VIII, Kasım 1991,

ÖZERENGIN, Faruk , *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, Röportaj Yapan: Muhammet Erad, Sayı 40 - *Temmuz 1997*

ÖZTÜRK, Kazım, *Türk Parlemento Tarihi TBMM 2. Dönem 1923-1927*, Cilt:2, TBMM Vakfı Yayını, Ankara, 1994
Özcan, Azmi, "*Sultan Abdülhamit", Türkler*, 12.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuat Cebesoy (1882-10 Ocak 1968)*, Akçağ Yayınevi, İstanbul, 1993

ÖZOĞLU, Hakan,*Cumhuriyetin Kuruluşunda Iktidar Kavgasi, 150'likler, Takriri Sukun ve İzmir Suikasti*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 118-119

SOYAK, Hasan Rıza , *Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Yayınları,İstanbul 2004, Cilt 2*

SORGUN, Taylan, *İmparatorluktan Cumhuriyete Fahrettin Altay Paşa Anatıyor*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998

TUNÇER, Polat, *İttihatçı Cavit Bey*, Yeditepe Yayın Evi, İstanbul 2010,

UN, Zeynel Besim "*Kazım Karabekir Paşa'ya Mecburi Taaruz"*, Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası Sayı 2 İstanbul, 11 Kasım 1955

UNAT, Faik Reşit, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983

UYAR, İbrahim, *İzmir Basınına Göre İzmir Suikastı*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011

YAZICI, Nevin, *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2002

YEŞİL, Ahmet *Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk Teskilatlı Muhalefet Hareketi Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2002

YALÇIN, Soner, *Beyaz Türklerin Büyük Sırrı Efendi*, Doğan Kitap, İstanbul, 2004

YILDIRIM, Ali, *Bir Cellatın Anıları, Darağacında Kan sesleri*, Doruk Yayıncılık, Ankara 1997

ZÜRCHER, Eric Jan, *Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası* ,İstanbul, İletişim Yayınları, 2005

……., *Mili Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011

……., *Modernleşen Türkiyenin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

3-) SÜRELi YAYINLAR

Cumhuriyet

Dünya

Star

Taraf

Türkiye

Milliyet

Vatan

Yeni Şafak

Zaman

Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi

Toplumsal Tarih Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dün ve Bugün Yakın Tarih Mecmuası

Hatıralar Resimler ve vesikalarla Yakın Tarihimiz

Popüler Tarih Dergisi

Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Yayınları

Yeni Türkiye Yayınları

5-) İNTERNET ADRESLERİ

http://atam.gov.tr/izmir-suikasti-2/

www.anayasa.gen.tr.

www.mit.gov.tr/tarihce/birinci bolum B3.html

http://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d01/SM_306_1_1.pdf

Deniz Kuvvetleri Komutanlığı,
http://www.dzkk.tsk.tr/turkce/tarihimiras/HamidiyeninSeyri.php,